

Univerzita Karlova v Praze

Právnická fakulta

Katedra ústavního práva

**PRAŽSKÉ JARO 1968 V ÚSTAVNÍM VÝVOJI
ČESKOSLOVENSKA**

Diplomová práce

Vedoucí diplomové práce:
Doc. Dr. Ing. Ján Gronský, Csc.

Diplomant:
Lubomír Janků
bratří Čapků 3
Svitavy

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci zpracoval samostatně a že jsem vyznačil prameny, z nichž jsem pro svou práci čerpal, způsobem ve vědecké práci obvyklým.

V Praze, dne 29. května 2008

Lubomír Janků

1. Předmět diplomové práce

Předmětem této diplomové práce je pojednání o událostech v období tzv. Pražského jara 1968 a jejich vlivu na ústavně-právní vývoj Československa.

Protože na vývoj v ČSSR mělo zásadní vliv politické klima v SSSR, podávám v úvodu stručnou charakteristiku politické situace v SSSR od rozpadu stalinského modelu řízení a s tím spjaté liberalizace poměrů až k nástupu neostalinismu po volbě L. Brežněva prvním tajemníkem KSSS. Věnuji se také tomu, jaký vliv měly tyto události na vývoj v dalších zemích Sovětského bloku. Soustředím se na státy, se kterými Československo bezprostředně sousedilo a obrodný proces zde vyvolával nejsilnější reakce.

V další části pojednávám o tom, jak se XX. sjezd KSSS odrazil v Československu a jak probíhal další vývoj v průběhu první poloviny 60. let až k politické krizi na konci roku 1967, která vedla k výměně komunistických představitelů v nejvyšších funkcích čímž byl fakticky zahájen proces Pražského jara. Zabývám se také Ústavou ČSSR z roku 1960, která tvořila základní právní rámec ústavně-právního vývoje 60. let.

Samotný obrodný proces jsem se snažil popsat jak z hlediska základních legislativních a politických dokumentů, tak z hlediska rozvoje občanské společnosti a jejich vlivu na společenský i politický život v ČSSR. Blíže se pak věnuji třem institutům, které znamenaly zřejmě nejvýznamnější právní předpisy tohoto období. Jde o zákon o soudních rehabilitacích, tiskový zákon a ústavní zákon o československé federaci.

Celé reformní dění provázela neustále sílící nátlak ze strany zemí Sovětského bloku, který se ve společenské a politické situaci naší země významně odrážel. Protože tyto snahy o vměšování do vnitřních záležitostí ČSSR, vrcholící srpnovou intervencí nelze opominout, rozhodl jsem se je v této práci zohlednit také.

Při popisu srpnových událostí jsem se soustředil zejména na činnost nejvyšších státních a stranických orgánů, pokus o vytvoření kolaborantské vlády a na jednání se Sověty v Moskvě, které vedlo k podpisu tzv. moskevského protokolu. Dále popisují legislativní a politické změny, jenž znamenaly zásadní odklon od zásad polednového vývoje a vedly k nástupu „normalizace poměrů“.

V závěru práce jsem se snažil vystihnout důvody, které zapříčinily neúspěch obrodného procesu a vedly země Varšavské pětky k vojenskému zásahu. Stručně se též zmiňuji o pohledu ostatních zemí na polednový vývoj a vojenskou intervenci. Na konec jsem zařadil úvahu o tom, jaký vliv měly události roku 1968 na „revoluční rok“ 1989.

2. Rozpad stalinismu, vývoj po XX. sjezdu KSSS

Stalinismus jako systém vlády, respektive řízení společnosti, byl založen na požadavku nutnosti absolutní kázně uvnitř mocenské elity, naprosto popírajícím veškeré zásady a tradice socialistického demokratismu. Stalinova teorie zosťujícího se třídního boje měla ospravedlňovat čistky a represe probíhající jak mezi obyvatelstvem, tak mezi vládoucí garniturou. Od 30. let 20. století tento systém dosahuje takového stupně mocenské centralizace, jaký nemá ve světě obdoby. Řízení hospodářství, výkon státní moci, ideologie, kultura, zahraniční politika, ale i život obyčejných lidí se zcela podřizoval vůli jediného člověka, který celý tento systém ovládal za pomoci oddaného (ať už ze strachu či prostého kariérismu) státního i stranického aparátu.

Po Stalinově smrti 5. března 1953 došlo v Sovětském svazu k pokusu o změnu dosavadního způsobu vládnutí, i když vlastní podstata systému zůstala nedotčena. Odklon od brutální diktatury znamenal také začátek boje o moc uvnitř sovětské mocenské elity. Stalinova diktatura byla nahrazena kolektivním vedením. Prvním tajemníkem KSSS se stal Nikita Chruščov, předsedou Rady ministrů byl jmenován Georgij Malenkov. Změny se neprosazovaly lehce, v politbyru zuřil boj mezi zastánci různých koncepcí, vážnou překážkou byl i Stalinův mýtus zakořeněný v lidu zejména na základě vítězství ve II. světové válce.

Zásadní pro tento vývoj bylo zasedání XX. sjezdu KSSS. Dne 26.2.1956 po jednání sjezdu svolal Nikita Chruščov delegáty na uzavřenou schůzku, kde přednesl referát o Stalinovi. Vyslovil v něm sice souhlas s politikou, kterou Stalin prováděl vůči Trockému a Bucharinovi, ale zejména v plné šíři odhalil jeho autokratický způsob vlády a metody, kterými tento způsob prosazoval a udržoval. Prokázal, že obvinění desetitisíců bolševiků a rozsudky smrti nad nimi vynesené byla vykonstruována a nepodložena. Odmítl myšlenku zákonitého zosťování třídního boje. V podstatě však zůstal u kritiky jedné osoby, tzv. kultu osobnosti, nijak se nezabýval analýzou celého systému.

Vystoupení proti Stalinově kultu osobnosti logicky narazilo i na nepochopení a odpor mezi lidem, sovětskými byrokraty i u zahraničních komunistů a stran, což částečně oslabilo Chruščovovu pozici. Nastalé situace se rozhodlo využít opoziční křídlo ve vedení strany zformované kolem Malenkova a Molotova v červnu roku 1957. Podařilo se jim dokonce získat většinu v politbyru, které se rozhodlo Chruščova odvolat z funkce. Stoupenci Chruščova však za podpory armády a přes odpor politbyra svolali plenární zasedání ÚV, které návrh politbyra na odvolání zamítlo a opozičníky v čele s Malenkovem a

Molotovem vyloučilo z ÚV. Způsob řešení tohoto „puče“, zejména způsob, jak bylo s „pučisty“ naloženo, ukázal na změnu metod politického boje. Vyloučení členové nebyli trestně stíháni a odplatou bylo „pouhé“ přeřazení na méně odpovědné státní funkce. Zásadní také bylo, že armáda se na řešení mocenské krize podílela významnou měrou, což mělo za následek její významný vzestup a posílení úlohy v politickém systému. To se později výrazně projevilo i na vojenském řešení politického problému s Československem v roce 1968

Problémy na mezinárodní scéně, hospodářská krize roku 1964, zejména neúspěch jejího řešení, stále více se projevující snaha Chruščova omezit prvky kolektivního vedení a neúspěšné časté reorganizování stranického a státního aparátu jej hnaly do stále větší izolace a vyústily roku 1964 sesazením Chruščova z funkce. Prvním tajemníkem byl zvolen L. Brežněv, předsedou Rady ministrů se stal A. Kosygin.

Ve srovnání s Chruščovem se nové sovětské vedení jeví jako opatrné. Hlavním charakteristickým rysem nové Brežněvovy vlády bylo další posílení mocenského a ideologického monopolu komunistické strany. Brežněv vytyčil heslo stabilizace kádřů, které se stalo základním principem celého následujícího období. Zrušil také článek stanov omezující délku funkčního období stranických funkcionářů. Ekonomické reformy pod vedením Kosygina měly jen kosmetický charakter. Započal se postupně rozvíjet direktivně příkazní centralismus, což v podstatě znamenalo návrat k stalinskému výkonu státní moci, ovšem bez užití tak brutálních mocenských metod. Počíná se rozvíjet politika, jejímž cílem je vymazat ze sovětských reálií většinu toho, co přinesl vývoj po roce 1953, respektive 1956, a snaha navázat na pevné a osvědčené poměry stalinské éry. Pouze v tomto slova smyslu je pak možné chápat pojem neostalinismus jako označení pro brežněvovskou éru po roce 1970, jejímiž průvodními znaky byla rehabilitace Stalina. Zásadní rozdíl spočíval ale v tom, že stalinismus i ve své pozdní poválečné podobě stále představoval kreativní fázi vývoje sovětského systému. Naproti tomu brežněvismus byl pokusem o údržbu tohoto systému ve fázi, kdy začal ztrácet dynamiku a schopnost dalšího rozvoje.

3. Vliv sovětských událostí na země socialistického bloku

3.1. NDR

Dopad sovětských událostí zde nebyl tak zásadní jako např. v Polsku a Maďarsku.

Spory s vládnoucí garniturou měly jen omezené rozměry a vedení si nad nimi udrželo kontrolu. Došlo k politické změně, v čele strany i v čele kolektivní hlavy státu, Státní rady, stanul Walter Ulbricht.

Velkým problémem NDR byl na přelomu 50. a 60. let byl nový nárůst exodu obyvatelstva, který začal vývoj v NDR výrazně ohrožovat. Odcházel totiž vesměs mladí kvalifikovaní lidé a v některých sektorech se začal objevovat akutní nedostatek pracovních sil (např. zdravotnictví). Situace se stávala neudržitelnou a SSSR, přes počáteční nesouhlas, ustoupil a 13. srpna 1961 byla zahájena stavba tzv. Berlínské zdi.

V NDR byla stavba zdi zásadním mezníkem, poslední možnost úniku padla. Zároveň vyvstala potřeba řešit nastalou hospodářskou krizi a vedení se neubránílo určitým reformním krokům. Ty však vyvolávaly nelibost a obavy u konzervativních členů strany a změny tak byly prováděny pomalu a nedokonale. V prosinci 1965 byl zahájen boj proti „škodlivým tendencím“, který zasadil reformě konečnou smrtící ránu. Sklonek 60. let se již nese ve znamení protireformní atmosféry, kterou dění v ČSSR jen zesílilo a NDR (a obzvláště Ulbricht osobně) se tak stala jedním z hlavních ideologických nepřátel Pražského jara.

3.2. Polsko

V Polsku měly sovětské změny zásadní dopad a vedly k událostem označovaným jako „Polský říjen“. Namísto tuhé sovětské nadvlády došlo k odchodu početných sovětských poradců, k ukončení masového teroru a represí. Polsko se po roce 1956 stalo nejliberálnější ze všech zemí socialistického bloku a také se nejvíce otevřelo kontaktům se západním světem. Tyto změny byly spojeny se jménem W. Gomučky, který stanul v čele komunistické strany.

Na přelomu 50. a 60. let se začaly zřetelně projevovat příznaky politického regresu, vyvolané požadavky na další prohloubení liberálních reforem, což se nelíbilo ani konzervativním silám ve vedení, ani Moskvě. Z vládních či akademických funkcí byli postupně vytlačováni „liberálové“ a jejich místa zaujímal konzervativci nebo povolní oportunisté. Obnovovaly se cenzurní zásahy, vrcholem byl zákaz diskusního fóra Klub křivého kola. Přestože obrat neměl tak drastické rozměry jako v letech padesátých, intelektuální kruhy se návratu starých praktik obávaly. Došlo k vlně emigrace významných literátů (I.Hlasko, S.Mrozek..) a roku 1964 byl zveřejněn otevřený protest 34 spisovatelů a vědců proti „kulturnímu zmrazení“. Stranické zásahy proti signatářům protestu se staly rozhodujícím podnětem k rozchodu říjnových revizionistů s Gomučkou.

Narůstající napětí vyvrcholilo v březnu 1968 po zákazu představení Předkové, dramatu z období polského povstání r.1830 autora Adama Myckiewicze. Tato hra velmi výrazně jitrila protisovětské nálady. Reakce, především ze strany inteligence a studentstva, ovlivněných, jak studentskými hnutími v Evropě, tak probíhajícím obrodným procesem v ČSSR (např. se objevilo heslo: „Polska czeka swego Dubčeka“) měla podobu stávek, demonstrací a ostrých protestů. Ačkoli se převážně nenesly v protisocialistickém duchu, došlo k tvrdému zásahu bezpečnosti. Následné represe se spojily s antisemitskou čistkou a byly velmi tvrdé, bylo vyloučeno mnoho studentů a univerzitních profesorů, a značné množství lidí, včetně několika ministrů a stranických funkcionářů, přišlo o zaměstnání a následovala velká vlna emigrace. Přestože se na obranu postižených postavila církev i někteří členové stranického vedení, celonárodní krizí se „Polský březen“ nestal. Veřejnost zůstala v podstatě pasivní, stejně jako v případě protestů proti okupaci ČSSR, kde slavila úspěch oficiální stranická propaganda využívající i tradičních protičeských předsudků.

3.3. Maďarsko

Maďarské povstání bylo brutálně potlačeno sovětskou armádou. Přesto se plná obnova předrevolučních poměrů nestala možnou. Maďarsko se dostalo pod naprostý vliv Moskvy, armáda byla postavena pod přímý sovětský dohled a v Budapešti bylo neustále přítomno několik nejvyšších sovětských činitelů.

Restituci poměrů měla zařadit nově ustavená dělnicko-rolnická vláda, v jejímž čele stál János Kádár. Osoba s Rákosiho obdobím vlády nespjatá, naopak oběť politických procesů 50. let. Proto měl alespoň částečnou důvěru obyvatel, avšak v očích sovětského vedení byl považován za přechodnou figuru. Nadále však pokračovaly demonstrace a stávky, což vedlo Moskvu k tomu, že byl umírněný kurz záhy opuštěn. Koncem roku 1956 se rozběhla vlna zatýkání revolučních předáků, procesů a následných poprav. Počátkem roku 1957 bylo vyhlášeno stanné právo, zakázána veřejná shromáždění, zřízeny zvláštní soudy a internační tábory. V Maďarsku se tak rozvinula brutální vlna teroru srovnatelná s represemi počátku 50. let.

Postupně dovolil stupeň konsolidace poměrů spolu s pokračováním liberalizačních tendencí v SSSR nastolený tvrdý režim poněkud uvolnit. Prvním signálem bylo povolení cest do zahraničí. Také represe postupně ustávaly a začalo „tiché“ propouštění vězňů, především komunistů. Generální amnestie byla vyhlášena v roce 1963, ale poslední oběti se dostali na svobodu až v polovině 70. let. Změna poměrů byla pozoruhodná, jeden z nejtvrdějších režimů se proměnil v režim z nejliberálnějších.

Československé události se v Maďarsku výrazně neodrazily. Kádár působil jako jakýsi prostředník mezi Moskvou a Prahou. Motivem Kádárovy snahy zřejmě bylo udržet a uhájit vlastní reformu.¹ Nečetné projevy nesouhlasu s účastí na okupaci Československa, hlavně ze strany intelektuálů, se mu podařilo politicky neutralizovat aniž musel sáhnout k tvrdším represím. Mimořádnou událostí bylo upálení Sándora Brauna několik dnů po Janu Palachovi.

4. Československo po XX. sjezdu KSSS

V Československu po smrti J. Stalina nadále pokračoval vývoj v duchu stalinismu a zostřování třídního boje. Politické procesy neustaly, ještě v roce 1954 byla z buržoazního nacionalismu obviněna a odsouzena skupina kolem G. Husáka, probíhala vlna dokončení kolektivizace zemědělství za použití těch nejtvrděších metod a v roce 1955 byl slavnostně odhalen Stalinův pomník v Praze na Letenské pláni.

Po XX. sjezdu KSSS se uvnitř komunistické strany vykryštovaly tři skupiny s různými pohledy na danou situaci a další vývoj. První tvořili přesvědčení stalinisté a kariéristé, osoby často přímo zainteresované na politických procesech. Ti z logických důvodů odmítali jakoukoli kritiku a snažili se ji co nejvíce eliminovat. Do druhé skupiny patřili přesvědčení komunisté, kteří ve XX. sjezdu viděli možnost vyslovit všechny své pochybnosti o politice strany i vlastních postojích, které v nich za celou dobu narůstaly. Třetí skupinou pak byli komunisté, kteří do diskusí nezasahovali a čekali na výsledek. Nepatřili k horlivým kariéristům, drželi se stranou a loajálně dodržovali vítězný kurz.

Celkově lze říci, že v organizacích KSČ převládal souhlas s Chruščovovou kritikou, ale rozložení sil v jednotlivých složkách bylo značně nerovnoměrné. Ve vysokých stranických orgánech byla silnější prostalinská skupina a převládala i v mocenském aparátu. Diskuse o politice a dalším vývoji komunistické strany v podstatě nepřekračovala kritiku základních rysů systému totalitní politické diktatury. Faktická samovláda KSČ byla brána jako základ pro výstavbu socialismu a komunismu, pochybnosti se vyslovovaly pouze o metodách užitých v praxi, a to především proto, že jich bylo užito proti komunistům samým. Nejradiálnějším byl požadavek na svolání mimořádného stranického sjezdu. V tom však viděla vládnoucí garnitura přímé ohrožení svých pozic, proto se proti této

¹Pozn.: Reforma, nazvaná Nový ekonomický mechanismus měla poměrně blízko ideám socialistického tržního hospodářství, podobně jako v ČSSR. Narozdíl od ČSSR však hospodářské reformy doprovázely jen omezené a opatrné pokusy o reformu politickou.

myšlenke postavila. Svolána byla pouze celostátní konference KSČ, která neměla právo volit ÚV. Konference se přihlásila k nové linii Moskvy, vyhlásila některé ideologické a politické teze za neplatné, ale radikálnější změny v politickém aparátu nepřinesla.

Říjnové dění v Polsku a Maďarsku znamenalo vzestup sil, které odmítaly jakoukoli kritiku minulého období a změny. V řadách komunistů, kteří byli s politickým terorem předchozího období bezprostředně spjatí, vyvolávaly zejména události v Maďarsku obavu, že by se uvolnění poměrů nakonec obrátilo proti nim samým.

„Že by je lid všel na kandelábry“. Byl to podstatný faktor v myslích komunistů, který umožňoval pacifikovat jakoukoli kritiku.“²

Konec roku 1959 podle stranického vedení znamenal dovršení sociálně-třídní přeměny společnosti, bylo prakticky odstraněno soukromé vlastnictví výrobních prostředků a dokončení kolektivizace zemědělství, čímž se z pohledu oficiální ideologie vytvořila beztřídní společnost s naprosto souladnými zájmy. Společenské přeměny, které byly v předchozím období uskutečněny, byly označeny za vítězství socialismu v Československu a vyžadovaly zakotvení v nové, již socialistické ústavě.

5. Uvolňování systému v 60. letech

Od počátku 60. let se stále více mluví o nutnosti některých změn. Pod vlivem pokračující destalinizace v SSSR vyjádřené na XXII. sjezdu KSSS dochází k uplatnění protistalinské kritiky i u nás. Zejména po ustavení nového předsednictva ÚV KSČ, když A. Novotný získal ve straně dostatečně silné postavení, aby mohl vinu za události 50.let svalit na jiné a sám si pozici udržet.

Další otázky vyvolalo i deklarované vítězství socialismu v ČSSR. Již nebyl problémem třídní boj, nebylo koho potlačovat jako třídu, diktatura proletariátu se změnila ve všelidový stát. Hlavním požadavkem politiky se stalo, jak nejlépe vyjadřovat a naplňovat potřeby a zájmy celé společnosti. Již nešlo o omezení a likvidaci soukromého vlastnictví, ke kterému stačilo správné třídní cítění, ale o řešení praktických otázek společenského a hospodářského života. K tomu bylo zapotřebí uplatnění odborných znalostí při rozhodování a možnost, aby se společnost sama vyjádřila, co je jejím zájmem, což předpokládalo umožnit odborníkům i širokým vrstvám společnosti uplatnění svých názorů. Takovéto řešení však zkostnatělý aparát nebyl schopen ani ochoten připustit.

² Zdeněk Mlynář, Mráz přichází z Kremlu, str. 50

5.1. Ústava z roku 1960

Ústava byla politicko-právním dokumentem vycházejícím z toho, že odstranění někdejších sociálně třídních rozporů a vytvoření socialistické společnosti mění zásadně vztahy mezi lidmi v rámci společnosti jako celku. Měla vyjádřit socialistický charakter státu a společnosti. V prohlášení nové ústavy bylo stanoveno, že základním činitelem v celé společnosti se stává osvobozená práce. Tato základní ideologická koncepce se promítla především v pojetí občanských práv a svobod. Do popředí vystupují především práva sociální, která měla nejvýznamněji odrážet novou povahu sociálně-ekonomických vztahů v éře socialismu. Naopak klesl význam práv politických a osobních, která byla sice chápána jako práva tradiční, jejichž zakotvení je nutné, avšak nelze se na ně soustředit, neboť těžiště nového postavení člověka ve společnosti vyjadřují práva sociální. Charakter postavení práv a svobod občanů vyjadřoval článek 19.:

„Ve společnosti pracujících, ve které je odstraněno vykořisťování člověka člověkem, jsou rozvoj a zájmy každého jejího příslušníka v souladu s rozvojem a zájmy společnosti. Právo, svobody i povinnosti občanů slouží tedy svobodnému všestrannému rozvoji a uplatnění osobnosti občanů a zároveň upevnění a rozvoji socialistické společnosti.“

Ačkoliv šlo o ideologickou formulaci bez přímé právní relevance, měla zásadní význam pro interpretaci ustanovení o právech a povinnostech. Vágnost a možnost širokého výkladu tohoto ustanovení byly narušením právní jistoty občanů, zejména z toho důvodu, že nebylo jasné, co to jsou zájmy celé společnosti, kdo má právo určovat, co je tím zájmem.

„Ústavní zakotvení ponechávalo otevřenou možnost omezování základních práv a ukládání povinností druhotnými právními předpisy, včetně předpisů interních, často navíc nepublikovaných a občanům nepřístupných, i kdyby o seznámení s jejich obsahem projevíli zájem.“³

Ústava nově obsahovala zakotvení vedoucí úlohy KSČ ve státě a společnosti. Jako první z ústav zemí sovětského bloku formulovala vedoucí úlohu KSČ přímo v ústavní kapitole o společenském zřízení (ústava SSSR z r. 1936 ji uvádí v kapitole o právech a povinnostech občanů).

Došlo také k vzniku nových institucionálních forem účasti pracujících na správě státu a řízení společnosti. V soudnictví se zaváděly tzv. místní lidové soudy (provedeno zákonem č.38/1961 Sb.). Bylo to chápáno jako významný krok k demokratizaci justice, kdy se měl pracující lid přímo účastnit výkonu spravedlnosti. Dalším příkladem bylo ustanovení o úloze společenských organizací ve společnosti pracujících, na něž měla

³ Ján Gronský, Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa, III.díl, str. 27, pozn. č. 7

postupně přejít určitá část agendy stát.orgánů. V praxi se však ukázala neúčinnost těchto nových institucionálních forem, jejichž fungování se velmi brzy započalo výrazně odvracet od cílů původně deklarovaných. Krach těchto koncepcí lze spatřovat především v tom, že přepokládaly určitý pohyb ve společnosti, pro který však ještě nebyly dány předpoklady. Zároveň nebyla brána v potaz úloha silného byrokratického aparátu v řízení státu a národního hospodářství a ani to, že důležitější než odbornost a profesionalita byla loajalita ke straně.

V československé ústavě byl přítomný rozpor, kterým se vyznačoval v oblasti práv a svobod občanů celý právní řád. Existoval v podstatě ve dvojitým smyslu. Jednak jako rozpor uvnitř právního řádu, tzn. nesoulad mezi ústavou a zákony, mezi ústavou a nižšími právními předpisy, které upravují některá občanská práva až omezujícím způsobem, ale také jako nesoulad mezi ústavou a mezinárodními pakty (Charta OSN, Všeobecná deklarace lid.práv). Druhým typem projevujícím se rozporu je nesoulad mezi právním řádem a skutečným fungováním politické moci. Tedy mezi tím co legislativa stanovuje (co být má) a skutečnou praxí státně politické moci, která určuje co skutečně je a která postupuje, když se jí to jeví nezbytným či účelným i jinak, než to stanovují legislativní normy. Skutečný vliv na legislativu a zejména na výklad a aplikaci právních norem tak zůstal velmi omezený (např. úprava shromažďovacího a spolčovacího zůstala bez regulace, upravená zákonem z roku 1951, obdobně byla vydávána nebo zůstala v platnosti řada zákonů, které nebyly ve shodě s ústavními normami).

Je však nutno poznamenat, že rozdíl mezi legislativní úpravou a faktickým fungováním státní moci byl, díky převaze ideologických frází, které umožňovaly široký účelový výklad a opuštění moderních konstitucionálních zásad, nižší než u Ústavy 9.května, která měla přece jen vyšší juristickou úroveň.

5.2. Ekonomická reforma

Od roku 1963 lze říci, že ve vedení strany a státního aparátu se objevují lidé, kteří se neuzavírají myšlence, že další vývoj vyžaduje změny a reformy. Toto se projevilo například při hledání řešení ekonomické krize, která znamenala zhroucení pětiletky již v jejím prvním roce 1963. Nereagovalo se jako dříve snahou vrátit se ke starým nefunkčním metodám, naopak se řešení spatřovalo v zahájení ekonomické reformy, v zavedení nové soustavy řízení národního hospodářství.

K řešení hospodářských problémů byla zřízena zvláštní komise pod vedením ředitele Ekonomického ústavu Akademie věd Oty Šíka (slovenskou část vedl E.Lobl). Cílem neměla

být pouze krátkodobá opatření k zastavení poklesu a obnově ekonomického růstu, nýbrž snaha navrátit ČSSR mezi přední průmyslové státy a přizpůsobení ekonomiky novému trendu vědeckotechnické revoluce. Reforma omezovala stranicko-politickou reglementaci ekonomiky a zdůrazňovala důležitost profesionality nad kádrovým profilem. Namísto podrobného centrálního plánování měl být příště plán pouze orientační dlouhodobou směrnicí. Dalším prvkem bylo uvolňování ekonomické samostatnosti a aktivity státních podniků a tím zvýšení jejich ekonomické efektivity, kritériem plnění plánu se stala reálná produkce a uplatnění vlivu trhu. Obdobně byla rozšířena samostatnost JZD, která získala možnost vlastních modernizačních investic. V lednu 1965 pak ÚV KSČ vyhlásilo tuto novou soustavu řízení jako cíl celého hospodářství pro období nadcházející pětiletky.

Už při prvních krocích reformy se ukázala silná provázanost hospodářství a politiky. Autoritářsky řízený politický systém se stal při jejím uskutečňování překážkou a reforma sama, pokud by byla důsledně uskutečňována, tento systém významným způsobem ovlivňovala a narušovala. Vedení strany tak bylo postaveno před nutnost přistoupit k přípravě dalších změn, které překračovaly výlučně ekonomický model. Byly ustaveny komise pro sociální analýzu v čele se sociologem P. Machoninem, komise pro právní a státní systém řízení politologem Z. Mlynářem a komise pro vědeckotechnickou revoluci vedená filozofem R. Richtou, které měly potřebné změny připravit.

5.3. Vývoj v oblasti právní vědy

Zpráva o stavu a hlavních úkolech vědy o státu a právu vypracovaná roku 1962 se kriticky vyjadřovala o poměrech, které v této oblasti panovaly. Někteří pracovníci, zvláště ti, kteří přišli na vědecká pracoviště z kádrových důvodů na nové složitější úkoly nestačili a často byli zatíženi oportunistem. Také se negativně projevila neochota a obavy z prosazování vlastních názorů a postojů.

V průběhu 60.let procházela věda o státu a právu složitým vývojem, snažila se oprostit od dogmatických pout, bourat tabu daná ideologií politického systému a klást si nové otázky a hledat nová řešení, adekvátnější potřebám stadia socialistického vývoje. To však vedlo ke střetu se starými konzervativními silami, které žádné změny nepřipouštěly. Přesto se tato věda stala zdrojem důležitých podnětů pro různá reformní opatření v oblasti státoprávního života i k ochraně a zajišťování práv a svobod občanů.

5.4. Vliv otázky politických procesů na právní vývoj

Požadavkům na upevnění zákonnosti, právní jistoty a ochrany občanských práv a svobod stál v cestě problém, který zasahoval celou, nejen stranickou, veřejnost. Šlo o problematiku politických procesů a nezákonností z období 50.let. Byly sice vytvořeny komise (v čele s K. Innemannem a později R. Barákem), které měly prověřovat tyto nezákonnosti, avšak fakticky měly prokázat již předem daný a přijatý závěr, že totiž k revizi těchto procesů a občanské a politické rehabilitaci jejich obětí není důvod, protože ti, kdo v těchto procesech byli odsouzeni, byli sami strůjci stalinských metod teroru. Avšak tyto závěry se již díky silnému tlaku uvnitř KSČ nedaly obhájit. Byla ustavena komise nová, v čele s D. Kolderem a na dubnovém plénu ÚV KSČ roku 1963 byl proveden rozbor těchto nezákonností a potvrzena revize procesů a rehabilitaci jejich obětí, za předpokladu, že se nezákonnost procesu a bezdůvodnost a vykonstruovanost obvinění podrobně prokáží.

Odhalení těchto nezákonností bylo impulsem k rozvoji široké diskuse o otázkách práva a záruk proti jeho možnému zneužití ze strany státních orgánů. Zároveň se hledaly možnosti, jak zvýšit právní jistotu občanů, jak provést institucionální změny v systému vyšetřování a trestního procesu, aby se možnost zvláde a zneužití moci co nejvíce omezila. Prvním důsledkem bylo vytvoření právní komise ÚV KSČ v březnu 1963. Ta byla složena z představitelů státních a politických orgánů a vědeckých pracovišť. Měla projednávat důležité otázky státně politické a právní praxe a předkládat příslušné návrhy vedoucím orgánům KSČ a vládě. Podklady byly v rámci komise posuzovány poměrně otevřeně a kriticky. To mělo také negativní dopad, v mnoha případech docházelo k tomu, že byrokratický aparát v obavách, že komise návrhy nepřijme zařídil jejich schválení, aniž se k nim komise mohla vyjádřit.

Postupně se téma politických procesů začalo rozšiřovat z oblasti trestněprávní na problematiku každodenních vztahů státu a občana tj. zejména na oblast správního práva. Byly hledány různé cesty a prostředky, jak lépe a přesněji vymezit vzájemné vztahy. Správní právo po roce 1948 přestalo jako vědní disciplína v podstatě existovat. Přeměnilo se v pouhou reprodukci platných předpisů, mnohdy bez snahy o jednotnou aplikaci a interpretaci, nebylo výjimkou, že právní předpisy byly přijímány v rozporu s ústavou či zákony. Určité nedostatky, příkladně to, že občan neměl dostatečné procesněprávní prostředky k ochraně svých práv a jeho právní jistota nebyla téměř nijak zajištěna, byly napraveny přijetím nového zákona o správním řízení v roce 1967.

5.5. Kultura

Nastupující uvolněná atmosféra 60. let se výrazně odrazila i v československém kulturním prostředí. Pohyb společenského vědomí se projevil znovunavázáním kontaktů se světovým vývojem, znovuoobjevením domácích hodnot a rozmachem tvůrčí činnosti. Kulturní představitelé se sami stávali nositeli reformních myšlenek, začala se objevovat kritika ohrožení jednotlivce manipulací ve společnosti, která se prohlašuje za lidovou a demokratickou. Kulturní časopisy (Literární listy, Kulturný život..) se stávaly tribunami kritického myšlení, publikovaly zásadní informace a neoficiální názory, a tím se významně podílely na myšlenkovém zrání společnosti. Profilovaly se jako politické týdeníky, které umožňovaly rozvoj v komunikaci ve společnosti a působily jako akcelerátory politického dění. Jako takové byly častými cíly cenzurních zásahů, zejména pod vlivem nového, od ledna 1967 účinného tiskového zákona umožňujícího svévůli cenzury.

6. Počáteční období obrodného procesu

Roku 1964 došlo v SSSR ke změně vedení, N. Chruščov byl sesazen a na jeho místo nastoupil Leonid Brežněv. Politbyro ÚV KSCĚ uskutečnilo do té doby naprosto nepředstavitelný čin a vzneslo kritické výhrady proti způsobu, jímž byl v Kremle „puč“ proveden. To samozřejmě nemělo žádný významný efekt, krom vyvolání nepřízně u nového prvního tajemníka SSSR. A. Novotný si toho byl vědom a začal se orientovat na získání podpory u vedení sovětské armády, hlavně z blízkosti velitele Varšavské smlouvy Jakubovského, což vedlo k posílení politického vlivu armádních a bezpečnostních složek orientovaných na sovětskou generalitu. Nové sovětské vedení se soustředilo na ukončení neustálých změn, které probíhaly v SSSR a zastavení reformního pohybu. Tento proces ovlivnil i československý vývoj a posílil konzervativní složky ve vedení strany a státu, u kterých vyvolával reformní pohyb nesouhlas a obavy z toho, že by vývoj mohl překročit mez, kterou byly ochotni připustit.

Novotný pod tlakem těchto okolností upustil od podpory reformem. Hospodářská reforma byla v podstatě zastavena a znovu se začal prosazovat stranický způsob řízení hospodářství. Stejně tak byly zamítány reformy v oblasti práva, případně jejich provádění bylo záměrně prodlužováno nebo prováděno nedokonale. Jako hlavní příklad lze uvést schválení **zákona č.81/1966 Sb. o periodickém tisku a ostatních informačních prostředcích** z října roku 1966, který v Československu fakticky poprvé zaváděl institut

cenzury.

K otevřenému střetu se státní mocí došlo na IV. sjezdu Svazu československých spisovatelů ve dnech 27.-29. června 1967. Zde vystoupilo několik spisovatelů (Vaculík, Havel, Kundera, Kohout, Klíma...) s ostrou kritikou byrokratického režimu a s požadavky jeho demokratizace a humanizace, svobody slova a zrušení cenzury. Na sjezdu byl dokonce přečten dopis sovětského disidentského spisovatele A. Solženicyna. Přítomná delegace KSČ kritiku neunesla a opustila jednání. Následkem byla tvrdá ideologická kampaň proti liberálům a zákaz týdeníku Literární noviny.

V září se konflikt přenesl na stranickou půdu, popudem byla protislovenská vystoupení A. Novotného, který se velmi arogantně a odmítavě stavěl k otázce nového státoprávního uspořádání Československa a posílení pravomocí slovenských zastupitelských orgánů.⁴

Na zářijovém jednání pléna ÚV KSČ byla odsouhlasena nová zosířená linie proti narůstajícím reformním ideám, avšak vyhrcoující se kritika se projevila na dalším zasedání ÚV KSČ 30.-31.10.1967, kde došlo k dosud nejzávažnějšímu střetnutí mezi členy ÚV. Se svoji kritikou a svými požadavky vystoupil první tajemník ÚV KSS a člen předsednictva ÚV KSČ A. Dubček, který požadoval kritické (a především sebekritické) zhodnocení stavu a řízení československé společnosti komunistickou stranou, zdůvodnil nutnost vypracování nového programu KSČ, odpovídajícího poznatkům vědecko-technické revoluce, stupni společenského vývoje a potřebám společnosti včetně řešení národnostního uspořádání. Vzněl též požadavek na rozdělení funkcí, zvláště na nejvyšších stranických, státních a společenských postech. Projev vyvolal velkou vlnu odporu u novotnovského křídla a Dubček byl obviněn z nacionální úchyly.

Vykrystalizoval zde tak spor o novou koncepci strany. Konzervativci viděli potíže spíše v přílišné liberalizaci a řešení v návratu k centralistickému řízení, naopak reformisté požadovali uznat novou etapu vývoje a přizpůsobit jí práci strany, která neměla společnost řídit, ale vést. Střet mezi stoupenci jednotlivých koncepcí dostal podobu sporu o dekulminaci státních a stranických funkcí.⁵

⁴ Pozn.: Při oslavách 100 let založení slovenského lycea v Martině, v srpnu 1967 stoupence nového uspořádání československých vztahů za buržoazní nacionalisty. Série hrubých urážek vyvrcholila, když představitelé Matice slovenské předávali dary (slovenský kožík a výšivky) jeho manželce, na což reagoval podrážděně slovy: "Božka, neber to".

⁵ Pozn.: K dalšímu zhoršení napjaté atmosféry přispěly i tzv. „strahovské události“ v říjnu 1967. Na studentských kolejkách na pražském Strahově přetrvávaly potíže s elektřinou, vodou a topením. Když došlo v úterý 31. října znovu k vypnutí elektrického proudu vydali se studenti do ulic. Se svíčkami v rukou a s hesly: „Chceme světlo. Chceme studovat“ se vydali na Malou Stranu. Protestní pochod byl však zastaven a studenti donuceni k návratu na Strahov, kde došlo k brutálnímu zásahu bezpečnostních složek. Protest studentů probíhal ve stejnou dobu, kdy zasedal ÚV KSČ. Vyhrcoená nálada na ÚV vedla k tomu, že studentské demonstraci byl přisuzován politický charakter a Novotný dal pokyn k jejímu potlačení.

Na prosincové schůzi ÚV chtěl Novotný prosadit linii tvrdého kurzu a vypořádat se se svými kritiky, přičemž spoléhal na pomoc Moskvy. Brežněv však při návštěvě Prahy na začátku prosince poznal, že udržení Novotného již není možné a nechal situaci volný průběh.

A tak ve dnech 11.-13. prosince se na zasedání předsednictva ÚV rozběhla velmi ostrá diskuse o chybách Novotného a jeho stoupenců. Jako cesta k nalezení řešení byl viděn požadavek na rozdělení stranických a státních funkcí, což se neseťkalo s pozitivním ohlasem u konzervativních členů předsednictva. Výsledkem nakonec byla dohoda o tom, že k rozdělení dojde, ale v pozdějším termínu, až vše bude dobře připraveno (a samozřejmě prodiskutováno s Moskvou). Novotný stále počítal s podporou stranického aparátu a zejména velkých závodů s jejichž funkcionáři se setkal a stavěl se do pozice ochránce práv dělníků. Závody však ve sporu zůstaly neutrální.

Na sjezdu ÚV 19.12 se požadavek na rozdělení funkcí stal hlavním tématem a pod silicím tlakem se Novotný rozhodl dát funkci k dispozici. Další jednání bylo odloženo na 3.1.1968, kde byl do funkce prvního tajemníka zvolen Alexander Dubček.

6.1. Vývoj po lednovém zasedání ÚV KSČ

Na lednovém zasedání bylo tedy schváleno rozdělení stranických a státních funkcí, A. Novotný zůstal ve funkci prezidenta republiky a prvním tajemníkem KSČ byl zvolen Alexander Dubček. Rozdíl mezi událostmi např. v Maďarsku lze spatřovat v tom, že Novotný nepadl po masivním výbuchu lidové nespokojenosti, ale pod stále silicím tlakem ze strany širokých složek KSČ i vrstev obyvatelstva. Další odlišností je to, že díky stabilizaci zemědělství a i když nedůsledné přesto započaté ekonomické reformě, nebyla u nás situace na spotřebním trhu výrazně kritická. Hospodářské problémy a neuspokojivé životní podmínky nepůsobily jako hlavní důvod nespokojenosti širokých vrstev. Dá se tedy říci, že politická nespokojenost převládala nad nespokojeností ekonomickou.

Zpočátku veřejnost nepřikládala lednovému zasedání význam, výměnu na nejvyšších postech brala jako vnitřní problém strany, který na faktický chod společnosti neměl mít velký vliv. Nové vedení rozvíjelo změny zpočátku pomalu, nemínilo zůstřovat konflikty s novotného stoupenci. Výraznější posun nastal až v únoru, kdy se začaly rozšiřovat informace o průběhu lednového pléna o sporech kolem Novotného i o jeho údajných snahách použít proti opozici ve straně represivních prostředků. Změny se postupně začaly dít na nižších a středních stranických orgánech, narůstal požadavek větší informovanosti ze strany ÚV, sdělovacích prostředků atd. V březnu vydal ÚV KSČ informaci „O průběhu

jednání říjnového, prosincového a lednového pléna“.

Situace se tak začala rychle měnit a zásluhu na tom měly především tisk, rozhlas a televize, díky nimž se informace z jednání a závěrů nejvyšších orgánů dostávaly na veřejnost. Pokus o politickou reformu dosavadní totalitní diktatury, započatý reformními komunisty, tak postupně přerůstal v široké, demokratické společenské hnutí. Objevuje se veřejná adresná kritika nejen politiků, ale také metod práce KSČ, odborů, bezpečnostních složek či justice. Na veřejných zasedáních se lidé ujímají slova už ne proto, aby demonstrovali „jednotu lidu a strany“, ale aby vyslovili své názory a debatovali o nich. Pod veřejným tlakem dochází k rezignacím tajemníků ÚV KSČ, Ústřední rady odborů..atd.

Zásadně vzrůstá politický význam a obliba osobnosti Dubčeka.

„Nebyl autoritářskou osobností, což bylo vidět na každém kroku. Při veřejných vystoupeních působil spíše nejistě, měl trému, a to mu právě získávalo popularitu, a dokonce autoritu. Nebyl táborovým řečníkem podmaňujícím si masy avšak v hloučku 10 lidí dokázal podmanit posluchače. Zároveň uměl také poslouchat, co říkají jiní. Nejpodstatnější však zřejmě bylo, že Dubček proklamovaným ideálům věřil, což lidé vycítili a věřili mu, stejně jako on jim“.⁶

6.2. Aféra generála Šejny a odvolání prezidenta Novotného

Významným způsobem se na vývoji událostí podepsala aféra generálmajora Šejny, vysokého stranického a státního funkcionáře, a také osoby velmi blízké prezidentu Novotnému. Šejna se zapletl do řady podvodů s osívy⁷ a v únoru byl vydán příkaz k jeho zatčení a Národní shromáždění bylo požádáno o souhlas s jeho trestním stíháním. Před tím byl však Šejna varován a 24. února odjel se svým synem Janem a milenkou E. Musilovou přes Maďarsko a Jugoslávii do Itálie, kde se dal do služeb NATO.

Po jeho útěku navrhl ÚV Národní fronty odvolání Šejny z funkce poslance. Samotný proces odvolání, daný **zákonem č.113/1967 Sb.** byl však značně komplikovaný. Podle §56 zmíněného zákona lze sice poslance odvolat zklamal-li důvěru voličů nebo dopustil-li se činu nedůstojného funkce poslance (§ 56 odst.1). Avšak další ustanovení (zejména odst. 4 a 5 §56 zákona, stanoví, že k projednání odvolání se děje na shromáždění (minimálně poloviny) voličů ve volebním obvodu daného poslance, které rozhoduje o odvolání nadpoloviční většinou, tuto možnost činilo fakticky nemožnou. Řešením nakonec bylo vydání **zákoného opatření předsednictva Národního shromáždění č.39/1968 o ztrátě**

⁶ Zdeněk Mlynář, Mráz přichází z Kremlu, str. 138

⁷ Pozn.: odtud bývá označován jako „semínkový generál“

funkce poslance Národního shromáždění (podle důvodu vydání označované jako „lex Šejna“). Na základě tohoto opatření, byl Šejna zbaven mandátu poslance. V §1 se uvádí:

„Poslanec, u něhož vyslovilo Národní shromáždění souhlas k trestnímu stíhání a k uvalení vazby se vyhnul tomuto stíhání útekem do ciziny, ztrácí funkci.“

Toto opatření nabylo účinnosti 21. března, tedy po Šejnově útěku do zahraničí a jeho působnost tak lze označit za retroaktivní.

Sdělovací prostředky se celé aféře od počátku intenzivně věnovaly, nebyly omezovány cenzurou a pod tlakem, který se jim podařilo ve veřejnosti vyvolat padla řada generálových známých a přátel, kteří tak či onak podporovali Novotného. Průběh mítinku, který žádal rezignaci prezidenta přenášel rozhlas a Novotný opravdu za 8 dní dal svoji funkci k dispozici. Symbolicky 21. března byla Novotného demise rozhodnutím předsednictva ÚV přijata.

Volba nového prezidenta proběhla zcela jinak než bylo doposud zvykem. Kandidáty navrhovaly různé organizace, jednalo se o různých osobnostech jako byli Č. Císař, J. Smrkovský nebo L. Svoboda. V otázce kandidátů se vedly živé diskuse. 30. března byl Národním shromážděním zvolen prezidentem republiky generál Ludvík Svoboda počtem 262 z 300 hlasů.

7. Akční program KSČ

Dubnovému zasedání ÚV KSČ se přikládala velký význam. Čekalo se, že položí základy stabilizace politických poměrů. Dosavadní spontánní aktivitu, kritiku a kladení požadavků měl vystřídat systematictější proces přeměny státního a stranického aparátu. Předsednictvo ÚV předpokládalo nástup dvouměsíčního období stabilizace orgánů KSČ, státní moci, společenských organizací a legislativní zajištění změn. A. Dubček přednesl referát, kde hodnotil vývoj po lednu pozitivně, prudký rozmach politické aktivity občanů a kom. strany potvrzovaly podle něj souhlas drtivé většiny společnosti s probíhajícím reformním procesem. Obavy, že KSČ situaci nezvládne považoval za neopodstatněné. V další diskusi se však ozvalo nemálo kritických hlasů tvrdících, že strana proces neřídí, že jde mimo ni a často proti ní, že vůdčí roli hrají mimostranické instituce, zejména sdělovací prostředky. Konzervativním členům ÚV se nelíbila pasivita předsednictva a stabilizaci poměrů viděli v upevnění mocenských pozic komunistické strany a ochrany funkcionářů před veřejnou kritikou. Tak se zde poprvé výrazně projevila skutečná diferenciací v KSČ, která se vyvíjela ve formování dvou směrů, příznivců a odpůrců reformního procesu.

Nejvýznamnějším aktem přijatým na tomto plénu byl Akční program KSČ.

Již po lednovém zasedání ÚV byly ustaveny pracovní skupiny, které měly za úkol připravit text nového programu KSČ. V komisích zasedali většinou pracovníci vědeckých ústavů a vysokých škol. Předsednictvo ÚV KSČ vytvořilo politickou komisi pro přípravu programu v čele s D. Kolderem za účasti členů předsednictva, tajemníků ÚV a dalších vysokých funkcionářů. Vlastních prací na celém textu dokumentu se však nikdo z této komise neúčastnil. Na konečné podobě textu programu se podíleli J. Fojtík, K. Kaplan, R. Richta, Z. Mlynář, B. Šimon, A. Červinka...a další pod organizačním vedením P. Auersperga.

Akční program systematicky formuluje návrhy reforem v politicko-právní sféře včetně práv a svobod občanů a jejich záruk. Nelze však tvrdit, že by šlo o nějaký obecně demokratický program, ačkoli obsahoval prvky, které mohly vést k pozitivním změnám systému. Nestanovil ale svobodu vytváření opozičních stran ani neměnil vedoucí úlohu strany. KSČ neměla svého výlučného postavení dosahovat administrativními metodami, ale politicko ideologickým působením. Přesto představuje jednu z nejpozoruhodnějších perspektivních, společensky reformních koncepcí, je snahou o první komplexní projekt ekonomiky, politiky a společenských vztahů rozvinutého socialismu a to nejen v československém měřítku. Zajímavostí je také styl a jazyk v jakém je Akční program psán. Ač se mohou zdát některé pasáže až přehnaně patetické, lze říci, že přesně odráží náladu a naději ve společnosti té doby. Text opustil prázdnou frazeologii a ideologickou pustotu, rysy typické dokumentům „předlednového“ období a je psán živým, komunikativním jazykem.

Návrh Akčního programu byl připraven již v únoru, avšak v procesu jeho přijetí došlo ke zdržení. Jako hlavní důvody lze jmenovat to, že zprvu docházelo k upevňování pozic ve stranickém aparátu a tak schválení nebylo na pořadu dne. Další komplikace byly v názorech na úpravu česko-slovenských vztahů. Vzhledem k tehdejšímu pohybu ve straně a společnosti, který nabýval na síle a prudkosti rychlé přijetí programového dokumentu bylo potřebné. To vedení strany podcenilo. Díky pozdnímu přijetí se zdálo, že samotný prudký společenský vývoj Akční program překonal a že ten již z tohoto hlediska zastaral. Setkal se s výtkami jak v řadách komunistů (stoupců reforem i konzervativců), tak radikálnější orientovaných vrstev společnosti. Především chybějící zakotvení politické plurality a stále přítomná vedoucí úloha strany se stávaly předmětem kritiky.

8. Legislativní vývoj

Hlavním problémem právního vývoje se stala potřeba co nejrychleji legislativně upravit maximum požadavků, která se ale střetávala s časovou náročností, jakou si příprava legislativních změn žádala. Odborné právní kruhy varovaly před unáhleností, poukazovaly na průběh tvorby ústavy z roku 1960, kdy se krátká doba její přípravy na konečném výsledku podepsala a mnohá ustanovení tak trpěla nedokonalostí a unáhleností. V rámci plánované reformy ústavy měl být zahájen proces obnovy právních jistot. Uznával se princip dělby moci a byla revidována teorie o jednotném charakteru státní moci. Soudy se měly stát nezávislými a měly chránit práva občanů před zásahy státu, mělo se především změnit postavení soudců a advokátů. Diskutovalo se o zřízení ústavního a správního soudu, nahrazující dosavadní výsadní postavení prokuratury, jako orgánu právní kontroly. V souvislosti s důrazem, který začal být kladen na občanská práva a svobody se rozvíjely snahy o humanizaci výkonu trestu odnětí svobody nebo zrušení trestu smrti. Měla být zavedena náboženská svoboda a v souvislosti s přípravou federace nově upravena práva národnostních menšin (a to včetně německé menšiny).

I když ze zásad vymezených v Akčním programu bylo legislativně zakotveno jen málo a většina ostatních nepřekročila rámec návrhů či předloh zákonů, které uvízly v parlamentních výborech, na ministerstvech nebo orgánech Národní Fronty, faktické fungování společnosti se přesto změnilo. V praxi se ukazovalo, že více než forma právních norem je důležitější její reálný dopad na oblast společenských vztahů, jež se může lišit v rámci jedné a téže právní regulace.

8.1. Shromáždovací a sdružovací právo

V této oblasti platila úprava **zákonem č.68/1951 Sb., o dobrovolných organizacích a shromážděních**, spolu s prováděcími vyhláškami ministerstva vnitra č.320/1951 ve znění vyhlášky č.158/1957, Tyto předpisy logicky v mnoha směrech nevyhovovaly a měnící se vztah státu k občanovi se tu projevil v možnosti vytvářet nová sdružení a hnutí, stejně jako konat různá shromáždění.⁸ Zvyšovala se tak aktivita celé společnosti, která hledala nové způsoby vyjádření svých názorů a uplatnění svých ideálů. Docházelo tak

⁸ Pozn.: Spontánnost se zřetelně projevila při oslavách Prvního máje. Účast nikdo po dlouhých letech nevyžadoval a nekontroloval, přesto oslavy získaly charakter lidové slavnosti, kam lidé přicházeli, aby upřímně manifestovali svůj souhlas s probíhajícím procesem a vyjádřili podporu reformním představitelům. Na transparentech si každý vytvářel co chtěl, co se mu líbilo. Takový průběh se setkal s ostrou kritikou protireformních sil, hlavně v ostatních zemích socialistického bloku.

k utváření nových zájmových sdružení, která stála zcela mimo systém Národní fronty.

K těm nejvýznamnějším lze zařadit Klub angažovaných nestraníků (KAN), který se profiloval jako dobrovolné sdružení občanů bez stranické příslušnosti a stavěl se za zrovnoprávnění nestraníků v občanském a veřejném životě, zaměstnání, ve vědě a kultuře. Smyslem bylo poskytnout občanům plné možnosti pro formování politických stanovisek k otázkám veřejného života a podílení se na něm.⁹

Dalším významným sdružením bylo K231, jenž svůj název odvozovalo od čísla zákona 231/1948 Sb. na ochranu republiky. Hlavní cíl spatřovalo v prosazení důsledné rehabilitace všech lidí neoprávněně odsouzených v minulosti (nejen podle tohoto zákona). Po schválení zákona o soudní rehabilitaci se činnost K231 soustředila zejména na sociálně-poradenskou pomoc osobám, na které se zákon vztahoval.¹⁰

Bez významu nelze též nahlížet na ustavení přípravného výboru Sociální demokracie. Ten stanovil, že sloučení sociální demokracie s KSC v roce 1948 bylo nelegální, protože k němu došlo proti vůli většiny členů a v rozporu s organizačním řádem strany. Nejednalo se tedy o její vznik, ale obnovu činnosti. Strana se stavěla za podporu obrodného procesu zahájeného v KSC, za trvání znárodnění výrobních prostředků a za ideály demokratického socialismu. Její emancipační snahy však nikdy nepřekročily rámec přípravného klubu.¹¹

8.2. Svoboda pohybu a pobytu

Původně upravoval problematiku svobody pohybu a pobytu **zákon č.53/1949 Sb.**, kterým byla svoboda vycestovat do zahraničí a vrátit se zpět v podstatě zrušena. Nového řešení se veřejnost nedočkala ani v ústavě z roku 1960, která se svobodou pohybu vůbec nezabývala, ač tato problematika patří k základním právům a svobodám, u nichž by ústavní zakotvení nemělo chybět. Alespoň částečný, avšak nikoli zásadní, posun nastal **zákonem č.63/1965 Sb. o cestovních dokladech** v červnu 1965.

⁹ Pozn.: Činnost KAN byla chápána značně problematicky, zejména zde panovala obava z možného pozdějšího přetransformování tohoto hnutí v politickou stranu. Existence byla trnem v očích jak konzervativním silám ve vedení strany, tak zejména představitelům Varšavské pětky. Ačkoli u veřejnosti a v tisku bylo žádáno, aby byla jeho činnost povolena, rozhodnutí ministerstva vnitra padlo až v září, tedy po vojenské intervenci. Toto rozhodnutí samozřejmě stanovily neschválilo

¹⁰ Pozn.: Hnutí nebylo ani tak nebezpečné z hlediska možných politických ambicí, jako nepřijemné tím, že si stálo za snahou nejen důsledné rehabilitace svých členů, ale také na důkladném prostudování každého případu a odhalení pachatelů.

¹¹ Pozn.: KSC by v obnovené sociální demokracii získala významnou politickou konkurenci, čehož si byla dobře vědoma. Dalo se předpokládat, že by jí dalo mnoho lidí (mladší lidé v ní mohli spatřovat nový názorový proud, starší by se k ní přikláněli např. z důvodu, že s ní v dřívější době sympatizovali) přednost před komunistickou stranou. ÚV KSC se tak proti obnově stavěl velmi razantně, argumentoval nebezpečím rozkolu dělnické třídy, vytváření podmínek pro formování protisocialistických sil, z čehož odvozoval, že obnova činnosti je v rozporu se zájmy pracujícího lidu.

„Ten přinesl sice mírný pokrok (občané mohli mít cestovní pasy doma a na rozdíl od dosavadního stavu, kdy nebylo třeba občanům důvody zamítnutí žádosti o vydání cestovního pasu resp. výjezdní doložky sdělovat, zákon nyní stanovil, že důvody zamítnutí sdělovat je nutno.“¹²

Zákon, jak zmíněno výše, žádné praktické zlepšení nepřinesl, stanovil, že vydání cestovního pasu může být odepřeno, pokud cesta není v souladu se státními zájmy, což umožňovalo zcela účelový výklad. Beze změny právní úpravy, jako důsledek nové praxe odpovědných orgánů, se začala svoboda pohybu uskutečňovat až v době polednového uvolnění, kdy státní orgány v podstatě nekladly možnosti vycestování a návratu žádné překážky. Období relativní svobody pohybu netrvalo dlouho, v říjnu 1969 došlo k vydání **vládního nařízení č.114/1969 Sb. a vyhlášky č.115/1969 Sb.**, které znamenaly konec liberálního přístupu státních orgánů k žádostem občanů o cestovní doklady. Znovu bylo zavedena možnost odmítnutí vydání cestovního dokladu, mimojiné, byla-li cesta v rozporu s ochranou bezpečnosti státu, vnitřního pořádku, veřejného zdraví a morálky.

„Už jen skutečnost, že základní lidské právo na svobodu pohybu a pobytu bylo regulováno ministerskou vyhláškou, svědčí o naprosté ignoraci principů, na nichž musí být založen každý právní stát“.¹³

8.3. Svoboda slova

Postupná liberalizace společenských vztahů v 60. letech zasáhla nejprve česká divadla. 1. září 1965 ztratil ústřední cenzurní úřad svou moc nad divadly a ta od té doby směla předkládat hry, které plánovala inscenovat, k souhlasu ministerstvu kultury. V případech, kdy docházelo k neshodám a názor cenzury se lišil od názoru činitelů ministerstva kultury, učinilo konečné rozhodnutí ideologické oddělení ÚV KSČ, ve kterém se v tomto období nacházeli liberálně smýšlející úředníci.

Na počátku roku 1967 vstoupil v platnost nový **zákon č.81/1966 Sb. o periodickém tisku a ostatních hromadných informačních prostředcích**, kterým byl poprvé v komunistickém Československu legalizován institut cenzury a definovány její pravomoci. Hlavní správa tiskového dohledu byla přejmenována na Ústřední publikační správu (na Slovensku Slovenská publikační správa) a podle §17 odst.1 zákona jí bylo dáno za úkol chránit zájem socialistické společnosti v oblasti informačních prostředků. Její postavení dále rozvádělo **vládní nařízení č.119/1966 Sb. o statutu Ústřední publikační správy. §1 odst.1**

¹² Ján Gronský, Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa, III.díl, str. 55, pozn. č. 35

¹³ Ján Gronský, Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa, III.díl, str. 272, pozn. č. 148

stanovil, že Ústřední publikační správa je ústředním orgánem státní správy a za její činnost odpovídá ministr vnitra. V §5 odst.1 se uvádělo, že Ústřední publikační správa sleduje, aby v prostředcích hromadného působení nebyly zveřejňovány informace, jejichž obsah je v rozporu se zájmy společnosti. Odstavec 2 vymezoval jaké informace jsou v rozporu se zájmy společnosti, kromě jiného např. informace jejichž obsah je zaměřen proti politické a ideové linii státu. Důležité je poznamenat, že Ústřední publikační správu pověřovalo svým usnesením předsednictvo ÚV KSČ, tedy nikoli státní, nýbrž stranický orgán, a to úkoly, které správě dle zákona nepřisušely. V důsledku znamenalo schválení tohoto zákona a na něj navazujícího vládního nařízení zesílení cenzurního tlaku na ta média, zejména tisk, která se doposud snažila rozvíjet v liberálnějším duchu. Ústřední publikační správa se z pomocného článku stala orgánem, který rozhodoval o tom, co smí spatřit světlo světa a co nikoliv.

V prosinci 1967 určil ÚV KSČ, že se smějí sami šéfredaktoři rozhodnout, zda uposlechnou či neuposlechnou rozhodnutí cenzury ohledně kontroverzního materiálu. Přesto se ještě začátkem roku 1968 šéfredaktoři neodvažovali cenzuru neuposlechnout a plnili její pokyny, které články potlačovat. Tak například v lednu 1968 odstranily Divadelní noviny dlouhý rozhovor s Václavem Havlem s titulem "Sloužit pravdě svědectvím o dnešku". Postupně aktivita tisku a sdělovacích prostředků narůstala a pod silicím tlakem žurnalistů bylo na předsednictvu ÚV KSČ přijato 4. března usnesení, které přikazovalo Ústřední publikační správě vyslovovat zákaz uveřejnění pouze v případě ohrožení státního tajemství, jinak byla odpovědnost přenechána šéfredaktorům. Také došlo k zrušení pravomoci předsednictva zasahovat do fungování správy nad rámec znění zákona. Zároveň Ústřední publikační správa byla vyňata z pravomoci ministerstva vnitra. Jako první signál nastalých změn zapůsobilo obnovení fungování časopisu Svazu spisovatelů, Literárních listů. Dokonce i oficiální list strany, Rudé právo, nechtěl být nadále zodpovědný pouze předsednictvu a sekretariátu strany, ale stát se mluvčím celé strany a spolupodílet se na tvorbě politiky, jak bylo uvedeno ve vydání z 20. března 1968.

Hromadné sdělovací prostředky se stávaly hlavním činitelem formujícím veřejné mínění společnosti, dodávaly občanům sebevědomí při prosazování reformních idejí a spoluvytvářely jejich společné myšlenky. Tisk svými články upozorňoval na tzv. deformace režimu, ke kterým v minulosti docházelo. Když se lidé dozvídali o tom, že ti, kteří mají na hrůzách 50.let podíl ještě stále zastávají vysoká místa a pozice, o praktikách Stb., porušování základních práv (odposlechy telefonů, listovního tajemství...), prohlubovala se u nich nechuť k přežívajícímu zkorumpovanému systému a jeho představitelům.

Další posun přineslo schválení Akčního programu v němž se uvádělo:

„Je nepřipustné nařizovat dělnické třídy, kterou už neovládá třída vykořisťovatelů, jaké informace by jí měly či neměly být k dispozici. Vědecké časopisy a vědecké debaty nesmějí být podřizovány předběžné cenzuře. Kultura nesmí být podřizována cenzuře.“¹⁴

Nová československá vláda ukončila činnost Ústřední publikační správy svým nařízením č.69/1968 Sb. ze dne 13. června 1968.

Zrušení cenzury definitivně potvrdil zákon č. 84/1968 Sb. z 26. června 1968, kterým se mění zákon č. 81/1966 Sb. o periodickém tisku a o ostatních hromadných informačních prostředcích. Zákon měnil §17 zákona č.81/1966 Sb., který původně upravoval ustavení Ústřední publikační správy. V novém znění §17 odst. 1. se uvádí:

„Cenzura je nepřipustná.“

Cenzura je poté definována jako zásah státních úřadů proti svobodě slova a obrazu a proti jejich rozšiřování hromadnými sdělovacími prostředky. Šlo o článek, který měl v našem právním řádu nejkratší období, kdy byl v platnosti. Necelých 10 týdnů po svém schválení byla jeho účinnost pozastavena. §18 definoval odpovědnost šéfredaktorů za to, že nebudou uveřejňovat utajované informace. Vláda měla zveřejnit pro šéfredaktory seznam utajovaných skutečností.

Novelizace zákona č.81/1968 Sb. byla chápána jako řešení dočasné, v plánu bylo vydání nové komplexní úpravy, jak vyplývá z důvodové zprávy k zákonu č.84/1968 Sb.

„Rozbor problémů a připomínek souvisejících se zákonem č. 81/1966 Sb. ukazuje, že nestačí tento zákon jen upravit. Některé oprávněné požadavky, mezi nimi je např. úprava registrace periodického tisku, podle níž by mělo jít jen o více méně správní akt za účelem evidence při splnění zákonem stanovených podmínek, dále vymezení určitých norem pro novinářskou etiku a s tím související zdokonalení prostředků práva pro ochranu osobnosti, nejsou ani tak složité, ale jejich řešení je nutno dočasně odložit, jestliže se má urychleně vyhovět požadavku politicky nejnaléhavějšímu - fakticky zrušit cenzuru. Zákon č. 81/1966 Sb. musí být zcela přepracován a vytvořen zákon úplně nový.“¹⁵

Informační lavina, která po více než dvou desetiletích nastala sice významně pomáhala seznamovat občany s reformním postupem, média měla obrovskou zásluhu na tom, že reformní proces nezůstal jen záležitostí vedoucího grémia strany a že se přenesl k širokým vrstvám společnosti. Na druhé straně otevřenost hromadných sdělovacích prostředků po dlouholetém omezení trpěla tím, že média neuměla s informacemi úplně

¹⁴ Text převzat z <http://www.sds.cz/view.php?cislocclanku=2008040901>

¹⁵ Důvodová zpráva k zákonu č.84/1968 Sb., sněmovní tisk č. 177, http://psp.cz/eknih/1964ns/tisky/t0177_00.htm

správně nakládat, přeháněla kritiku, popouštěla uzdu fantazii a senzacechtivosti. Často vystupovala s nerozumnými, přehnanými požadavky, nerespektovala geopolitické postavení ČSSR, čímž částečně přispívala k zostření vztahů s ostatními socialistickými státy, obzvláště se SSSR.¹⁶

Po srpnových událostech a zejména po podpisu Moskevského protokolu se omezování svobody slova a znovuzavedení cenzury stalo jedním z prvních opatření. Národní shromáždění schválilo **zákon č.127/1968 Sb. o některých opatřeních v oblasti periodického tisku a ostatních hromadných informačních prostředků**, avšak již před tím bylo provedeno několik opatření k získání vlivu nad masmédií. Šlo zejména o jmenování vládních zmocněnců do Československé televize a Československého rozhlasu a vláda zřídila svým usnesením výbor pro tisk a informace. Samotný legislativní proces vzniku zákona se neobešel bez porušení jednacího řádu Národního shromáždění.

„Konstatuji především, že vláda předložila Národnímu shromáždění vládní návrh zákona o některých přechodných opatřeních v oblasti tisku a ostatních hromadných sdělovacích prostředků bez předchozího projednání zásad navrhované úpravy, tj. novely zákona č. 84 z r. 1968 Sb. ve znění zákona č. 81/1966 Sb. Byla tím porušena naše běžná legislativní praxe i uzance zakotvená v jednacím řádu NS.“¹⁷

Zákon samotný pozastavil účinnost §17 zákona č.84/1968 o nepřipustnosti cenzury. Tím, že šlo pouze o pozastavení účinnosti, jakoby se dávala veřejnosti naděje, že daná opatření budou opravdu pouze dočasná, avšak tato dočasnost fakticky trvala (i přes několik změn zákona) až do období po roce 1989.

Zákonem se vytvořily dva nové, samostatné cenzurní úřady, Úřad pro tisk a informace a Slovenský úrad pre tlač a informácie (fakticky fungovaly již před schválením zákona na základě usnesení vlády). Úkolem těchto nových institucí bylo jednotně řídit a kontrolovat sdělovací prostředky. §3 zákona č.127/1968 stanovoval, že Úřad pro tisk a informace má právo zajistit, aby nebyly zveřejňovány žádné informace protičečící zájmu vnitřní nebo zahraniční politiky státu. V §4 odstavec 2 uváděl možné sankce, jenž tvořily škálu od upozornění či důtky přes peněžitou sankci do výše 50 000 Kč až k pozastavení činnosti periodika až na tři

¹⁶ Pozn.: Při jednání v Čiernej žádal Černík ministra vnitra J.Pavla, aby bezpečnost zabavila náklad posledního čísla časopisu Reportér, který se měl objevit na stáncích a v němž byla karikatura, která se nelíbila Brežněvovi a odporovala tomu, co bylo v Čiernej dohodnuto. Pavel to odmítl s tím, že na to neexistuje žádný zákon. Na argument, že jde o zcela výjimečnou situaci odpověděl: „Možná, ale tak si tam pošli nějaké soudruhy, ne policii, udělám to jednou, udělám to podruhé a jsme tam, kde jsme byli. Tehdy to také začínalo jako něco výjimečného, až se z toho stala normální praxe“.- Zdeněk Mlynář, Mráz přichází z Kremle, str.127

¹⁷ Dr. Hrabal, projev zpravodaje výboru ústavně právního a výboru kulturního poslance, stenoprotokol 26. schůze NS, <http://p.sp.cz/eknih/1964ns/stenprot/026schuz/s026011.htm>

měsíce.

Předběžná cenzura tak byla postupně nahrazena autocenzurou jednotlivých šéfredaktorů a novinářů, kteří sami nesli odpovědnost za to, co zveřejňují. Novinářům hrozil následný trest, například, již zmíněný zákaz periodika až na tři měsíce.¹⁸ Nejvýraznější tiskoviny té doby (Listy, Reportér, Politika..) byly střídavě zastavovány a povolovány, naopak konzervativní síly získaly prostor pro vyjádření svých názorů v časopise Tribuna. Omezování svobody sdělovacích prostředků se u široké veřejnosti zpočátku setkávalo s výraznou nelibostí o čemž svědčí četné rezoluce zasílané stranickým i státním orgánům.

8.4. Soudní rehabilitace

Ministerstvo spravedlnosti si uvědomovalo, že rehabilitace osob, o níž se hovořilo už od roku 1956, nebyla v předchozích letech důsledně provedena. Bylo si vědomo toho, že má-li tento úkol být v dohledné době úspěšně a konečně do důsledků splněn, je třeba vytvořit nejen organizační a personální předpoklady, ale dát také vyhovující právní podklad ve formě speciální zákonné úpravy. Proto počalo s přípravou zvláštního zákona.

První kontury budoucí zákonné úpravy byly sděleny na zasedání vlády dne 20. března 1968, vláda zároveň ministru spravedlnosti uložila, aby se na přípravě zákona přednostně pracovalo. Ministerstvo poté navázalo kontakty se zainteresovanými resorty, s vědeckými pracovišti a společenskými organizacemi, zejména se Svazem protifašistických bojovníků. Na jejich podkladě byly připraveny zásady zákonné úpravy soudní rehabilitace, jimiž se zabývala vláda na své schůzi 22. května 1968 a v následujících dnech také výbory Národního shromáždění. Osnovu zákona projednala vláda 6. června a **zákon o soudní rehabilitaci č.82/1968 Sb.** s účinností od 1. srpna 1968 byl schválen Národním shromážděním 25. června.

Zákon o soudní rehabilitaci byl jedním z prvních zákonných vyjádření zásad uvedených v Akčním programu a v podstatě nejzajímavější právní normou přijatou v období Pražského jara. Měl jím být vytvořen právní podklad pro urychlenou nápravu křivd, k nimž došlo nezákonnostmi na tak citlivém úseku, jakým je úsek trestního soudnictví. Předchozí pokusy o rehabilitaci se týkaly pouze malého počtu osob. Zákonná úprava měla být zárukou obecné rehabilitace širokého okruhu obětí a tím i vyjádřením rovnosti občanů

¹⁸ Pozn.: Tak byl například represím vystaven časopis Reportér. Vydavateli časopisu byla na počátku listopadu udělena nejprve důtka za nerespektování právních předpisů, poté byl časopis úředně zastaven na dobu jednoho měsíce. Svaz československých spisovatelů se obrátil na soud. Zákaz vyvolal odpor také ve společnosti, proti zakazu (a proti omezování tisku obecně) vystoupili např. manželé Zátokovi. Vláda na konci listopadu ustoupila a povolila, aby Reportér mohl vycházet. Definitivní konec vydávání časopisu znamenalo zrušení registrace v květnu 1969.

před zákonem. Jak je uvedeno v úvodu zákona:

„Odčinění křivd, k nimž došlo v období deformací na úseku trestního soudnictví, je základním předpokladem pro obnovení obecné a plné důvěry v socialistickou zákonost a spravedlnost. Zejména je třeba, aby se urychleně dostalo plné rehabilitace občanům, kteří byli v onom období odsouzeni a potrestáni jako škůdci socialismu, ač se na zájmech socialistické společnosti trestnou činností neprovinili.“¹⁹

Zákon ve svém úvodu zaváděl individuální přístup ke každému případu, aby se zaručilo, že rehabilitováni budou ti opravdu nezákonně postižení.

„Rehabilitace nemůže se týkat nepřátel socialistické výstavby, kteří trestnými činy proti republice nebo jinou trestnou činností porušili platné zákony a byli podle nich právem potrestáni.“

Nebyly tak přijaty náměty, aby se všechny tyto rozsudky rušily paušálně samotným zákonem. Bez bližšího zkoumání mělo dojít ke zrušení rozhodnutí ze zákona v případech, kdy se při uplatňování represí používalo značné tvrdosti. Šlo o ta rozhodnutí, uvedená v oddílu čtvrtém §22 a §23, která neúměrným způsobem zasahovala do osobních svobod občanů, nad rámec daný zásadami běžného trestního zákonodárství. Patřilo sem především zařazování do táborů nucených prací vyslovená komisí zřízenou podle §3 odstavec 1 zákona č.24/1948 Sb., ledaže by už předchozí potrestání jasně ukazovala, že šlo o osobu práce se štítící a nebezpečnou cizímu majetku.

Důležitá jsou ustanovení oddílu šestého o náhradě škody způsobené nezákonným odsouzením. Nároky poškozených osob se tu poměrně velmi přesně vymezují (např. náhrada ušlého výdělku, navrácení věcí či majetku..) a poskytují se některé další, které dosavadní právo neznalo. V tomto směru jde zejména o nároky pozůstalých upravené v §30-§33:

„(§30) Právo žádat náhradu škody přechází na dědice poškozeného, pokud jsou jimi děti, manžel a rodiče, s výjimkou nároků, které podle občanského zákoníku zanikají smrtí poškozeného.“

V oddílu sedmém byla upravena odpovědnost pracovníků, kteří v původním řízení hrubým způsobem porušili svoje povinnosti a tak nezákonnost přivodili nebo k jejímu vzniku přispěli. Odpovědnost a potrestání se měly týkat těch osob, které se na nezákonnostech aktivně podíleli, tedy zejména pracovníků bezpečnostního aparátu, prokuratury a soudů. V praxi šlo víceméně o postihy pracovního charakteru, tedy odchod z vykonávané funkce. Trestní odpovědnost byla komplikována běžícími nebo již uběhlými

¹⁹ Úvod k zákonu o soudní rehabilitaci, sněmovní tisk č. 174, http://psp.cz/eknih/1964ns/tisky/t0174_01.htm

promlčecími lhůtami. Na podkladě doporučení výborů Národního shromáždění byla však prodloužena promlčecí doba, podle §34 zákona, do konce roku 1972 u takových trestných činů, kterými byly přivozeny nezákonnosti a které v den nabytí účinnosti zákona ještě promlčeny nebyly. Odpovědnost politických pracovníků, kteří sice dávali svými rozhodnutími k nezákonným postupům podnět a souhlas však na základě tohoto zákona založena nebyla. Zhodnocení jejich situace a odpovědnosti mělo zůstat v kompetenci strany.

V oblasti postihu pracovníků státního aparátu a pro řešení otázky posuzování viny počítal zákon podle §36 s tím, že v těch orgánech, o jejichž pracovníky půjde, tedy v resortu ministerstva vnitra, generální prokuratury a ministerstva spravedlnosti, budou zřízeny zvláštní prověřkové komise. V otázce porušení soudcovských povinností rozhodovaly podle §41 zvláštní kárné senáty. Proti rozhodnutí resortní prověřkové komise a stejně tak proti rozhodnutí kárného senátu pro soudce umožňoval §38 podat ve lhůtě 15 dnů opravný prostředek-stížnost ke komisi zřízené Národním shromážděním. Její rozhodnutí bylo již koečné. Tím, že konečné rozhodnutí se svěřovalo do rukou nejvyššího orgánu, jemuž jsou odpovědni jak resortní ministři, tak generální prokurátor a v podstatě i Nejvyšší soud, jehož členy Národní shromáždění volí a jemuž předseda Nejvyššího soudu podává zprávy, měla být zajištěna co možná největší míra nestrannosti.

Samotné procesní zajištění rehabilitačního řízení spoluřešil také **ústavní zákon č.81/1968 Sb.** , jímž se přechodně upravovaly některé otázky voleb soudců. Zákon č. 82/1968 o soudních rehabilitacích zakotvoval v §3 ustavení zvláštních senátů, které budou u krajských soudů, u vyšších vojenských soudů a u Nejvyššího soudu provádět přezkoumávání rozhodnutí. §4 pak řešil složení zvláštních senátů a uváděl:

„(1) Zvláštní senáty v krajských a vyšších vojenských soudů rozhodují ve sboru tří soudců zvlášť pro tuto funkci volených

(2) Zvláštní senáty Nejvyššího soudu rozhodují ve sboru pěti soudců zvlášť pro tuto funkci volených“

Ústavní zákon upravoval volbu soudců oprávněných ve zvláštních senátech zasedat. Tato pravomoc byla svěřena Národnímu shromáždění a na Slovensku u krajských soudů Slovenské národní radě.

Na základě zákona se na pořad dostaly procesy závažné a dosud nedotknutelné. Byli například rehabilitováni generál Heliodor Píka, ministr Prokop Drtina, zrušen byl rozsudek v procesu s droktorkou Miladou Horákovou a další. Rehabilitační proces bezprostředně nezastavila ani intervence vojsk Varšavské smlouvy . K obratu došlo až po změně ve vedení KSČ v dubnu 1969.

Brzy přestaly fungovat rehabilitační komise ústředních institucí, roli rehabilitačních senátů převzaly řádné soudy, které případy řešily jako stížnosti pro porušení zákona. Měřítka těchto soudů se zpřísnila, mnoho nezákonných rozsudků rehabilitovat odmítly, i když se porušení zákona prokázalo. Zásadní obrat nastal po přijetí zákona č.70/1970 Sb. (s účinností od 8. 7. 1970), kterým se měnil a doplňoval původní rehabilitační zákon. Ten krom jiných odstranil paragraf o složení zvláštních senátů, komplikoval došetření potřebných skutečností, tím, že zrušil povinnost státních a dalších organizací předkládat potřebný písemný materiál, zásadně měnil §15 zákona, který stanovil, která rozhodnutí byla považována za vadná, nahradil §20 zákona umožňující zveřejnit rozhodnutí o rehabilitaci ustanovením o náhradě nákladů přezkumného řízení a v neposlední řadě měnil nároky na náhradu škody. Na základě novely, společně s rozvíjejícím se normalizačním tlakem se neměnila pouze rozhodovací praxe, nýbrž i samotné složení rehabilitačních senátů. Navíc řada rehabilitačních rozhodnutí se znovu podrobovala přezkoumání. Zároveň byl na některé žadatele o rehabilitaci vyvíjen silný nátlak, aby žádosti vzali zpět. Rehabilitace tak přestala být věcí veřejnou a zejména politicky žádoucí.

9. Federalizace státu

Ústava z roku 1960 nově upravovala postavení Slovenska respektive slovenských národních orgánů v hlavě VI. Označení Slovenské národní orgány se změnilo a jako hlavní orgán byla zakotvena Slovenská národní rada, která měla tvořit národní orgán státní moci a správy na Slovensku. Volební období poslanců trvalo čtyři roky. Došlo ke zrušení Sboru pověřenců a hlavním výkonným orgánem se stalo předsednictvo Slovenské národní rady. Ačkoli vedení strany označovalo toto nové uspořádání za posílení autonomie slovenského lidu, fakticky šlo o uplatnění zcela centralistické koncepce. Slovenská národní rada se změnila v mocensky bezvýznamný orgán na úrovni kulturně osvětové instituce.

V tomto období vrcholil na Slovensku hospodářský růst a významně vzrůstala průmyslová výroba. Tento ekonomický rozvoj však byl v rozporu s politicky nerovnoprávným postavením Slovenska, což se samozřejmě nelíbilo nově se rozvíjející slovenské inteligenci. Brzy tak zazněly kritické hlasy na adresu nerovnoprávného státoprávního uspořádání, jenž zesílily po rehabilitacích G. Husáka nebo L. Novomeského, což zbavilo snahu o emancipaci Slovenska hávu buržoazního nacionalismu. Již v roce 1963 formuloval požadavek federalizace státu s odkazem na sovětskou federaci profesor Miloš Gorsiovský.

Do čela vznikajícího národně politického hnutí se postavili noví představitelé KSS (např. A. Dubček, J. Lenárt a další). Ve společném usnesení ÚV KSČ a ÚV KSS z května 1964 byla Slovenská národní rada začleněna jako národní článek centrální moci, což vedlo k zvýšení jejich pravomoci. Je však nutno poznamenat, že šlo o úpravy, s ohledem na koncentraci veškeré reálné moci do nejvyšších stranických orgánů, víceméně formální. Takové uspořádání se logicky setkávalo ze strany slovenských představitelů s čím dál větší nedůvěrou a slovenská otázka se významnou měrou podílela na eskalaci napětí ve straně, vrcholící odstraněním A. Novotného z funkce prvního tajemníka. Avšak hlavním proudem reformního vývoje se emancipace Slovenska nestala.

9.1. Příprava legislativního zakotvení federace

Slovensko vidělo v demokratickém procesu zejména možnost na rovnoprávné uspořádání státoprávních poměrů. Češi naopak stavěli do čela důsledné provedení demokratizačních reforem, federalizaci nepřikládali takovou váhu a brali ji jako přirozenou součást celého reformního procesu.

Politickou iniciativu převzala skupina kolem G. Husáka, který od března 1968 prosazoval koncepci federativní přestavby státu. 15. března se k tomuto požadavku přihlásila také Slovenská národní rada a žádala vytvoření ústavních záruk proti majorizaci Slovenska v československých zákonodárných orgánech

S potřebou nového státoprávního uspořádání se stotožnil také Akční program KSČ a v kapitole „Rovnoprávnost Čechů a Slováků je základem síly republiky“ jej vytyčil jako střednědobý cíl.

„V zájmu rozvoje naší socialistické společnosti, upevnění jednoty československého lidu a jeho důvěry v politiku KSČ je proto nevyhnutelné dosáhnout zásadního obratu i ve státoprávním uspořádání vztahů Čechů a Slováků a provést i příslušné ústavní změny. Nastává proto se vši vážností potřeba, aby byla respektována výhoda socialistického federativního uspořádání jako uznávané a osvědčené státoprávní formy soužití rovnoprávných národů ve společném socialistickém státě.“²⁰

Byl ustaven Výbor pro přípravu federace v čele s O. Černíkem a odborná komise v čele s G. Husákem. Komisi bylo předloženo několik návrhů federativního uspořádání. Slovenská strana prosazovala spíše silnou pozici národních orgánů, zatímco Češi stáli za silnější úlohou federace. Sporné nakonec zůstaly tři body:

1. Zákaz majorizace, tedy vymezení společných záležitostí, ve kterých by nemohli být

²⁰ Text převzat z <http://www.sds.cz/view.php?cislocianku=2008040902>

slovenští poslanci přehlasování.

2. Integrace obou ekonomik, spor o rozsahu pravomocí národních a federálních orgánů v oblasti hospodářství.

3. Termín přijetí zákona. Česká strana se obávala, že při rychlém postupu přípravy se octne v nevýhodě, protože dosud neexistoval čistě český zákonodárny orgán, jakým byla Slovenská národní rada, a tak by mohly být nedostatečně respektovány zájmy a politická vůle českých zástupců při vytváření rozsáhlých ústavních změn.

Zásadním se tedy stalo přijetí **ústavního zákona č.77/1968 Sb.o přípravě federativního uspořádání ČSSR** na schůzi Národního shromáždění 24. června 1968. Tento zákon zaváděl institut zákazu majorizace v §1, když stanovil, že je nutno nejméně tří pětin všech poslanců Národního shromáždění zvolených v českých krajích a nejméně tří pětin všech poslanců Národního shromáždění zvolených na Slovensku, k tomu, aby byly schváleny ústavní změny upravující československé státopravní vztahy. Dále zřizoval podle §2 a §3 Českou národní radu, která se měla stát partnerem při jednáních o koncepci federativního uspořádání. §3 ústavního zákona č.77/1968 Sb.:

„(1) Česká národní rada se zřizuje jako prozatímní orgán ústavní politické reprezentace českého národa. Česká národní rada působí až do ustavení českého národního státního orgánu, který bude zvolen ve všeobecných volbách.

(2) Úkolem České národní rady je vyjadřovat národní politické stanoviska k uspořádání vztahů českého a slovenského národa a zajišťovat přípravné práce spojené s ustavením českého národního státního orgánu. Má práva předkládat Národnímu shromáždění iniciativní návrhy v souvislosti s federativním uspořádáním Československé socialistické republiky.“

Česká národní rada, jak vyplývá ze znění §3, neměla mít charakter národního zákonodárneho orgánu, šlo o prozatímní reprezentativní orgán českého národa.²¹ Vycházelo se z myšlenky, že o přípravě federace nelze jednat jen v rámci slovenských orgánů, popřípadě, aby příprava byla v rukou orgánů celostátních. Vytvořením České národní rady, jako protipólu Slovenské národní rady mělo být zdůrazněno, že v průběhu celého procesu přípravy tak náročného a rozsáhlého ústavního zákona, bude dostatečně přihlíženo k zájmům obou národů.

„Řešení problematiky československé federalizace totiž nemůže být jen záležitostí slovenského národa a jeho národního orgánu, ani nemůže být federace připravována toliko

²¹ Pozn.: Díky několikerému odložení voleb plnila ČNR, i přes svůj prozatímní charakter, úlohu českého zákonodárneho sboru až do roku 1971.

celostátními orgány, výbrž musí se stát plně i věcí českého národa.“²²

Podle znění §4 ústavního zákona počet členů určuje Národní shromáždění, které zároveň jednotlivé členy volilo. Bylo stanoveno, že členové Rady budou vybíráni z řad význačných představitelů veřejného života, kteří však nejsou poslanci Národního shromáždění.²³ Na základě **usnesení Národního shromáždění č.108/1968 Sb.** z 27.června byl stanoven počet členů České národní rady na 150. K výběru členů a sestavení kandidátky byla ustavena zvláštní komise, s jejími kandidáty vyslovoval souhlas ÚV Národní fronty. Dodržení klasické formy demokratického postupu, tedy vypsání voleb, kde by měli možnost si své kandidáty volit samotní občané, nebylo vzhledem k rychlému politickému vývoji a tlaku slovenských zástupců možné.

*„Návrh na složení ČNR, jehož příprava byla již zahájena, vyžaduje velkou péči a pozornost tak, aby jeho členové z řad poslanců NS i dalších představitelů veřejného, politického a kulturního života skutečně reprezentovali sociální i politické složení obyvatelstva, aby mluvčími českého národa v ČNR byli reprezentanti všech sociálních skupin a vrstev, aby se plně přihlédlo ve správných proporcích k zastoupení krajů a jednotlivých oblastí... Proto doporučuji NS návrh na vytvoření komise v čele s předsedou NS s. Josefem Smrkovským...“*²⁴

Volba proběhla 10.července za přítomnosti 244 poslanců a nesla se v slavnostním duchu. Národní shromáždění se výraznou většinou (pouze 17 hlasů proti) přihlásilo k tajnému způsobu volby, přičemž ke zvolení kandidáta bylo potřeba získat více než 50% platných hlasů. Při samotném hlasování se ukázalo, že v Národním shromáždění je stále silná skupina poslanců, která se s demokratizačním vývojem nestotožnila a dala to najevo tím, že z navržených kandidátů neprošli do České národní rady spisovatel Pavel Kohout a cestovatel Jiří Hanzelka. Tedy osoby velmi silně zainteresované a velmi aktivně vystupující v obrodném procesu. Šlo také o důsledek situace, kdy vzhledem ke svému složení a době ustavení konzervativní orgán, Národní shromáždění, se měl zásadně podílet na vytvoření orgánu progresivního, České národní rady. Nezvolení těchto osobností vyvolalo v řadách proreformních poslanců značné zklamání.

„Soudružky a soudruzi, považují za nutné učinit jedno osobní prohlášení, protože mne skutečně vzrušila tato skutečnost, že se nám nepodařilo zvolit Českou národní radu v

²² V. Knapp, odůvodnění ústavně-právního výboru k návrhu ústavního zákona č.77/1968Sb., stenoprotokol 24. schůze NS, www.psp.cz/eknih/1964ns/stenprot/024schuz/s024001.htm

²³ Pozn.: Stejně tak §6 umožňoval SNR k plnění svých úkolů rozšířit počet svých členů o význačné představitele veřejného života slovenského národa.

²⁴ Fr. Kriegel, k návrhu usnesení Národního shromáždění na stanovení počtu členů České národní rady a na volbu členů České národní rady, stenoprotokol 24. schůze NS, <http://www.psp.cz/eknih/1964ns/stenprot/024schuz/s024042.htm>

*tom složení, jak byla navržena...Chtěl bych říci, že zvláště lituji, že speciálně na kandidátce neprošli dva tak významní představitelé naší kulturní fronty, jako je s. Hanzelka a s. Kohout, dva komunisté a vlastenci, kteří myslím dokázali svou činností, že bojovali proti minulým deformacím i angažovali se v obrodném procesu.*²⁵

Na místa těchto reformistů byli zvoleni náhradní kandidáti, jejichž volba již neprobíhala tajně, nýbrž aklamací.

Ustavující schůze České národní rady, kde byl jejím předsedou zvolen Čestmír Císař, se konala ještě tentýž den. Podle **ústavního zákona č.77/1968 Sb.** Česká národní rada sama upravuje svou vnitřní organizaci, způsob řízení a pravidla jednání. Prozatimně došlo k úpravě této problematiky na druhé schůzi, trvalou úpravu jednacního řádu přinesl pak **zákon ČNR č.1/1969 Sb.** ze dne 8.ledna 1969.

I přes schválení ústavního zákona a ustavení České národní rady nadále docházelo v expertních skupinách ke sporům. Sice probíhaly převážně v odborné rovině, ale obavy Slováků, že příprava zákona ustrnou na mrtvém bodě zapříčinily, že se polemika v průběhu července dostala na veřejnost. Významně se o to přičinil G. Husák, který na městské konferenci KSS varoval, že se příprava federace zastavila a vinu za tento stav přikládal českým zástupcům. To vedlo k rozdmýchávání nacionálních vášní na obou stranách a ostré odborné polemice.

Spory měly za následek, že národní rady se při přípravě osnovy zákona nesjednotily na společném stanovisku a předložily Národnímu shromáždění návrhy dva, v podstatě sice shodné, ale v některých významných otázkách odlišné.²⁶ Až po jednání s vládou se dne 24. října 1968 obě národní rady dohodly na společném návrhu, k němuž se vláda připojila ve smyslu článku 52 odstavce 1 ústavy.

9.2. Ústavní zákon o československé federaci

Ústavní zákon č.143/1968 Sb. o československé federaci je asi nejvýznamnějším dílem, které se z reformních ideálů podařilo prosadit. Samozřejmě především z toho důvodu, že federalizace státu se nestala předmětem sovětské kritiky. Zákon, skládající se z preambule a VIII hlav, byl přijat Národním shromážděním 27. října jako společný návrh České a Slovenské národní rady s účinností k 1. lednu 1969. Jelikož šlo o zásadní a významnou úpravu československých vztahů, projednávanou navíc těsně před výročím 50

²⁵ J. Pelikán, k nezvolení dvojice kandidátů České národní rady, stenoprotokol 25. schůze NS, <http://psp.cz/eknih/1964ns/stenprot/025schuz/s025005.htm>

²⁶ Pozn.: Slovenští zástupci mimojiné požadovali změnu názvu státu, nelíbilo se jim ani některé rozdělení kompetencí mezi federací a jednotlivými republikami.

let od vzniku společného státu, mělo zasedání Národního shromáždění značně slavnostní ráz.²⁷

„Ještě nikdy v celých padesátiletých dějinách republiky nemělo výročí jejího vzniku takový ráz, jako má dnes. Dnešní zasedání Národního shromáždění nemá v předcházejících jubilejích republiky obdoby. Svůj vztah k slavnému 50. výročí vzniku Československa nechceme vyjádřit jen formální oslavou. Usilujeme založit novou tradici oslav vzniku republiky, oslav nejen slovy, ale především činem, zásadním ústavním a politickým činem obrovského dosahu, činem, který má napravit slabiny její národnostní stavby a dodat jí nové pevnosti a nové síly...“²⁸

V Bratislavě 30. října 1968 ústavní zákon slavnostně podepsali prezident republiky, předseda Národního shromáždění a předseda vlády.

V úvodní preambuli vyjadřoval vůli národů žít ve společném státě a uznával práva národa na sebeurčení a na svobodné utváření si formy státního uspořádání za nezadatelná. Československo pak v hlavě I. charakterizoval jako federativní stát složený ze dvou rovnoprávných republik, České a Slovenské, přičemž důraz byl kladen na dobrovolnost svazku a respekt jak k suverenitě jednotlivých zemí, tak k suverenitě celé federace. Důležitá byla také ustanovení článku 4 o hospodářství ČSSR, která znamenala základní pilíř ekonomické autonomie obou republik. Mimo jiné stanovila:

„(1) Hospodářství Československé socialistické republiky je integrací dvou národních ekonomik, české a slovenské...,

(2) Český a slovenský národ jsou ekonomicky svěbytné...,

(3) Hospodářství..., založeného na jedné měně, na volném pohybu pracovních sil, na volném pohybu peněžních fondů, na jednotné soustavě řízení a na jednotných zásadách hospodářské politiky.“

Článek 5 řešil otázku státního občanství, kterou původně upravoval **zákon č.194/1949 Sb.** Článek stanovil, že občan každé z republik je zároveň občanem Československé republiky a přiznával každému stejná práva a stejné povinnosti. Bližší úpravu svěřoval zvláštnímu zákonu, kterým se stal **zákon č.165/1968 Sb.** s účinností od 1. ledna 1969. Princip občanství stavěl na prioritě státního občanství republik, od kterých se odvozovalo občanství Československé.

V hlavě II. zakotvoval zákon rozdělení působnosti mezi federaci a republiky. V

²⁷ Pozn.: Jednání probíhalo za účasti prezidenta republiky L. Svobody, členů vlády, předsednictva Slovenské národní rady a předsednictva České národní rady...atd.

²⁸ J. Smrkovský, k projednání ústavního zákona č.143/1968 Sb., stenoprotokol 28. schůze NS, <http://psp.cz/eknih/1964ns/stenprot/028schuz/s028001.htm>

původním znění obsahoval 22 článků a v průběhu další doby šlo o nejčastěji měněnou část tohoto zákona. Do výlučné působnosti federace byly stanoveny: zahraniční politika, obrana, měna, federální hmotné rezervy, federální zákonodárství a ochrana federální ústavnosti. Dále určoval co náleží k společné působnosti federace a republik: plánování, finance, doprava, zemědělství, pošty, telekomunikace...atd. Článek 9 uváděl zásadu, že to, co není taxativně svěřeno do působnosti ČSSR patří do výlučné působnosti republik.

Hlava III. upravovala nový zastupitelský orgán, Federální shromáždění, jako zákonodárny sbor federace. Skládalo se ze dvou komor - Sněmovny lidu a Sněmovny národů. Sněmovna lidu měla 200 poslanců a byla volena přímou volbou na 4 roky. Sněmovna národů měla 150 poslanců přičemž 75 bylo voleno v České republice a 75 ve Slovenské republice také přímou volbou. Obě komory byly rovnoprávné a ve Sněmovně národů platil zákaz majorizace, jak stanovily článek 41 a článek 42 zákona, které vymezovaly v jakých situacích je třeba souhlasu třípětinové většiny všech poslanců zvolených v České republice a třípětinové většiny všech poslanců zvolených na Slovensku. Vztahy mezi komorami se zabýval článek 44 řešící možnost dohádovacieho řízení, jestliže nedojde ke shodnému usnesení obou komor.

Šlo však víceméně o nadbytečné opatření.

„Rozpor mezi komorami...byl v podmínkách uplatňování vedoucí úlohy KSČ a schvalování legislativních projektů v předsednictvu (sekretariátu) ÚV KSČ prakticky vyloučen.“²⁹

Obě sněmovny volily ze svého středu předsednictvo Federálního shromáždění, které plnilo působnost Federálního shromáždění v době kdy toto nezasedalo. Tvořilo jej 40 členů, přičemž 20 volila Sněmovna národů (10 za každou z republik) a 20 Sněmovna lidu. Předsednictvu byla dána pravomoc vydávat zákonná opatření, přičemž i zde platil zákaz majorizace a vyhlášovalo také volby do Federálního shromáždění. Volební období bylo prodlouženo **ústavním zákonem č.117/1969 Sb.** do konce roku 1971 a **ústavním zákonem č.43/1971 Sb.** došlo ke změně volebního období Sněmovny lidu (a tudíž i Sněmovny národů) na 5 let.

V čele federace stál prezident republiky, jehož postavení zakotvovala hlava IV. Zastupoval stát navenek, mohl rozpustit Federální shromáždění, podepisoval zákony, podával zprávu o stavu federace, jmenoval a odvolával předsedu a členy vlády, byl vrchním velitelem ozbrojených sil, sjednával a ratifikoval mezinárodní smlouvy. Pokud nebylo potřeba k sjednání smlouvy souhlasu Federálního shromáždění, mohl tuto pravomoc

²⁹ Ján Gronský, Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa, III.díl, str. 185, pozn. č. 63

prezident převést na vládu ČSSR, popřípadě na její jednotlivé členy. Jelikož prezident tuto možnost využil (**rozhodnutí č.31/1969 Sb.** z 24.března 1969) můžeme v československé smluvní praxi hovořit o třech druzích smluv: prezidentských, vládních a resortních. Článek 62 odstavec 2 uváděl, že prezident je ze své funkce odpovědný Federálnímu shromáždění. Institut odpovědnosti byl však upraven jen velmi volně, respektive uplatnění odpovědnosti nebylo zakotveno vůbec. Odpovědnost teorie dovozovala pouze ze znění prezidentského slibu podle článku 63 zákona, kde se prezident zavazoval vykonávat své povinnosti podle vůle lidu a v zájmu lidu, dbát blaha ČSSR a zachovávat ústavu a zákony.

„Naprostou absenci ústavních sankcí a procesních pravidel vyplývajících z odpovědnosti prezidenta Federálnímu shromáždění lze přičíst celkové „kádrové politice“ uplatňované tehdejším vedením KSC...a jež naprosto nepřipouštělo možnost vzniku situace, kdy by měla být odpovědnost prezidenta...realizována v jakékoliv ústavní (a dokonce odvolávací) proceduře.“³⁰

Hlava VI. zakotvovala Ústavní soud jenž měl být, přesněji soudci Ústavního soudu měli být voleni Federálním shromážděním a měl se stát soudním orgánem ochrany ústavnosti. Podrobnější úpravu působnosti, organizace soudu a řízení před ním svěřoval článek 100 zvláštnímu zákonu. Předpokládalo se také, že v jednotlivých republikách budou působit ústavní soudy republik. Avšak v socialistickém Československu nebyl nikdy žádný z těchto soudů ustaven. „Normalizované“ vedení KSC totiž vidělo v ústavním soudnictví neopodstatněný zásah do principu svrchovanosti nejvyšších zastupitelských sborů.

Hlava VII. se zabývala státními orgány České socialistické a Slovenské socialistické republiky. Těmito orgány byly Česká národní rada a Slovenská národní rada, jako nejvyšší zastupitelské sbory a zákonodárné orgány, a vlády jednotlivých republik, jako nejvyšší orgány moci výkonné. Pravomoc zákonem zřizovat ministerstva a jiné ústřední orgány státní správy byla dána národním radám. Tak se **zákonem ČNR č.2/1969 Sb.** zřizovalo 17 českých ministerstev a **zákonem SNR č.207/1968 Sb.** 15 ministerstev slovenských. Česká národní rada měla 200 poslanců, Slovenská 150, volební období bylo původně čtyřleté, později bylo prodlouženo **ústavním zákonem č.43/1971 Sb.** na 5 let. Po schválení ústavního zákona o československé federaci došlo ke jmenování obou národních vlád (české orgány byly v podstatě pouze provizorní). Předsedou federální vlády se stal O. Černík, v čele české vlády stanul Stanislav Rázl, v čele slovenské Štefan Sádovský.

Zajímavé je to, že jednotlivé republiky neměly vlastní ústavy, ačkoli zákon tak v článku 142 odstavci 2 předpokládal. Jejich zřízení a orgány byly zakotveny pouze v tomto

³⁰ Ján Gronský, Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa, III.díl, str. 190, pozn. č. 67

„fедераčním“ zákoně a funkci ústav plnila ústava z roku 1960 spolu se všemi platnými federálními ústavními zákony. Jednalo se tedy o federaci řízenou shora. Předpokládalo se vypracování nové federativní ústavy, což se až do revolučního roku 1989 naplnit nedokázalo.

Na schválení ústavního zákona o československé federaci navazalo několik norem, které dále rozváděly ustanovení ústavního zákona a bylo je nutno přijmout k realizaci nového státoprávního uspořádání. Šlo zejména o **ústavní zákon č.167/1968 Sb. o vymezení působnosti ČSSR ve věcech tisku a jiných informačních prostředků**, **ústavní zákon č.171/1968 Sb. o zřízení federálních ministerstev a federálních výborů** či **zákon č.172/1968 Sb. o federálních výborech**. Ty měly zejména koordinační funkci v oblasti společné působnosti federace a jednotlivých republik, v čele stál ministr. Neměly však dlouhého trvání, **ústavní zákon č.125/1970 Sb.** přinesl jejich zrušení a nahrazení federálními ministerstvy. Běžným zákonem byla také upravena otázka vymezení působnosti mezi federací a republikami v oblasti vnitřního pořádku a bezpečnosti. Jednalo se o **zákon č.166/1968 Sb.**, potažmo **zákon č.128/1970 Sb.**, který ten původní zrušil.

„Toto řešení se systémově vymykalo z existujícího právního řádu, v němž právě dělba kompetencí mezi federací a republikami byla jádrem celé struktury federace, a tím i primárním úkolem úpravy ústavním a nikoliv běžným zákonem. Oba zákony..lze označit za zákony ústavní v materiálním smyslu.“³¹

Nové federativní uspořádání doznalo velmi brzy zásadních legislativních změn, tu nejrozsáhlejší a nejzávažnější představoval **ústavní zákon č.125/1970 Sb.**, kterým se doplňuje a mění ústavní zákon č.143/1968 o československé federaci. Zákon radikálně obměňoval koncepci státoprávního uspořádání ve prospěch federace a výrazně posiloval centralizační prvky. Například byl novelizován článek 4 ústavního zákona č.143/1968 Sb., ze kterého byla odstraněn koncept integrujících se dvou ekonomik a zásada ekonomické svébytnosti republik. Naopak bylo stanoveno, že hospodářství ČSSR je jednotné. Podobná změna se týkala úpravy státního občanství v článku 5, kde prvotnost dvou občanství republik byla nahrazena jednotností státního občanství a zásadou, že každý československý občan je zároveň občanem České nebo Slovenské socialistické republiky. Takových změn přinášela novela přes tři desítky. Obě republiky tímto zákonem byly zbaveny velké části svých kompetencí, zejména v oblasti státní správy, kde celá řada věcí přešla do působnosti federativních (tedy celostátních) orgánů a byl tak vytvořen jakýsi pseudofederační centralizovaný stát.

³¹ Ján Gronský, Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa, III.díl, str. 179, pozn. č. 38

9.3. Postavení národnostních menšin

V souvislosti s přijetím ústavního zákona o československé federaci vznikla potřeba nově upravit postavení národností v republice. Dosavadní úprava v ústavě z roku 1960 zakotvila v článku 20 rovnoprávnost všech občanů bez zřetele na národnost a rasu a v článku 25 stanovila, že občanům maďarské, ukrajinské a polské národnosti zabezpečuje stát všechny možnosti a prostředky ke vzdělání v mateřském jazyce a kulturním rozvoji. Ústava se však vůbec nezmiňovala o národnosti německé a rusínské, katalog práv byl poměrně úzký a ústava nemluvila ani o uplatňování národnostních práv v politickém životě. Ústavní zákon č.144/1968 Sb. o postavení národností v Československé socialistické republice byl přijat 27. října 1968 s účinností od 1. ledna 1969

Nová úprava zaváděla v článku 2 do našeho právního řádu princip přiměřeného zastoupení ve volených orgánech, na rozdíl od dosavadního stavu, kdy příslušníci národností byli voleni podle obecných zásad volebního zákonodárství a také jako výraz všeobecné zásady rovných práv a možností při účasti na politickém životě.

„Národnosti jsou přiměřeně ke své početnosti zastoupeny v zastupitelských sborech a v jiných volených orgánech.“

Na základě tohoto ustanovení sice došlo k zastoupení národnostních menšin ve Federálním shromáždění, ale vzhledem k totalitnímu systému řízení státu bylo toto zastoupení čistě formální záležitostí.

Článek 3 pak vymezoval rozsah kulturních a jazykových práv, právo na vzdělání ve svém jazyce, na tisk a informace ve svém jazyce, všestranný kulturní rozvoj.. atd. Rozsah a podmínky jejich uplatňování pak ponechával na prováděcích zákonech.

Článek 4 zaváděl zcela nově svobodnou volbu národnosti, zákaz diskriminace z důvodu národnosti v politickém, hospodářském a společenském životě a zákaz nátlaku, který by mohl vést k odnárodňování.

„(1)Občan svobodně rozhoduje o své národnosti podle vlastního přesvědčení.

(2) Příslušnost ke kterékoliv národnosti nemůže být žádnému občanu na újmu při jeho uplatnění v politickém, hospodářském a společenském životě.

(3)Zakazují se všechny formy nátlaku směřující k odnárodňování.“

Jak vyplývá z článků 4 a 5, předpokládalo se vydání dalších zákonů na úrovni federace i jednotlivých republik, které by ústavní úpravu dále rozváděly. K tomu však nedošlo a tak se národnostní menšiny opíraly o běžné platné zákony (např. zákon o tisku, o spolčování a shromažďování, o školství apod.), které v určité míře umožňovaly uplatňování jejich práv. Zabezpečení uskutečňování práv spadala do kompetence nově zřízených Výborů

pro národní výbory a národnosti, které se ustavily u obou národních rad a také obě vlády vytvořily Rady pro národnosti.

10. Změny v nejvyšších státních orgánech

10.1. Volební zákonodárství

Podle ústavního zákona č.112/1967 Sb. ze 30. listopadu 1967, bylo rozhodnuto o prodloužení volebního období zastupitelských sborů do listopadu roku 1968. Hlavní důvod lze vidět v přijetí požadavku na oddělení voleb do zastupitelských sborů od voleb soudců.

„V zájmu prohloubení ústavního práva občanů volit své zástupce do zastupitelských sborů navrhuje se, aby ústavním zákonem byly odděleny volby soudců od voleb do zastupitelských sborů a ty aby v příštím roce byly konány ve dvou samostatných, od sebe oddělených volebních kampaních. Za tím účelem je nutné prodloužit ústavním volebním zákonem čtyřleté volební období poslanců Národního shromáždění a Slovenské národní rady a odsunout volby soudců do roku 1969.“³²

Volební období soudců pak končilo v roce 1969.

Ve stejný den přijalo Národní shromáždění zákony č.113/1967 Sb. o volbách do Národního shromáždění a č.114/1967 Sb. o volbách do národních výborů. Oba zákony byly v mnoha ustanoveních totožné, charakteristické je, že se zde objevují instituty, které mají volební systém do určité míry demokratizovat. Nejsou sice tak podstatné jako v předloženém návrhu zákona (který se však setkal ve straně s odporem a musel být revidován), přesto zde nalezneme ustanovení svědčící o určité změně dosavadního náhledu a pochopení, že sovětský jednomandátový volební model, podle něhož probíhaly volby v letech minulých, je nutno nově upravit. Jde o §10 zákona č.113/1967, který zaváděl možnost vícemandátových volebních obvodů, §26 zákona č.113/1967 Sb. stanovící zásadu, že počet kandidátů může převyšovat počet mandátů a také §35 zákona č.113/1967 Sb., který vytvářel prostor pro možnost tajného hlasování. Další novinkou, kterou náš volební systém neznal byl institut náhradníků, kteří nastoupí uprázdní-li se funkce poslance na jeho místo (§58 zákona č.113/1967 Sb.). Náhradníky se měli stát ti zaregistrovaní kandidáti, kteří budou zvoleni nadpoloviční většinou hlasů, avšak vzhledem ke svému pořadí se nestanou ve volebním obvodu poslanci. Nové bylo též ustanovení §60 zákona č.113/1967 Sb. zavádějící povinnost v pevně stanoveném termínu po skončení volebního období vyhlásit nové volby.

³² Václav Škoda, k oddělení voleb do zastupitelských sborů od voleb soudců, stenoprotokol 17. schůze NS, <http://psp.cz/eknih/1964ns/stenprot/017schuz/s017001.htm>

„Všeobecné volby do Národního shromáždění stanoví nejpozději do 90 dnů po skončení volebního období předsednictvo Národního shromáždění.“

I přes všechna tato pozitiva se faktická podstata voleb výrazně nezměnila. Sice se předpokládalo, že počet kandidátů bude o třetinu až polovinu vyšší než je počet volených míst a voliči si tak budou moci vybírat, ovšem k tomu, kdo bude na kandidátních listinách se voliči mohli pouze vyjadřovat přesněji, shromážděním dělníků, rolníků a ostatních pracujících v závodech, úřadech a obcích bylo dáno právo navrhnout je, konečný seznam a pořadí kandidátů však vypracovávala úředně jmenovaná komise. Stejně formální bylo ustanovení §35, které se sice zabývalo možností tajného hlasování avšak samotná povinnost tajného hlasování zakotvena nebyla.

„Ve volebních místnostech jsou pro úpravu hlasovacích lístků určeny zvláštní prostory odděleně tak, aby byla zaručena tajnost hlasování. V těchto prostorech nesmí být nikdo přítomen zároveň s voličem, ani člen volební komise.“

Podle těchto zákonů se však nikdy nevolilo. K důsledkům polednového vývoje patřilo totiž také další odložení voleb do zastupitelských sborů. Volby, plánované na červen roku 1968, byly odloženy především ze dvou důvodů:

-prvním byla značná nespokojenost s navrhovanými kandidáty. Ti byli totiž vybíráni ještě za novotného éry a mnozí z nich tak nedisponovali vlastnostmi a postoji, které od nich voliči požadovali.

-druhým důvodem byla zastaralost volebních zákonů přijatých sice v listopadu 1967, přesto již neodpovídaly požadavkům demokratizace a stupni společenského vývoje.

Legislativně se tak stalo **ústavním zákonem č.83/1968 Sb.**, kterým bylo prodlouženo volební období zastupitelských sborů nejpozději do konce roku 1969 a zrušen tak **§1 ústavního zákona č.112/1967 Sb. o skončení volebního období Národního shromáždění, Slovenské národní rady, Nejvyššího soudu, krajských, okresních a vojenských soudů.** Přesný termín v zákoně uveden nebyl, a to z toho důvodu, že politický vývoj byl intenzivní a nebylo možno v dané situaci jasné datum určit.

„Přesné termíny konání nových voleb není prakticky možné v současné době stanovit, a tím tedy není ani možno určit termín, kdy končí volební období dosud fungujících zastupitelských sborů. Proto také tento zákon stanoví, že jejich volební období končí dnem všeobecných voleb zastupitelských sborů. Je možno ovšem vycházet z toho, že všechny připravované změny v uspořádání struktury orgánů v naší republice budou vyřešeny v dohledné době, a proto zákon omezuje lhůtu, do níž mají být volby provedeny, koncem roku

1969.³³

K podání tohoto návrhu podle článku 52 ústavy z roku 1960 byl oprávněn kromě jiných také ústavně právní výbor a ten na svém květnovém zasedání rozhodl, aby byl vypracován návrh tohoto zákona. Bylo přitom nutno volit formu ústavního zákona, k jehož schválení se vyžaduje souhlas třípětinové většiny všech poslanců. Navrhovaným zákonem došlo ke změně ústavy v článku 39, odstavec 3, v článku 73 odstavec 3 a v článku 86, odstavec 3, které stanoví, že Národní shromáždění a další jmenované zastupitelské orgány se volí na dobu 4 let.

Nakonec volby proběhly až v listopadu roku 1971. Nový volební řád do Federálního shromáždění daný **zákonem č. 44/1971 Sb.**(i volební zákony do dalších zastupitelských sborů) byl ale přijat až po srpnových událostech v období rozvíjející se normalizace. To logicky ovlivnilo celý jeho charakter a znamenalo to návrat ke starému systému bez jakékoli možnosti výběru. Ačkoli tyto volební zákony byl přijaty a veřejnosti prezentovány jako dočasné, jejich platnost trvala až do roku 1990.³⁴

10.2. Národní shromáždění

Zprvu v podstatě formální postavení Národního shromáždění se emancipovalo v průběhu 60. let. Již v roce 1964 vydalo předsednictvo ÚV KSČ usnesení o prohloubení činnosti Národního shromáždění, a to začalo více usilovat o svébytné postavení v rámci daného politického systému. Vrchol těchto snah samozřejmě eskaloval v období roku 1968, jak zmínil J. Smrkovský 21.2.1968 v časopise Reportér:

„Národní shromáždění musí teprve dostat, co mu podle ústavy patří“.

Emancipační rozvoj se projevoval zejména v požadavcích na nezávislý přístup k informacím, snahou vymanit se z dosavadní praxe mechanického přejímání podkladů z aparátu moci výkonné nebo stranického aparátu. Tyto tendence se nejdříve objevily v zahraničním a kulturním výboru, ve vystoupeních Fr. Kriegla nebo J. Borůvky. Zásadní vliv na organizaci Národního shromáždění měla aféra generála Šejny, která vedla k rezignaci Novotného a volbě nového prezidenta. Na svou funkci pak v dubnu rezignoval předseda B. Laštovička a na 22. schůzi byl novým předsedou zvolen J. Smrkovský. 3.května přijalo jednomyslně programové prohlášení nové Černíkovy vlády. Vyslovení důvěry předcházela obsáhlá diskuse, což bylo dalším důkazem probíhajících změn. Dále se rozvíjelo

³³ Důvodová zpráva k návrhu ústavního zákona č.83/1968 Sb., sněmovní tisk č. 187, http://www.psp.cz/eknih/1964ns/tisky/t0187_00.htm

³⁴Pozn. Zákony umožňovaly ústavně-právní novinku v podobě rozložení voleb do dvou dnů, což se využívalo a volby se tak z původní neděle začaly konat v pátek a sobotu. Hlavním důvodem byla obava z menší účasti voličů.

uplatňování kontrolních pravomocí parlamentu a rozšíření jeho mezinárodních kontaktů (zde sehrál důležitou roli zahraniční výbor). Začala pracovat zvláštní komise zabývající se úlohou a postavením Národního shromáždění ve společnosti v souvislosti s novou koncepcí ústavy. Poslanci z vlastní iniciativy, bez ohledu na dosavadní zásady kádrové nomenklatury ÚV KSČ vyslovili nedůvěru ministru vnitra, generálnímu prokurátorovi, odvolali předsedu Nejvyššího soudu.

Na druhé straně uvolněná kázeň umožnila nemalému počtu poslanců, kteří nesouhlasili s polednovým vývojem, využít svých funkcí k vyjádření společného odporu proti reformní politice. Například při projednávání tiskového zákona, velmi ostrý protest proti dokumentu Dva tisíce slov, v tajné volbě do České národní rady nebyli zvoleni dva představitelé urychlené realizace reformy, P. Kohout a J. Hanzelka.

V průběhu okupačních dnů se Národní shromáždění výrazně snažilo zachovat informovanost veřejnosti o tom, že nejvyšší státní orgány stále fungují, vysílalo delegace do krajů a velkých podniků a zároveň se snažili koordinovat svůj postup s vládou, což se však nedařilo úplně nejlépe.

Posrpnové období je charakterizováno rozkolem mezi Národním shromážděním, které se snažilo neopouštět dosavadní stanoviska a vládou, která se dostávala pod stále silnější vliv Moskvy. V průběhu září byl již zřejmý posun v posílení aktivit výkonné moci na úkor zákonodárského sboru. Při projednávání smlouvy o dočasném pobytu vojsk se předsednictvo Národního shromáždění neúspěšně pokusilo předložit takovou formulaci k usnesení o dané smlouvě, která by vyjadřovala okolnosti, za kterých je smlouva schvalována. Pouze 14 poslanců našlo odvahu k nevyjádření souhlasu se smlouvou, z nich pouze 4 hlasovali proti. Parlament se postupně vracel do pozic, v kterých se nacházel před obrodným procesem. Od jarních měsíců roku 1969 pak dochází k „normalizaci“ poměrů v zákonodárném sboru (který se vytvořením federace přeměnil na Federální shromáždění) a definitivně ztrácí svoji pozici přičemž jako reálná síla se v podstatě vytrácí z politické scény.

10.3. Národní fronta

Základní rámec pro činnost společenských organizací tvořila Národní fronta Čechů a Slováků, ustavená již v březnu 1945 jako blok politických stran a společenských organizací. Vycházela z požadavků odboje na zjednodušení předválečného systému stranictví a na uplatnění národní jednoty. Šlo o instituci zcela zvláštní z hlediska právního postavení, stála mimo Národní shromáždění, tedy mimo demokratický systém kontroly a komunistická strana z ní postupně učinila nástroj svých politických ambicí. Tímto ovládala všechny

politické strany, hnutí a společenské organizace, jejichž existence byla vázána na členství v Národní frontě. Faktická váha tohoto orgánu však nebyla vysoká.

„Je tu v posledních letech jako zařízení pro zařizování státních oslav, dosazování kandidátů při volbách a „regulaci“ přílivu členstva do ostatních politických stran...“³⁵

Pod vlivem reformního myšlení se takový systém stal pro společnost nepřijatelný. Podnět ke změnám vzešel také z Akčního programu. Prohlášením ze dne 15. června 1968 stanovila Národní fronta směry i cíle své politické činnosti.

“Program NF je nutno chápat jako neuzavřený. Nechce nahrazovat programové cíle a postoje jednotlivých stran a organizací. Národní fronta by se měla stát místem demokratické konfrontace různých názorů vycházejících z rozličných zájmů společenských skupin a vrstev.“³⁶

Demokratizační proces otevřel na půdě Národní fronty nově prostor pro vyjádření dosud potlačovaných představ a pro uplatnění nově se rodících zájmů. Po nátlaku Moskvy, které se nelíbila zrychlující se demokratická aktivita, vydalo předsednictvo ÚV KSČ 22. května pokyn, aby ÚV Národní fronty upravil svůj program a zvýraznil v něm vedoucí úlohu strany. Ukázalo se, že demokratizační společenský pohyb již nelze administrativní silou omezovat a reformní a opoziční snahy se začaly zcela naplno projevovat ve všech složkách Národní fronty.

Tak například vystoupily stranické organizace KSČ s požadavkem větších pravomocí odborových svazů, docházelo k bouřlivým diskusím o deformacích v Revolučním odborovém hnutí. Kritizoval se nepoměr mezi mocí výkonnou a rozhodovací.³⁷

V dubnu se objevily první emancipační snahy. Ustavila se Federace lokomotivních čet a vyhlásila svou nezávislost na Revolučním odborovém hnutí a Národní frontě.³⁸ Větší samostatnost požadovaly další odborové svazy, které ale respektovaly princip jednotných odborů a nepožadovaly oddělení, např.: Svaz kovoprůmyslu, Svaz dopravy a spojů, Svaz chem.průmyslu...a další.

U tělovýchovných hnutí asi největší ohlas vzbudily požadavky na samostatnost, spolu s nároky na svá původní zařízení, s kterými vystoupila Česká obec sokolská. V červnu se proti jejímu osamostatnění ostře vyslovil ÚV ČSTV, na což Obec reagovala veřejným

³⁵ Petr Pithart, *Národní fronta nebo parlament?*, Literární listy 1 (1968), č. 8, 18. dubna 1968, str. 1,

³⁶ František Kriegel, k úloze Národní fronty, www.68.usd.cas.cz/files/dokumenty/

³⁷ Pozn.: Důsledkem této kritiky byla rezignace vedení, předseda Pastyřik a tajemníci odstoupili ze svých funkcí. Novým předsedou ROH byl zvolen K. Poláček.

³⁸ Pozn.: Stala se prvním a zároveň v podstatě jediným pokusem o samostatnou odborovou organizaci stojící mimo vlastní odborový svaz.

prohlášením, kde deklarovala věrnost socialismu. Na obranu Sokola vystupovaly Literární noviny a také regionální tisk.

Také systém monopolní mládežnické organizace v podobě Svazu mládeže působil už v 60. letech víceméně jako formální organizace bez výraznějšího zájmu a podpory mladých lidí. S požadavky na samostatnost se jako první vyslovili čeští vysokoškoláci, postupně začaly být zakládány organizace jako Zálesák, Táborník, Pionýr nebo Svaz pracující mládeže. Ustaven byl přípravný výbor Junáka.

Stav politických organizací byl v roce 1968 poměrně tristní. Počet registrovaných členů činil něco přes 30 000 (ČSL cca 20,5 tis, ČSS cca 11tis, Slovenská str. obrody 364, Str.svobody 348)³⁹, což vypovídalo jak o jejich nízkém společenském statusu, tak velmi malé roli, kterou tyto strany v politickém životě hrály. Úvahy o vypsání svobodných voleb vedly k posílení postavení jednotlivých stran a motivovaly je k formulování vlastních politických programů.

Nový zákon, který by upravil postavení a činnost Národní fronty vzešel od předsednictva Národního shromáždění v červnu 1968. Setkal se však s výhradami u ústavněprávního výboru Národního shromáždění a byl vrácen k dopracování. Konečná podoba zákona byla přijata 13. září. O **zákonu č.128/1968 Sb. o Národní frontě** se zmiňuji dále.

10.4. Vláda a bezpečnostní aparát

Východícím principem nového fungování vlády bylo oddělení řízení společnosti komunistickou stranou od vedení státu vládou. 8.dubna byla ustavena nová vláda v čele s O. Černíkem, která měla 19 nových členů s převahou reformistů. Do agendy vlády pak přešly pravomoci a resorty, o kterých dříve nerozhodovala nebo kde jen vykonávala rozhodnutí stranického vedení (zahraničí, bezpečnost, armáda, zpravodajská služba, hospodářská politika..).

Zásadní proměnou procházel v tomto období bezpečnostní aparát a ministerstvo vnitra. V jeho čele stál Josef Kudrna, který patřil k odpůrcům odvolání Novotného z funkce prvního tajemníka KSČ. Polednový vývoj a hlavně vzestup aktivity sdělovacích prostředků značně zasáhl do fungování bezpečnostních složek. V tisku se objevila kritika vyšetřovatelů Státní bezpečnosti za jejich účast na politických procesech v 50. letech. Kritika dopadala také na Veřejnou bezpečnost za její postup proti studentské demonstraci 31. října 1967 na

³⁹ Pecka J., Hoppe J., Belda J., Občanská společnost 1967-1970, 1. svazek, Emancipační hnutí uvnitř Národní fronty 1967-1970

Strahově. Vedení ministerstva nebylo schopno adekvátně problémům čelit a reagovat na nově se vytvářející politickou i společenskou situaci. Kudrnův konzervativní postoj ke strahovským událostem vyvolal kritiku nejen veřejností, ale i uvnitř resortu, což vedlo k jeho odvolání.

K nejzásadnějším změnám došlo po přijetí Akčního programu. Novým ministrem vnitra byl 8. dubna jmenován Josef Pavel. Ten zrušil platnost některých směrnic pro práci StB, které odporovaly Akčnímu programu KSČ. Zakázal používat operativní techniku proti občanům pokud nešlo o činnost související s cizími tajnými službami a plánoval propuštění náčelníků a předních funkcionářů StB, kteří byli spjati s prováděním nezákonností let minulých.

Dle Akčního programu měla být v tomto resortu zrušena koncentrace moci. Ministerstvo vnitra se stalo ústředním orgánem státní správy, přísně odděleným od výkonných složek kontrolovaných vládou a Národním shromážděním. Byla připravována novela zákona o SNB, jež by Veřejnou bezpečnost konstituovala jako samostatnou složku. Rozvědka měla být z ministerstva vnitra vyčleněna a řízena vládou. Měla se stát součástí informačního systému zahraniční služby. Takový postup znamenal v zemích sovětského bloku naprostý unikát. Vytvářely se tak předpoklady pro zákonnou úpravu fungování rozvědky a pro její kontrolu ústavními orgány.

Plánované změny vyvolávaly odpor v řadách funkcionářů, zejména z řad StB, kteří byli spjati s bývalým vedením a vázání na sovětský bezpečnostní aparát (KGB). Ti od počátku vyvíjeli aktivní činnost proti novému ministrovi. Vytýkali mu, že se nezastal bezpečnostního aparátu proti veřejné kritice a že svými vystoupeními ve sdělovacích prostředcích poškozoval prestiž StB. Nátlak sovětského vedení vedl vládu k ústupku v podobě návrhu na vytvoření Ústřední správy zpravodajských služeb, která neměla být podřízena ministerstvu vnitra. Ministr Pavel s takovým návrhem nesouhlasil a zabránil proto projednání návrhů příslušných zákonů ve vládě a zadal zpracování analýzy k činnosti StB a posudku na připravované návrhy zákonů.

V srpnu se zdálo, že na ministerstvu překonaly rozpory a že se vybudovat novou organizaci bezpečnostního aparátu podaří. Vstup okupačních armád však znamenal, že se zásadní reorganizace bezpečnosti neuskutečnila.

Východisko politické legitimizace vojenské okupace bylo spatřováno v nutnosti ustavit prointervenční dělnicko-rolnickou vládu. Proto se promoskevní zástupci ihned po vojenské intervenci vypravili na Hrad za prezidentem Svobodou, kterého se snažili přesvědčit o nutnosti ustavení nové vlády argumenty, že vláda nefunguje a že Černík na

schůzi předsednictva po okupaci podal demisi, stejně tak je nefunkční ÚV KSČ i Národní shromáždění a je tedy nutné vytvořit nějaký univerzální orgán, který by převzal vedení státu a zároveň začal jednat s velením vojsk.⁴⁰ Konečným výsledkem se stala pouze dohoda, že se tito zástupci pokusí setkat s dalšími členy předsednictva a příští den budou prezidenta informovat o dalších krocích.

22.srpna v dopoledních hodinách se v budově ÚV sešla část předsednictva a sekretariátu KSČ a bylo rozhodnuto, že jednání povedou členové vedení nikoli se sovětským vojenským velením, ale s velvyslancem.

Na velvyslanectví pokračovalo jednání o ustavení dělnicko-rolnické vlády. Výsledkem byly dva návrhy. Revoluční vláda v čele s prezidentem L. Svobodou a L. Štrougalem jako fungujícím místopředsedou, nebo revoluční vláda v čele s J. Lenártem, přičemž řízení ÚV KSČ by převzal V. Bilak. Vláda měla být jakýmsi univerzálním stranickým a státním orgánem. Ani po několika hodinách nebyla v názorech na ustavení vlády a obsazení vládních postů nalezena shoda. Z. Mlynář a Š. Sádovský vystoupili s tím, že zřízení takového orgánu je v rozporu nejen s prohlášením předsednictva ÚV KSČ, ale i s ústavou ČSSR. Předložili vlastní návrh, který vycházel z ústavy, tedy že za situace, kdy předseda vlády nemůže vykonávat svoji funkci je možné, aby stanul v čele vlády prezident republiky. Další jednání se tak přesunula na Pražský hrad k prezidentovi.

Na Hradě se k jednání i přes prvotní odpor Červoněnka připojili zástupci dosavadní vlády vedení ministryní Machačovou. Ti také informovali prezidenta o fungování vlády, o snahách znemožnit její fungování, o obsazování vládních budov a ministerských úřadů. Zároveň potvrdili, že vláda je i v takto složité situaci rozhodnuta nadále vykonávat svou práci a žádali prezidenta o podporu a o zajištění setkání s O.Černíkem. Svoboda ve svém vyjádření zdůraznil, že je nutné udržet národ v klidu, zabránit ztrátám na životech a vyslovil přesvědčení, že proto je důležité, aby všichni zůstali ve svých funkcích (včetně Dubčeka a Černíka). Jakoukoli nově ustanovenou vládu tedy jmenovat odmítl. Východisko viděl v tom, že sám povede delegaci do Moskvy, osobně vysvětlit situaci L. Brežněvovi.

Dělnicko-rolnická vláda tak ustavena nebyla a politické odůvodnění intervence a možnost jejího ospravedlnění se ukázaly neuskutečnitelnými.

⁴⁰ Pozn.: V průběhu této schůzky byl ze strany L. Nováka vznesen požadavek, aby případný orgán (vláda) předstoupil před Národní shromáždění a požádal o důvěru, aby byl zachován ústavní princip. To se však ukázalo jako problém a A. Indra vše bagatelizoval s výmluvou, že by teď bylo těžké toto schválení zajistit.

11. Vývoj Československo-sovětských vztahů v období Pražského jara

Sovětské vedení pohlíželo na vývoj v Československu s velkou nedůvěrou a bez sebemenšího pochopení. Se Sověty se v pohledu na problematiku vývoje v ČSSR shodovali také další představitelé Varšavské smlouvy Ullbricht, Gomulka, Žižkov a Kádár.

První otevřené vystoupení zemí Varšavské smlouvy proti vývoji v ČSSR se odehrálo 23. března na jednání v Drážďanech. Schůzka, svolána oficiálně k řešení hospodářských otázek, se změnila v jakýsi soudní tribunál nad představiteli KSČ, kteří byli vystaveni masivnímu ideologickému nátlaku a kritice. Neobvyklá byla přítomnost vrcholných generálů SSSR a NDR, kterou vysvětloval Brežněv tak, že:

„Přítomnost velitelů může znamenat i to, že když budete potřebovat pomoc v řešení vašich záležitostí, může být okamžitě poskytnuta“⁴¹

Zatím však Kreml dával přednost politickému řešení a věřil, že se v KSČ naleznou „zdravé“ síly, které obrodí proces vrátí do správného směru. Dubček žádal o shovívavost a deklaroval věrnost socialismu.

Podobně masivnímu tlaku byli českoslovenští představitelé vystaveni i na dalším jednání, tentokrát pouze se Sověty v Moskvě. Brežněv svoji kritiku výrazně vystupňoval:

„Dochází k organizovanému, plánovitému postupu proti straně, která je činěna odpovědnou za všechny nedostatky“ a že „nastala etapa boje o moc a tak je třeba se chovat jako v boji“. „Mnohá vystoupení protisoc. sil se bezprostředně týkají zájmů SSSR a celého socialistického bloku.“⁴²

Řečníci obhajovali nastalý vývoj, avšak také přiznávali, že proces je doprovázen negativními jevy a projevy antisocialismu, ale že reformy získaly podporu širokých vrstev obyvatelstva a vedení má situaci pod kontrolou. Pouze vystoupení V. Biláka vybočovalo z této linie a jeho kritika reformy nahrávala skeptickým hlasům z Kremlu. Poté byli do Moskvy pozváni zástupci států Varšavské smlouvy (NDR, Polsko, Maďarsko a Bulharsko), aby byli seznámeni s výsledky jednání. Zástupci kvalifikovali situaci v ČSSR jako kontrarevoluční. Lze říci, že od této chvíle se výrazněji objevují úvahy, že politický vývoj v ČSSR možná nepůjde zastavit pouhým politickým tlakem a bude nutno přistoupit k vojenskému zásahu.

K „řešení“ horšících se vztahů byla naplánována další společná schůzka ve Varšavě.

⁴¹ Antonín Benčík, Requiem za Pražské jaro, str. 33

⁴² Antonín Benčík, Requiem za pražské jaro, str. 41

Českoslovenští politici setkání odmítli s tím, že dávají přednost dvoustranným rozhovorům s jednotlivými představiteli a teprve poté by mělo dojít k jednání společnému. Jednání ve Varšavě tak probíhala bez československé účasti. Výsledkem byl dopis adresovaný předsednictvu ÚV KSČ.

Od roztržky s Jugoslávií v roce 1948 to byl teprve druhý dokument tohoto druhu. Obsahoval zevrubné subjektivní a nepřesné hodnocení situace v ČSSR. Po úvodním formálním ohrazení, že se nechtějí vměšovat do československých vnitřních záležitostí následovala směsice nejrůznějších obvinění a varování na adresu československého vývoje. Varují, že vývoj v ČSSR hrozí svést zemi z cesty socialismu a v důsledku toho ohrožuje zájmy celé socialistické soustavy a je zřetelně zdůrazněna zásada, že odvracení se z cesty socialismu je společnou záležitostí a obrana proti tomuto vývoji je společnou povinností i právem ostatních socialistických zemí.⁴³

V reakci na dopis československé vedení vyslovilo pochopení pro starost o osud socialismu v Československu. Přiznalo sice některé chyby a existenci různých negativních jevů ve vývoji společnosti, avšak důsledně vyvracelo smyšlená nebo tendenčně formulovaná obvinění a dokazovalo, že příčina leží v nedostacích předlednového vedení, čehož se snaží různé síly využít. Na závěr vyzdvihují suverenitu ČSSR s odvoláním na zásady formulované v Deklaraci vlády SSSR z října 1956:

„Země velikého společenství socialismu...mohou vytvářet své vztahy jedině na zásadách plné rovnoprávnosti, respektování územní celistvosti, státní nezávislosti a svrchovanosti a vzájemného nevměšování se do vnitřních záležitostí.“⁴⁴

V celé zemi vyvolal dopis odmítavé reakce a vlnu odporu, se stanoviskem KSČ k tomuto dopisu byl vyslovován naprostý souhlas.

Další jednání probíhala v Čiernej nad Tisou od 29. července ve zvláštních vlakových soupravách. Charakter schůzky se nijak neodlišoval od předchozích a nesl se v duchu pokračování kritiky ze strany sovětského vedení. Brežněv zopakoval všechny předchozí výtky a zdůraznil, že v ČSSR nastala kontrarevoluční situace ohrožující zájmy a bezpečnost zemí Varšavského paktu. Sovětská strana zcela ignorovala argumenty A. Dubčeka a O. Černíka, vyvracející veškerá obvinění. Postup zemí Varšavské pětky označovaly za chybný

⁴³ Pozn. Další kritika se týkala zavedení svobody slova, která zavdala příčinu k tomu, že se tisk, rozhlas a televize dostaly do rukou stoupců pravicových sil, kteří je využívají k útokům na KSČ a k narušení přátelských vztahů se SSSR a dalšími zeměmi socialistického bloku. S nelibostí bylo pohlíženo také na to, že vedení KSČ nijak nereaguje na vznik blíž neúvedených klubů a hnutí, jejichž hlavním posláním je obnovení kapitalismu. Jako kontrarevoluční platformu vyzývající k boji proti KSČ označují pak výzvu Dva tisíce slov. Na závěr byla uvedena řada ultimativně formulovaných návrhů řešení. KSČ měla vystoupit rozhodně proti kapitalistickým a pravicovým silám, zastavit činnost kritizovaných organizací, ovládnout prostředky masové komunikace a využít jich v zájmu dělnické třídy a pracujících...atd.

⁴⁴ Antonín Benčík, Requiem za pražské jaro, str. 93

krok, který není v souladu se zásadami vzájemných vztahů. Požadovali záruku respektování československé suverenity a územní celistvosti. Naplno se ukázalo, jak je území ČSSR strategicky nesmírně významným prostorem ve vojenském systému Varšavské smlouvy. Sověti zastávali názor, že země východního bloku mají jednu společnou západní hranici, kterou je Spojené velení povinno bránit a československé vedení mu v tom nemůže bránit (tzn. možnost rozmístit zde svá vojska bez ohledu na postoj KSČ).

Ukázalo se, že ani toto jednání vzájemné rozpory nevyřeší a po dvoustranných setkáních A. Dubčeka a L. Brežněva došlo k dohodě o konání společné schůzky se zástupci zemí Varšavské pětky, která neměla vycházet z rozporů ohledně varšavského dopisu a měla se stát jakousi manifestací společného pozitivního postupu.⁴⁵

3.srpna došlo ke společné schůzce všech stran v Bratislavě. Podkladem pro jednání se stal sovětský návrh dokumentu, vycházející ze závěrů přijatých v Čiernej. Výsledné „Prohlášení“ obsahovalo obvyklé fráze o jednotě, společném boji proti imperialismu, věrnosti k marxismu leninismu atd. Z hlediska dalšího vývoje bylo důležité, že dokument uváděl tezi, že podpora, ochrana a upevnění těchto vymožeností jsou společnou internacionální povinností všech socialistických zemí. Toto ustanovení později sloužilo představitelům Varšavské pětky k obhajobě vojenské intervence. Na schůzce v Bratislavě také údajně došlo k tajnému zprostředkování „zvacího dopisu“ L. Brežněvovi.

Informace o výsledcích těchto jednání naplnily veřejnost i členy stranického vedení nadějí, že nebezpečí rozkolu bylo zažehnáno, problematika varšavského dopisu překonána a suverenity obhájena. V KSČ zavládlo přesvědčení, že ostatní země sovětského bloku a Moskva především, jsou ochotni do určité míry tolerovat průběh obrodného procesu. V rámci zmírnění napětí pak došlo k řešení některých, pro Moskvu negativních jevů, jako byla činnost KAN, K231, volnost sdělovacích prostředků a tisku. Vedení nechtělo situaci řešit mocensko-administrativní cestou, snažilo se dosáhnout zklidnění demokratickými způsoby, přesvědčováním, jednáním a přijetím odpovídajících zákonných opatření.

⁴⁵ Pozn. Bylo též dohodnuto zastavení vzájemných útoků a polemiky v tisku. Vedení KSČ tak vydalo pokyny pro hromadné sdělovací prostředky: vztahy k SSSR líčit jen pozitivně, totéž i pro ostatní socialistické státy, o jednání v Čiernej šířit jen oficiální stanoviska, nezveřejňovat žádné rezoluce nebo komentáře k těmto jednáním, žádné spekulace ze zahraničí, žádné posměšky, karikatury či útoky na adresu spojenců.

12. Odras sovětského nátlaku v československé politice

Vzrůstající tlak ze strany Moskvy měl za následek prohlubování názorových rozdílů mezi konzervativisty a reformisty nejen ve vedení strany a státu, ale v celé společnosti.

V této atmosféře se na přelomu května a června konalo zasedání ÚV KSČ s programem hodnocení vnitropolitické situace a vymezení dalších úkolů strany. Rozpory se odrážely v referátech A. Dubčeka a V. Bilaka, zástupců odlišných politických proudů.⁴⁶

Výsledná rezoluce nakonec cílila proti oběma extrémům, jak je vymezoval ve svém referátu Dubček a jako přední úkol politiky stanovovala důsledné plnění Akčního programu.

„Za základní otázku považuje strana, aby nemohl být ohrožen socialistický charakter moci a společenského zřízení, a to z žádné strany, ani ze strany pravicových, protikomunistických tendencí, ani ze strany konzervativních sil, jímž by vyhovoval návrat k poměrům ještě před lednem 1968...“⁴⁷

Právě zmínka o pravicových silách poskytovala konzervativcům možnost odvolávat se účelově na rezoluci při svém dalším počínání a líčit ji jako jednoznačné odsouzení nástupu pravicových radikálů.

Zostřující se situace vzbuzovala v části vedení obavu, jestli se situace nevymyká z rukou, zda obrodný proces nepřekračuje rámec reformy vedené shora a zda by ze spontánní radikalizace společnosti nemohla vyvstat vážná krize, kterou by bylo možno vyřešit jen mocenským konfliktem. To vedlo k hledání cest jak spontánnost pohybů ve společnosti zbrzdít, média umírnit a omezit aktivity občanských iniciativ.

Další napětí mezi ČSSR a zeměmi Varšavské smlouvy vyvolalo vojenské cvičení Šumava ve druhé polovině června. Samotná příprava, ale v podstatě celý jeho průběh svědčily o tom, že za cvičením jsou spatřovány ještě další cíle, než ty oficiálně proklamované. Vedení ČSLA nebylo podrobněji seznámeno se záměrem cvičení a jeho časovým plánem, stejně jako nedostalo možnost podílet se na vedení, řízení a přípravě. Zároveň docházelo v průběhu cvičení k tendencím zřetelně svědčícím o snaze jeho průběh uměle prodlužovat.

⁴⁶ Pozn.: Dubček oceňoval probíhající společensko-politický vývoj a jeho hlavní cíl viděl v uskutečnění reformy ve shodě s Akčním programem. Souhlasil sice, že se zvyšují aktivity extrémních proudů, avšak na obou stranách názorového spektra, od pravicových až k těm sektářským, žádajícím návrat před leden. Chápal, že je nutno zastavit je, ale jako prostředek neviděl mocensko-administrativní zásahy, nýbrž provádění pozitivní politiky, zejména realizaci Akčního programu a uzákonění jeho hlavních zásad. Naopak Bilak hodnotil situaci podle argumentů Moskvy, žádal rozhodná, tvrdá opatření proti pravici, zejména proti sdělovacím prostředkům a tisku.

⁴⁷ Zdeněk Mlynář, Mráz přichází z Kremli, str.186

O nejasnostech provázejících cvičení Šumava se veřejnost nedozvěděla, zprávy o něm nevyvolávaly pozornost či obavy. V následujících týdnech se ovšem celospolečenským problémem stal neustále odsouvaný odchod polských a zejména sovětských vojenských jednotek z našeho území. To se setkalo s výrazným ohlasem ve sdělovacích prostředcích a tisku, tím pádem u široké veřejnosti, která reagovala dopisy a rezolucemi požadujícími stažení vojsk. Objevovaly se obavy, že vojska by tu mohla zůstat na trvalo či alespoň do XIV. sjezdu strany, který by se mohly snažit narušit.⁴⁸

Napjatá situace logicky vyvolávala reakci radikálních stoupců reformy, kteří se obávali restaurace starých poměrů a byl jedním z důvodů vydání manifestu Dva tisíce slov.

Tento manifest, uveřejněný 27.června v Literárních listech, Práci, Zemědělských novinách a Mladé frontě, určený dělníkům, zemědělcům, úředníkům, vědcům, umělcům a všem ostatním vypracoval spisovatel Ludvík Vaculík. Hlavním motivem byly obavy před ukolébáním společnosti během letních prázdnin a nástupem konzervativních sil, kterých bylo ve vedení stále mnoho a měly silnou podporu v zahraničí (SSSR). Samotný obsah tvořila analýza a kritika předlednové politiky, výzva k podpoře reformního vedení a také doporučení k použití různých forem občanského nátlaku při rozvíjení reformního procesu zejména vůči lidem zkompromitovaným minulostí. Navrhované formy byly na svoji dobu poměrně radikální. Výzva obsahovala také slib, že při případném zásahu zahraničních sil do obrodného procesu budou signatáři podporovat vládu a to všemi prostředky, třeba i se zbraní v ruce, bude-li tato vláda postupovat v souladu s mandátem, který jí byl dán.

Obsah výzvy nebyl v podstatě ničím novým, většinu myšlenek se bylo možno dočíst v jiných článcích či publicistických vystoupeních v rozhlasu a televizi. Problémem ovšem bylo, že text měl formu manifestu, nabádal signatáře k akci a stal se hlavním tématem veřejné debaty o problémech současné situace. Takováto aktivita, v demokratických zemích zcela běžná, se u československého vedení nesečkala s pozitivním ohlasem, a to ani u velké části proreformního křídla.

Výzva v podstatě ignorovala existenci Akčního programu, šla až za jeho rámec a zveřejněna byla ve chvíli, kdy byly legislativně upravovány jeho hlavní zásady. (soudní rehabilitace, zákaz cenzury). Předsednictvo KSČ ji odsoudilo, ale odmítlo ji označit za výzvu ke kontrarevoluci. Část konzervativních členů v manifestu vidělo útok na SSSR, výzvu k občanské válce, zdůrazňovali podobnost s událostmi v Maďarsku v roce 1956.⁴⁹

⁴⁸ Pozn.: Polské jednotky se stáhly až 13.7, pro sovětské byl po složitých jednáních ministerstva obrany s maršálem Jakubovským vypracován plán odsunu do 22.7. Avšak ani v tomto termínu nedošlo ke stažení všech vojsk.

⁴⁹ Pozn.: A. Indra vydal bez vědomí a schválení předsednictvem ÚV pro krajské výbory strany pokyn, v němž hodnotí výzvu jako přípravu ke kontrarevolučnímu povstání a nařizuje jakási pohotovostní opatření.

Postupně došlo k zklidnění situace a výzva byla hodnocena střízlivějším pohledem na půdě vlády, kde byla zhodnocena jako dobrý úmysl, avšak v dané situaci objektivně nahrávající oběma extrémním proudům.

Jakousi tečkou byl článek J.Smrkovského „Jeden tisíc slov“ v Rudém právu 5. července 1968, v kterém poukazoval na rizika takového dokumentu, na jeho nedomyšlenost a obracel se na všechny novináře s výzvou, aby nedopustili vyvolání atmosféry psychózy, pomsty a přenechali spravedlnost zákonům, aby následná výměna ve stranickém i polit. aparátu probíhala humánně a demokraticky. Je nutno poznamenat, že ačkoli stran. vedení výzvu nepřijalo, u veřejnosti vyvolala mimořádný ohlas a podepsalo ji několik tisíc lidí.

Naprostého odmítnutí se manifest Dva tisíce slov dočkal v zemích Varšavské pětky. Výzvu označily za platformu kontrarevolučních sil řízených imperialistickou reakcí Západu, jejichž cílem je obnova kapitalismu.

13. Srpnová intervence a její bezprostřední důsledky

Od poloviny srpna dostávaly události rychlý spád. Sovětské politbyro jednoznačně rozhodlo, že:

„Ze strany bratrských stran jsou vyčerpány všechny politické prostředky působení na KSČ a jeho usměrnění k odporu proti pravicovým a antisocialist. silám. Politbyro došlo k závěru, že nastal moment k přijetí aktivních opatření k záchraně socialismu v ČSSR, tedy poskytnout KSČ a národům ČSSR pomoc a podporu ozbrojenými silami.“⁵⁰

18.srpna byla do Moskvy svolána schůzka států Varšavské pětky, kde L. Brežněv provedl rozsáhlou analýzu vývoje v ČSSR, kritizoval neplnění dohod, konstatoval, že Dubček přešel na stranu pravicových sil a požádal o schválení plánu akce (fakticky byl souhlas jen formálním schválením plánu vypracovaného Moskvou).

20.srpna se na schůzi předsednictva ÚV KSČ měly projednávat 2 body: příprava sjezdu a sjezdových dokumentů a také návrh k situační zprávě o politické situaci v ČSSR. Konzervativci přepokládali, že se jim pro vypracovaný návrh podaří získat v předsednictvu většinu a ten se tak spolu s reakcí na dopis L. Brežněva zasláný v minulých dnech A. Dubčekovi stane základem pro legitimizaci vojenské intervence. Návrh popisoval situaci v zemi přesně podle pohledu Moskvy s tím, že před sjezdem hrozí nástup kontrarevolučních sil.

⁵⁰ Antonín Benčík, Requiem za Pražské jaro, str. 131

Krátce po 23. hodině přišly první zprávy o překročení hranic intervenčními vojsky, o čemž informoval předsednictvo předseda vlády O. Černík. Zpráva reformisty šokovala, v nastalé diskusi se vyslovovali pro rezignaci. Avšak po chvíli se situace zklidnila, úvahy o rezignaci byly zamítnuty a naopak zdůrazněna nutnost, aby nedocházelo ke změnám, jak ve stranickém, tak státním vedení a nebyla tím dána možnost ustavení nějakých prointervenčních orgánů. Začalo se připravovat stanovisko předsednictva k dané situaci.⁵¹ Prohlášení bylo schváleno a odesláno do rozhlasu a Rudého práva. Politické ospravedlnění intervence tak utrpělo první porážku. Přes veškerou snahu prookupačních sil a funkcionářů StB se nepodařilo zveřejnit „zvací prohlášení“, které by alespoň dodatečně částečně legalizovalo vojenský zásah. Naopak veřejnost byla seznámena s prohlášením předsednictva ÚV KSČ, které jasně ukázalo, že žádné oficiální pozvání nebylo schváleno a tato tvrzení, stejně jako celá intervence, jsou založeny na výmyslech a lži.

Krátce po čtvrté hodině ranní obsadila budovu ÚV KSČ sovětská elitní jednotka tzv. Šamanské divize se zástupci StB, kteří jménem dělnicko-rolnické vlády vedené A. Indrou Dubčeka, Špačka, Smrkovského a Kriegla vzali pod ochranu, fakticky tedy zatkli a později odvezli do Moskvy.

Po selhání o ustavení kolaborantské vlády se další jednání přesunula do Moskvy. Prezidentská delegace dorazila 23. srpna a dostalo se jí pompézního uvítání v moskevských ulicích. Samotná jednání začala již v podvečerních hodinách. Brežněvův úvodní projev se vůbec intervencí nezabýval. Opětovně kritizoval KSČ za chyby v reformním vývoji, zdůrazňoval upřímnou snahu řešit možná nebezpečí kontrarevoluce. Za základní požadoval vyslovení nelegálnosti mimořádného sjezdu KSČ, čímž podmiňoval „propuštění“ Černíka, Dubčeka a Smrkovského. Důležité bylo také odložit sjezd KSS. Československá strana podmiňovala splnění sovětských požadavků tím, že okupační armáda umožní normální fungování státních a stranických orgánů.

V dalších dnech probíhala jednání, již za účasti dalších členů starého předsednictva ÚV KSČ (Švestka, Rigo, Jakeš, Barbírek, Lenárt a Z. Mlynář), kteří se do Moskvy dostali 25. srpna.

Při samotném projednávání návrhu se dále rozvíjely rozpory mezi oběma názorovými proudy. Jednalo se zejména o to, zda charakterizovat situaci v ČSSR jako kontrarevoluční, ustoupit od prohlášení předsednictva ÚV KSČ z 21. srpna, a opustit Akční program. Všechny tyto požadavky stranické vedení odmítalo, stejně jako odmítalo připustit, že byl v zemi ohrožen socialismus a hrozilo anulování výsledků II. světové války. Největší

⁵¹ Pozn. K návrhu prohlášení se strhla bouřlivá diskuse, zejména o odstavci označujícím intervenci za akt odporující všem zásadám vztahů mezi socialistickými státy a popírající základní normy mezinárodního práva.

polemiku vyvolávala problematika vyslovení nelegálnosti mimořádného sjezdu KSČ.⁵²

Když došlo k sepisování návrhu objevil se požadavek, aby dohoda neměla formu pouhého výčtu bodů, ale aby zde bylo uvedeno čeho se vedení snažilo polednovým vývojem dosáhnout, zda byl vojenský zásah nutným řešením a jaké budou jeho důsledky. Samotný návrh protokolu se podobal reakci předsednictva ÚV na varšavský dopis, jeho tón však byl přizpůsoben dané situaci. Důrazně odmítal intervenci jako způsob řešení a označoval ji za tragický omyl. Za nutné považoval odvolat vojska z našeho území. Jako možné východisko se uváděly závěry přijaté na schůzkách v Čiernej a Bratislavě. V oblasti vnitřní politiky zdůrazňovala důležitost Akčního programu KSČ jako základního dokumentu určujícího její politickou linii.

Československý návrh Sověty popudil, označili jej jako nepřipustné ultimátum a sdělili, že vypracují vlastní verzi (už byla dávno připravena), která bude československým představitelům předložena již k pouhému vyjádření. Původní verze se od té později podepsané lišila ve třech bodech: obsahovala tezi o uznání intervence za oprávněnou, neobsahovala žádnou formulaci o odchodu vojsk, neobsahovala ani uznání správnosti linie politiky KSČ.⁵³

Přes počáteční odpor se československá strana rozhodla ustoupit a protokol podepsat. Jediný, kdo odmítl byl František Kriegel, který byl po celou dobu od ostatních oddělen a jednání se neúčastnil. Ačkoliv se jej ostatní snažili přesvědčit, s tím, že podmínky jsou sice tvrdé, ale hlavního cíle, propuštění internovaných a jejich návratu do funkcí, bylo dosaženo. Kriegel poukazoval na to, že tato delegace nemá k přijetí takových podmínek pravomoc, a proto by měl být protokol projednán odpovědnými orgány.

Situace kolem podepsání se zkomplikovala ještě následující den, když v moskevské Pravdě vyšel článek obviňující československé vedení a hlavně Dubčeka z pravicového oportunismu. U části členů to vedlo k novým pochybnostem. Nakonec převládly obavy z možné eskalace napětí a definitivně se souhlasilo s podpisem.

26. srpna zasedly československá a sovětská delegace k jednání. Ke konfliktu došlo po vystoupení A. Dubčeka, který vystoupil mimo program a velmi razantně se postavil za

⁵² Pozn.: Na jedné straně stál G. Husák, který kategoricky obhajoval neplatnost sjezdu. Argumentoval, že ÚV KSS nový ÚV KSČ neuznal a neuzná, že slovenští delegáti nedostali pokyn k účasti na tomto sjezdu, proto se ho neúčastnili, a že volby jsou neplatné. Na druhé straně obhajoval legitimitu sjezdu Mlynář. Kompromisní pak byly postoje Černíka nebo Špačka, kteří oceňovali svolání sjezdu, avšak zároveň uznávali neregulérnost voleb nového ÚV.

⁵³ Pozn.: Po seznámení s protokolem vznikl mezi členy předsednictva spor, zda jej podepsat či nikoli. Stály tu proti sobě pětice reformátorů (Černík, Šimon, Mlynář, Smrkovský, Špaček) a sedm členů promosk. křídla (Bilak, Jakeš, Piller, Barbírek, Rigo, Lenárt, Švestka). Neúčastní byli Riegel, Dubček a Indra. Do nastalé diskuse výrazně zasahovala sovětská strana, která vyvíjela na československé zástupce silný tlak. Zdůrazňovali, že internace členů může trvat jakkoli dlouho a že napjatá situace v ČSSR může vyeskalovat až v krveprolití.

polednový vývoj a kategoricky odmítl vojenskou intervenci. Poukazoval na škodlivý dopad, který tato situace má na společné fungování národů i mezinárodní komunistické hnutí.

Po tomto projevu se na československé vedení snesla další vlna kritiky. Hlavní výtky byla v tom, že Dubček postupoval bez konzultací a schválení Moskvou, nedbal Brežněvových doporučení a rad. Z toho, že si Praha nenechala každý krok schvalovat Kremlem pak Sověti odvozovali všechny ostatní problémy od rozbuzení protisocialistických tendencí až ke vzniku kontrarevoluce. Vyčetli KSČ, že všem těmto jevům neustále ustupovala.

„Já sem ti chtěl od začátku pomoci proti Novotnému... Už v únoru jsem ti dával připomínky k tvému referátu, upozorňoval jsem tě, že některé formulace nejsou správné. Ale ty jsi přesto nic nezměnil. Copak je možné takhle pracovat?“⁵⁴

Sovětská strana rozhodla, že za dané situace zřejmě protokol nemůže být vyhotoven, načež se celé politbyro zvedlo a opustilo jednání. Následovalo asi hodinové přerušení než se uvolili pokračovat.

Jednání poté probíhalo bez dramatických momentů, debatovalo se pouze o odchodu vojsk, který byl vázán na pokrok v normalizaci poměrů a o potvrzení správnosti politické linie KSČ včetně Akčního programu KSČ.⁵⁵ Poté došlo k samotnému podpisu.⁵⁶

13.1. Moskevský protokol

Charakteristickými rysy tohoto dokumentu jsou vágnost ustanovení s možnostmi účelového výkladu, nesystematičnost, nedbání a porušování mezinárodního práva i zásad spolupráce mezi socialistickými státy. Z hlediska toho, jak jednání probíhala a v jaké pozici se českoslovenští představitelé nacházeli, lze jen stěží nazývat výsledek dohodou či kompromisem.

Československé vedení hodnotilo pozitivně, že situace v ČSSR nebyla označena za kontrarevoluční a intervence tak nebyla vyloženě ospravedlněna, že nedošlo k výslovnému odsouzení Akčního programu a že se členové vedení udrželi ve svých funkcích a pobyt vojsk dostal časové limity. Jenže pozitivní takového hodnocení byla značně relativní.

Spolupráce s Dubčekovským vedením se poté, co ztroskotala snaha o vznik

⁵⁴ Zdeněk Mlynář, Mráz přichází z Kremlu, str. 259

⁵⁵ Pozn.: Zde však Brežněv řekl, že Akční program obsahuje formulace, se kterými se nelze ztotožnit a výslovný souhlas odmítl s tím, že politbyro podporuje květnovou rezoluci KSČ, která program vymezuje jako základní politickou linii.

⁵⁶ Pozn.: Podle vzpomínek Z. Mlynáře v knize Mráz přichází z Kremlu, v této chvíli vstoupili do místnosti fotografové a kameramani a sovětské představitelé se jali „spontánně“ s úsměvem objímat své československé kolegy.

kolaborantské vlády stala pro sovětskou stranu v podstatě nutností. Ztrátu autority u veřejnosti, kterou by případný naprostý souhlas vedení s intervencí zcela jistě vyvolal nechtěli Sověti riskovat. Naopak si velmi dobře uvědomovali možnost využití této autority k prosazení svých vlastních cílů.

Československá strana byla nucena přistoupit na řadu zásadních požadavků. Bylo „dohodnuto“ anulování XIV. sjezdu (bod 2), sesazení několika reformních politiků (body 3 a 12), mělo být přijato množství restriktivních opatření, jako omezení volnosti sdělovacích prostředků podle zásad v Čiernej a zákaz činnosti protisocialistických organizací a sociální demokracie (bod 4). Byla přijata ochrana prosovětských kolaborantů (bod 7). Sovětské vedení si také zajistilo možnost kontroly a zasahování do všech otázek československé vnitřní i zahraniční politiky v otázkách, které se podle dohody staly předmětem dvoustranných jednání (body 5,8,9 a 13). Československá strana se zavázala ke stažení řešení intervence z jednání Rady bezpečnosti OSN v bodu 11 a uznání zásady o povinnosti společné internacionální pomoci při obraně socialismu v bodě 1, což znamenalo v podstatě vzdání se možnosti využít v politickém konfliktu tlaku mezinárodní veřejnosti. Zároveň je zde formulován základ tzv. brežněvovy doktríny omezené suverenity států východního bloku.

Jediný závazek sovětské strany, časový program stažení vojsk, byl formulován velmi volně a podmíněn pomínutím ohrožení socialismu a bezpečnosti socialistických zemí (bod 5). Bod 15 pak zavazoval prohlubovat bratrské přátelství mezi zeměmi na věčné časy.

Protokol byl neveřejný (bod 14), takže stěží hovořit o ospravedlňujícím dokumentu vůči veřejnosti.

13.2. Mimořádné sjezdy KSČ a KSS

Zatímco vedoucí představitelé jednali v Moskvě na domácí scéně se konaly přípravy mimořádného sjezdu KSČ. Městský výbor KSČ v Praze jej organizoval už první den okupace a 22. srpna se tajně začali scházet organizátoři a delegáti sjezdu v závodě ČKD Elektrotechnika v pražských Vysočanech.

Sjezd přijal několik dokumentů, v nichž se jednoznačně stavěl za prohlášení předsednictva ÚV KSČ a tím dal jasnou podporu protiintervenčnímu odporu (dokument nazvaný „Prohlášení mimořádného XIV.sjezdu KSČ“). Obracel se na světovou veřejnost s žádostí o podporu zápasu československého lidu za svobodu („Výzva delegátů mimořádného XIV.sjezdu KSČ komunistickým stranám světa“). V „Provolání ke slovenským komunistům a slovenskému národu“ pak ubezpečoval, že trvá na zásadách

Akčního programu včetně federativního uspořádání republiky a že závěry sjezdu budou dodatečně projednány a schváleny slovenskými delegáty.

Sjezd také podpořil uskutečnění protestní hodinové generální stávky 23. srpna.

Protože stále hrozilo vytvoření kolaborantské dělnicko rolnické vlády rozhodli se delegáti zvolit nový ÚV. Měl 144 členů, třetinu tvořili členové ze Slovenska. Do vedení byla zvolena pětice internovaných funkcionářů a prvním tajemníkem se znovu stal A. Dubček. Starý ÚV, zvolený ještě v novotnovském období, tak ztratil svůj mandát.

V závěrečném komuniké bylo zdůrazněno další uskutečňování Akčního programu, sjezd odmítl porušení suverenity ČSSR a žádal okamžité stažení okupačních armád. I proto se vyslovení nelegálnosti tohoto sjezdu stalo základním požadavkem sovětského vedení.

Ve dnech 26.-29. srpna se uskutečnil také sjezd KSS.⁵⁷ První prohlášení sjezdu přineslo odsouzení intervence a přihlášení se k výsledkům mimořádného sjezdu KSČ. Sjezd se postavil za reformní proud a vznesl požadavek odchodu starých zdiskreditovaných funkcionářů.

Zásadní změnu ve vývoji sjezdu znamenal příjezd G. Husáka z Moskvy. Husák ve svých projevech informoval o jednáních v Moskvě, nutno říci, že značně zkresleně. Zdůraznil, že mimořádný sjezd KSČ sovětská strana neuzná a kritizoval volbu nového ÚV jako nedemokratickou, přičemž využíval zjištěných nacionalistických vášní.

Volba nového slovenského ÚV znamenala radikální výměnu starých funkcionářů. Z členů předlednového předsednictva se ve funkci neudržel ani jeden. Konečné usnesení stranického sjezdu se však nezmiňovalo o mimořádném sjezdu strany. Východisko z krize bylo spatřováno v dodržování Akčního programu a upevnění jednoty strany.

13.3. Zasedání ÚV KSČ 31. srpna 1968

Vedení strany se snažilo o stabilizaci poměrů v zemi. Program jednání ÚV tvořily dva body: analýza aktuální situace v ČSSR a vyřešení kádrových změn ve vedení. Členové ÚV byli také informováni o jednáních v Moskvě a výsledných požadavcích, které bude nutno plnit. Smrkovský seznámil účastníky se zásadami moskevského protokolu, který kvůli ujednanému utajení nesměl předložit písemně, tak jej v podstatě celý přečetl.

V následné diskusi se na vedení snesla kritika ze strany konzervativních sil, která směřovala zejména k tomu, že strana nedokázala plnit dohody z Čiernej a Bratislavy a tím nese vinu na zhoršení vztahů se zeměmi Varšavské smlouvy, hlavně se SSSR, což ve svém

⁵⁷ Pozn.: Počáteční průběh měl podobné rysy jako Vysočanský sjezd, tzn. prvky ilegality a ochrana velkého průmyslového závodu J. Dimitrova v Bratislavě. Po příjezdu G. Husáka byl sjezd přesunut do Paláce kultury a tím „legalizován.“

důsledku zapříčinilo vojenskou intervenci.

Poté se jednalo o otázce mimořádného sjezdu KSČ. Sjezd byl označen za „pouhou“ schůzku delegátů, ale reformní zástupci ÚV uznávali, že posílil politickou autoritu strany u veřejnosti. Došlo k návrhu na kooptaci nově zvolených zástupců do starého ÚV a k projednání seznamu kádrových změn ve vrcholných orgánech. Konzervativci považovali kooptaci za výrazné porušení stanov strany, bylo navrhováno, aby místo kooptace byla 80 delegátům poskytnuta určitá práva a aby byli pravidelně zváni na zasedání ÚV. I přes názorové rozpory a kritiku Dubčekova vedení byla nakonec téměř všechna hlasování, vyslovení důvěry vedení strany a státu při jeho jednáních v Moskvě, anulování XIV. sjezdu strany i kooptace 80 delegátů stranického sjezdu, schválena jednomyslně.

Kádrové změny, tedy odvolání skupiny funkcionářů probíhalo veřejně, avšak již bez politické diskuse. Tak byli paradoxně z hlediska procedurálního a politického postavení na roveň prosovětští kolaboranti a důslední reformátoři, odstranění na nátlak Moskvy (F. Kriegel, Č. Císař).⁵⁸

Jako zásada bylo usneseno, že strana nepřipustí návrat k předlednovým poměrům a udělá vše, aby v zúženém prostoru zachovala a postupně znovu rozvinula kladné hodnoty dosavadního vývoje.

14. Legislativní změny

Národní shromáždění přijalo na svém zasedání 13. září nové zákony, které byly vyjádřením restriktivních opatření, jak je vymezovaly ustanovení moskevského protokolu. Zákony zásadním způsobem zasahovaly do práv a svobod občanů a znamenaly odvrát od zásad stanovených v Akčním programu a faktický návrat do období před lednem 1968. Všechna byla prezentována (v již samotných názvech) jako dočasná-přechodná, pravdou však je, že si udržely svoji platnost až do roku 1990.

Zákon č.126/1968 Sb. o některých přechodných opatřeních k upevnění veřejného klidu a veřejného pořádku omezoval sdružovací a shromažďovací právo.

Zákon taxativně vymezoval důvody, pro které mohou národní výbory či ministerstvo vnitra zakázat či rozpustit veřejná shromáždění, manifestace a průvody. Veřejné shromáždění mohlo být rozpuštěno, jestliže svým zaměřením nebo průběhem ohrožovalo důležité zahraničně politické zájmy státu, pokud bylo v rozporu se zákonem, bylo zaměřeno

⁵⁸ Pozn.: V předsednictvu zůstali V. Bilak a v sekretariátu A. Indra. Ve vedení se udrželi ještě Piller, Lenárt a Barbínek a členy předsednictva se stali také G. Husák a L. Svoboda.

proti socialistickému řádu nebo jinak ohrozilo veřejný pořádek.

Dále bylo umožněno zastavit dočasně, a to až na tři měsíce, činnost nebo rozpustit dobrovolné organizace, jestliže jejich činnost směřovala proti ústavě ČSSR, proti samostatnosti a celistvosti státu, proti socialistické hospodářské soustavě, mírovému soužití mezi národy nebo proti důležitým zahraničně politickým zájmům státu. Pokud jde o politické strany a organizace plnící jejich funkci, možnost vyslovení zákazu jejich činnosti upravoval zvlášť zákon o Národní frontě.

Porušení zákazu vyplývajícího z rozhodnutí vydaného na podkladě tohoto zákona, popřípadě porušení veřejného pořádku zvýšenou měrou bylo sankcionováno pokutou až do výše 3000 Kčs. Podle stávajících předpisů mohly národní výbory ukládat za přestupky pokutu jen do výše 500 Kčs.

Nutnost přijetí tohoto zákona odůvodňoval na schůzi Národního shromáždění ministr vnitra Jan Pelnář. Nutno poznamenat, že se jedná již o klasickou „normalizovanou“ argumentaci, v níž věci jsou jinak oficiálně a jinak ve skutečnosti :

„Účelem všech těchto opatření je vytvořit spolehlivou záruku pro plné zajištění bezpečnosti a ochrany osob a majetku a pro upevnění veřejného pořádku jako nezbytného předpokladu úplné normalizace současných našich vnitřních poměrů... navrhovaný zákon vytvoří záruku, aby nedocházelo ke zneužívání ústavní svobody shromažďovací a předpisů o právu občanů se dobrovolně sdružovat a aby nedocházelo ani k jinému narušování veřejného pořádku zvýšenou měrou.“⁵⁹

Zákon č.127/1968 Sb. o některých přechodných opatřeních v oblasti tisku a ostatních hromadných informačních prostředků zavedl kontrolu tisku, pozastavil účinnost článku 17 zákona č.84/1968 Sb., který zakotvoval nepřípustnost cenzury. Již sem se o něm zmínil v předchozích kapitolách, proto jej zde nebudu blíže rozvádět.

Zákon č.128/1968 Sb.o Národní frontě upravoval právní postavení Národní fronty podle článku 6 ústavy ČSSR. Zákon se z legislativních norem přijatých na této schůzi Národního shromáždění poměrně vymykal. Původní návrh předsednictva Národního shromáždění byl totiž připraven již v červnu a ač se konečné znění zákona obměnilo, stál na zásadách uplatňujících se ještě před vpádem vojsk Varšavského paktu.

Návrh zákona o Národní frontě právně zakotvoval politický systém ČSSR. Národní fronta je zákonem definována jako, politický výraz svazku národů a národností, sociálních vrstev i zájmových skupin, sdružující politické strany a jiné společenské organizace. Tento systém byl zákonem dán jako pluralistický, ale zároveň také uzavřený, tzn. nepřipouštějící

⁵⁹ Stenoprotokol 26. schůze Národního shromáždění, <http://psp.cz/eknih/1964ns/stenprot/026schuz/s026011.htm>

vytváření jakýchkoli politických sil mimo rámec Národní fronty.

„Máme snad již dost zkušeností, svědčících proti shovívavosti vůči opozičním silám, které by pod rouškou demokratičnosti chtěly stavět ve skutečnosti demokracii proti socialismu a oslabovat tak základy naší společnosti. Systém politických stran je uzavřen, ale Národní fronta se nebude uzavírat před možností přijímat další společenské organizace, jejichž program a činnost jsou v souladu se zásadami, z nichž vychází v polednovém vývoji Národní fronta.“⁶⁰

Politické strany a organizace plnící jejich funkci tak neměly možnost působit jinak než jen jako členové Národní fronty. Problematika vzniku, zániku a činnosti politických stran mimo tento rámec v našem právním řádu doposud řešena nebyla a přepokládala se tak úprava v novém zákoně. Z tohoto důvodu charakterizuje §2 odstavec 2 zákona, co se rozumí politickou stranou nebo organizací plnící její funkci:

„Politickou stranou nebo organizací plnící její funkci se rozumí organizace, která zejména na základě světového názoru nebo na základě jiného společného politického programu sdružuje členy a stoupence především za tím účelem, aby aktivně politicky působila mezi občany a dosáhla tím podílu na tvorbě politiky a na státní moci vykonávané zastupitelskými sbory.“

Zákaz činnosti politické strany nebo organizace plnící její funkci vyslovovalo ministerstvo vnitra, avšak až poté, co rozhodl orgán Národní fronty, že strana či organizace nejsou jejím členem. Měly tak být dány určité meze možné svévoli státního aparátu. Zákon umožňoval podat do 30 dnů návrh na přezkoumání pravomocného rozhodnutí ministerstva vnitra soudem, což bylo v období postupně nastupující „normalizace“ také velmi neobvyklé.

Zákon, zejména kvůli svému „polednovému“ charakteru, zůstal pouhou formální právní normou a již na sklonku roku 1970 došlo k jeho zrušení zákonem č.149/1970 Sb. s odůvodněním, že charakter, postavení a úkoly Národní fronty dostatečným způsobem upravuje ústava ČSSR.

15. Počátek „normalizace“ poměrů

Na počátku října odjela do Moskvy delegace ve složení Dubček, Černík a Husák. Pozornost se soustředila na dvě oblasti, na plnění moskevského protokolu a na otázku

⁶⁰ J. Zedník, k zákonu č.128/1968 Sb., stenoprotokol 26. schůze NS, <http://psp.cz/eknih/1964ns/stenprot/026schuz/s026012.htm>

pobytu sovětských vojsk.

V hodnocení situace ohledně plnění protokolu se československý pohled od toho sovětského značně lišil. Zatímco Dubček viděl ve vývoji veskrze pozitivu, sovětská strana kladné hodnocení naprosto odmítala. Protokol byl podle nich prováděn nedostatečně a neplnil tu základní funkci, tedy zajistit rozhodný útok proti pravicovým silám ve společnosti. Sověti také dále vystupňovali požadavky dalších personálních změn ve vedoucích funkcích. Byly tak dohodnuty body, které sahaly za rámec moskevského protokolu a znamenaly další porušení zásad, na kterých stál celý polednový reformní vývoj.

V jednání o druhém bodu byli sovětsí zástupci naprosto neústupní. Projevila se zde hlavně silná pozice, jakou v sovětském vedení zaujímala armáda a tak argumenty československé strany zůstaly nevyslyšeny. Pobyt vojsk měl být upraven smluvně. Detaily smlouvy následně dojednaly delegace vedené Černíkem a Kosyginem.

15.1. Smlouva o podmínkách dočasného pobytu sovětských vojsk na území ČSSR

18.října byla konečná verze smlouvy předložena ke schválení Národnímu shromáždění. Až na čtveřici poslanců (Kriegel, Vodsoň, Prchlík, Sekaninová-Čákrťová), kteří hlasovali proti přijetí a upozorňovali na zásadní nedostatky smlouvy, popřípadě žádali její znění upravit⁶¹ a deseti, kteří se zdrželi, nikdo proti smlouvě nevystoupil a ta byla bez problémů schválena.

Článek 1 sice stanovil dočasnost pobytu sovětských vojsk, nestanovil však žádný časový horizont v jakém by k odchodu vojsk mělo dojít. Článek 15 pak stanovil platnost smlouvy na dobu kdy budou sovětské jednotky dočasně pobývat na československém území. Z této podivné formulace v podstatě vyplývala nevypověditelnost smlouvy. Jako účel pobytu vojsk na našem území uváděla smlouva sílící revanšistické snahy u západoněmeckých militaristických sil. Fakticky tak došlo nejen k legalizaci pobytu sovětských vojsk na našem území, ale také k ospravedlnění vojenské intervence samotné.

Smlouva se stala součástí československého právního řádu vyhláškou **ministerstva zahraničí č.11/1969 Sb.**

⁶¹ Pozn.: Poslankyně Sekaninová navrhla přijmout usnesení: Národní shromáždění žádá vládu, aby v brzké době zahájila jednání se Sovětským svazem o úplném odchodu sovětských vojsk z československého území- Ján Gronský, Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa, III.díl, str.151, pozn.č.:106

15.2. Listopadové zasedání ÚV KSČ

Politická situace se stále více dramatizovala. Promoskevské křídlo využívalo ustanovování nových orgánů po federalizaci státu k zesilování nátlaku proti Dubčekovskému vedení. Prosovětská média (Pravda, Vltava, Zprávy) rozšiřovaly řadu pomluv a pamfletů proti nejvýznamnějším představitelům reformního proudu.⁶² Pod vnějším tlakem a vlivem ambicí konzervativců se začala bortit jednota reformního vedení, jehož někteří představitelé se sblížovali s osobami předlednového období a začali připravovat nástup nové vládnoucí garnitury. Zaštiľovali se původní myšlenkou vyměnit Moskvě nepohodlné funkcionáře a dosadit takové, kteří udrží alespoň minimum z reformních zásad.

Ve stále se zostřující situaci a pod silným tlakem Kremli se uskutečnilo listopadové zasedání ÚV KSČ. Sovětské vedení od něj očekávalo, že KSČ konečně zahájí rozsáhlé tažení proti pravici. Dubček ve svém referátu úplně nerespektoval požadavky Moskvy a podobné to bylo s návrhem rezoluce, která se stala hlavním bodem sporu mezi Dubčekovci a promoskevským křídlem. Šlo o hodnocení polednového vývoje a na základě toho o odůvodnění a omluvení vojenské intervence. Promoskevské křídlo požadovalo v rezoluci vyjádřit, že nástup a aktivity antisocialistických a antisovětských sil byly hlavním rysem celého období a že tyto síly se snažily změnit politický vývoj ČSSR, před čímž zemi uchránila intervenční pomoc. Konzervativci však byli na ÚV v menšině, většina členů souhlasila s původním návrhem rezoluce nebo naopak kritizovala vedení za přílišný odklon od liberalizačního procesu.

V průběhu jednání ÚV se delegace Dubček, Černík a Husák setkala ve Varšavě s Brežněvem, který vyjádřil značnou nespokojenost s původním návrhem rezoluce a požadoval provedení úprav, které by vyjadřovaly názor promoskevských členů ÚV. Zdůraznil, aby činnost sdělovacích prostředků v polednovém vývoji byla označena za kontrarevoluční a aby byla zvýrazněna úloha kontrarevolučních sil a jejich útoky na KSČ a socialismus. Po návratu delegace byla řada těchto požadavků do závěrečné rezoluce zapracována. Ukázalo se tak, že o hlavních politických otázkách se už bude nadále rozhodovat mimo hranice naší republiky. Výsledná rezoluce tak prohloubila rozdíly ve straně a společnosti a znamenala další odklon od zásad polednového vývoje.

Listopadové plénum ÚV KSČ a jeho závěry znamenající další ústup od lednové politiky vyvolalo reakci studentů, kteří se rozhodli pro vyhlášení stávk. Impuls vzešel od

⁶² Pozn.: Např. o Smrkovském vyšel článek nazvaný Muž dvojitá tvář, bývalý ministr zahraničí J.Hájek byl označován jako agent gestapa..atd.

pražských studentů, kteří po tři dny zůstali na fakultách a zformulovali své požadavky do tzv. studentského desatera. V zásadě vycházelo z Akčního programu, obsahovalo názory na vojenskou invazi a její politické důsledky. Postupně se přidávali studenti z dalších vysokých škol po celé republice (Brno, Č.Budějovice, Bratislava...). Stávkující hledali podporu také u ostatních politických a společenských sil. Výsledkem bylo vytváření tzv. koordinačních center, společných orgánů studentů a dělníků (pracovníci kovoprůmyslu, Federace lokomotivních čet..atd.). Požadavky studentů sice nesměly být publikovány, přesto se s nimi veřejnost dokázala seznámit a vyjádřit své sympatie. Bohužel nejvyšší představitelé státu žádné ústupky nepřipustili a stávka tak skončila bez výraznějšího úspěchu.⁶³

Sovětská strana postupně získávala v československých státních orgánech zásadní vliv. Sázka na oportunistické kariérní síly vyšla, stranický aparát se začal také přizpůsobovat o bezpečnostních a vojenských složkách nemluvě. Přesto nespokojenost s dosavadním vývojem, zejména s pomalým postupem proti reformním silám, přetrvávala. Vojenské jednotky se sice stáhly z ulic, ale možnost, že se znovu dají do pohybu se nedala vůbec vyloučit.

Václav Havel toto období charakterizoval takto:

„Bylo to...takové drásavé období. Vedení státu dělalo ústupek za ústupkem v naději, že se tím něco zachrání, ve skutečnosti si tím však podřezávalo samo pod sebou větev. Zvolna, ale nezadržitelně se rekonstruovaly staré pořádky, přitom však bylo ještě možné svobodně mluvit a psát. To dávalo tehdejší atmosféře její drásavost, mluvilo se otevřeně a tvrdě, a při tom se dalo mluvit de facto jen o vlastní bezmoci. Důrazně se protestovalo, a přitom se dalo vlastně protestovat jen proti tomu, že na protesty není brán zřetel....Loď se zvolna potápěla, ale pasažérům bylo dovoleno pouze křičet, že se potápí...“⁶⁴

15.3. Rada obrany státu

Od ledna 1969 se také začala vytvářet nová struktura federálních orgánů, čehož začaly využívat promoskevské síly k zahájení odstraňování nepohodlných osob, reprezentantů polednového vývoje. 2.ledna byla jmenována federativní vláda v čele s O. Černíkem, která 29.ledna předstoupila se svým programovým prohlášením před Federální shromáždění, které jí vyslovilo důvěru. Toto jednání bylo také ustavující schůzí obou

⁶³ Pozn.: Neúspěch stávky vedl na jedné straně k výrazné apatii části studentů a odcizení od A. Dubčeka a dalších reformních představitelů. Na straně druhé vyvolal u mnoha skupin radikalizaci názorů na další vývoj a proti prohlubujícím se polit. změnám chtěly protestovat extrémnějšími způsoby. Zde je možno spatřovat kořeny toho, co později vedlo k sebeupálení studentů Jana Palacha a Jana Zajíce, které v této nejkrásnější formě protestu následoval dělník Evžen Plocek.

⁶⁴ Václav Havel, Dálkový výslech, str. 126

komor Federálního shromáždění, zároveň se volilo jejich vedení a předsednictvo Federálního shromáždění.⁶⁵

Na této společné schůzi došlo k přijetí prvního společného legislativního aktu, **ústavního zákona č.10/1969 Sb. o Radě obrany státu**, která byla konstituována jako státní orgán pro vrcholné řešení otázek obrany státu. Zřízení Rady a zejména její ústavní zakotvení znamenalo další postup v normalizaci vztahů se zeměmi Varšavského paktu (zejména pak SSSR). Určovala hlavní směry přípravy a organizace obrany republiky a v případě znemožnění činnosti předsednictva Federálního shromáždění nebo vlády ČSSR byla oprávněna činit neodkladná opatření k obraně. Na úrovni republik se zřizovaly republikové rady, které dále určovaly rady národních výborů. V čele Rady stál první tajemník ÚV KSČ, vedoucí tajemníci výborů KSČ příslušných územních celků pak byli ve vedení jednotlivých územních rad. To ve svém důsledku znamenalo nejen další výrazné posílení centralizace státu na úkor autonomie republik, ale také zásadní prorůstání stranického a státního aparátu.

Samotné schválení zákona probíhalo v duchu jednomyslnosti, který se stal na další dobu typickým přívlastkem fungování zákonodárného sboru.

15.4. Změny v ÚV KSČ

Rozhodující záminka k nástupu proti reformním představitelům se našla při zápasech MS v hokeji na konci března 1969. Zápasy československých hokejistů se Sověty nabraly v dané situaci silně politického významu. Vítězství Československa, zejména ve druhém zápase, se stalo podnětem k živelným oslavám. Téměř půl milionu lidí se vydalo spontánně do ulic. Na několika místech republiky došlo k poškození některých sovětských institucí, např. byla vybita okna společnosti Aeroflot na Václavském náměstí v Praze. Přinejmenším část těchto incidentů byla řízenou provokací, jenž měla definitivně ukázat, že dosavadní vedení není schopno situaci udržet pod kontrolou.

Reakce SSSR na sebe nenechala dlouho čekat. Do Československa přiletěla delegace vedená maršálem Grečkem s tím, že pokud československé vedení nepřijme zásadní opatření a bude pokračovat v postupných pomalých krocích vloží se do věci Sověti sami. Již nežádali pouze slova, ale jasné činy. Na stranu maršála se přiklonilo i vedení československé armády a změny se tak staly neodvratné.

Udržení A. Dubčeka ve funkci prvního tajemníka bylo za těchto okolností nemožné. Dubček se sice ještě snažil prosadit na své místo O. Černíka, ale v Moskvě se už o nástupci

⁶⁵ Pozn.: Při ustavení vedoucích orgánů jednotlivých komor vyvrcholil mocenský boj známý jako spor o Smrkovského. G.Husák se za využití nacionálních vášní zasadil o to, že se J. Smrkovský nestal předsedou FS, ač měl značnou podporu veřejnosti.

rozhodlo.

Přes protesty studentstva, veřejnosti i nejsilnějšího odborového svazu Kovo tak bylo svoláno zasedání ÚV KSČ na 17.dubna s programem provedení změn ve vedení strany. Předsednictvo ÚV přijalo Dubčekovu demisi a ve volbě mezi O. Černíkem a G. Husákem se většina rozhodla pro Husáka. Členové ÚV změnu schválili (22 bylo proti a 10 se zdrželo) a Gustav Husák se tím stal novým prvním tajemníkem strany, A. Dubček byl odsunut na funkci předsedy Federálního shromáždění. Zároveň proběhla volba nového předsednictva, odvolán byl J. Smrkovský a ze zastánců reformy zůstal ve vedení pouze A. Dubček. Jádro nové garnitury tvořila skupina prosovětských členů V. Bilak, A. Indra, J. Lenárt, A. Kapek spolu s přeběhlíky z původně reformního křídla L. Svobodou, O. Černíkem a L. Štrougaem, kteří akceptovali sovětskou hegemonii a byli ochotni příkazy Moskvy vykonávat.

Jako nový zásadní úkol bylo vytyčeno obnovení pořádku a konsolidace poměrů. To spočívalo zejména na:

1.obnovení jednoty strany na principech marxismu-leninismu a na politické platformě přijaté tímto ÚV. Tedy obnovení faktického centralismu a opuštění zásad Akčního programu. Ten byl charakterizován jako převážně správný, ale obsahující mnoho špatných a mlhavých formulací. Bylo přijato, že budoucímu vývoji strany lépe odpovídá listopadová rezoluce.

2.obnovení vedoucí úlohy strany, zejména v Národní frontě, společenských organizacích.. atd. Tedy plné prosazení zásady, že KSČ má plné právo výběru a ustanovování funkcionářů, a určování jejich činnosti.

Z dalších závazků, které přijal ÚV byly zásadní zrušení ekonomické reformy a obnovení důvěry mezi spřátelenými zeměmi a stranami. Výsledky dubnového zasedání znamenaly počátek radikálních změn, které v krátké době odstranily z veřejného života všechny představitele pražského jara a pošlapaly všechny jeho ideje.

Dubnové zasedání sice upevnilo „jistoty“ požadované sovětským vedením k uklidnění situace, ale na druhé straně se započal proces odklonu společnosti od strany a vzniku silně autoritářského systému. Naplno se začínají rozbíhat procesy represí a čistek na všech úsecích společnosti (televize,tisk..), kádrové výměny na nejvyšších místech nevyjímaje.

15.5. Zákonné opatření č.99/1969 Sb.

Společnost, která se změnami nesouhlasila (ač stranické vedení tvrdilo opak)

reagovala posledním záchvatem vzdoru. 21. srpna 1969. Při prvním výročí okupace došlo na většině území naší republiky k rozsáhlým protestům. Reakcí československých představitelů bylo masivní nasazení a mimořádně tvrdý zákrok bezpečnostních složek. Tento zásah byl vlastně demonstrací síly nově se tvořícího vedení strany, které tak naplno ukázalo, že je zcela odcizeno zájmům a přáním svých občanů.

22. srpna bylo přijato **zákonné opatření předsednictva Federálního shromáždění č.99/1969 Sb. o některých přechodných opatřeních nutných k upevnění a ochraně veřejného pořádku.**

„Stalo se nástrojem hromadné perzekuce..Svým dosahem se fakticky rovnalo vyhlášení výjimečného stavu.“⁶⁶

Stanovilo trest odnětí svobody až na tři roky a pokutu až 5000 Kčs za účast na akci narušující veřejný pořádek, za podporu nebo výzvu k takovéto akci. Stejný postih hrozil každému, kdo neuposlechne výzvy veřejného orgánu k dodržování veřejného pořádku nebo k neuposlechnutí vybízí a také tomu, kdo odpírá povinnost plynoucí z jeho služebního postavení nebo pracovního zařazení a ztěžoval tak úsilí o udržení veřejného pořádku nebo nerušeného chodu pracoviště, nebo kdo k tomu druhého vybízel. Dále se u vybraných trestných činů (hanobení republiky a jejího představitele, hanobení státu, socialistické soustavy a jeho představitele, útok na státní orgán nebo orgán společenské organizace, útok na veřejného činitele, podněcování a schvalování trestného činu, poškozování zájmů republiky v zahraničí, obecného ohrožení, výtržnictví, příživnictví..) zvyšovala horní hranice trestní sazby o polovinu a zaváděl se trest zákazu pobytu na dobu až 5 let. Řízení o přestupku a výše uvedených trestných činech se u okresního soudu svěřovalo samosoudci, což bylo v rozporu s čl. 100 Ústavy ČSSR, podle něhož *„soudy rozhodují zásadně ve sborech“*. Řízení bylo zbaveno formalismu snížením procesních garancí zajišťující právní jistoty obžalovaného. Zde byl zásadní hlavně §6 rušící možnost přezkumu pravomocných rozhodnutí orgánů státní správy soudem. Opatření dále dovolovalo prodloužit dobu zadržení podezřelé osoby až na dobu tří týdnů. Zároveň umožňovalo odvolání z funkce, rozvázání pracovního, služebního nebo obdobného poměru nebo vyloučení studentů z dalšího studia za předpokladu, že osoba svým chováním narušuje socialist. řád.

Toto opatření nabylo účinnosti vyhlášením a platilo do konce roku 1969, přičemž zmíněný §6 byl brán nadále za platný. Také jednotlivá další ustanovení byla postupně vtělena do dalších zákonů a právních norem tam, kde to vedení strany považovalo za nutné a účelné a stalo se tak součástí právního řádu. Příkladem může být **zákon č.153/1969 Sb.,**

⁶⁶ Ján Gronský, Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa, III.díl, str. 269, pozn. č. 145

kterým se mění některá ustanovení zákoníku práce. Zákon rozšířil možnosti okamžitě ukončit pracovní poměr nebo dát pracovníkovi výpověď z politických důvodů. Celé toto ustanovení bylo v přímém rozporu s Mezinárodní úmluvou o diskriminaci v zaměstnání a povolání, kterou ČSSR ratifikovala.

Předsednictvo České národní rady přijalo, v souvislosti s vydáním zákonného opatření č.99/1969 Sb., 27.srpna **zákonné opatření č.107/1969 Sb.**, kterým zmocnilo ministra spravedlnosti, aby v nezbytných případech, nejdéle na dobu 6 měsíců, pověřil soudce okresních a krajských soudů výkonem funkce v obvodu jiného soudu. Tím mělo být zajištěno, že o zásadních přečinech, u kterých byla politická vůle, aby nebyly posuzovány jako „pouhé“ přestupky, ale trestné činy, rozhodovali předem určení a „spolehliví“ soudci.

Zákonné opatření č.99/1969 Sb. bylo jednomyslně přijato oběma komorami Federálního shromáždění 15.října 1969 a vydáno **usnesením č.118/1969 Sb.** Proti schválení se nenašel jediný hlas, souhlas s opatřením a fakticky tak i s represemi, které s sebou přinášelo tím pádem vyslovili i ti, již reprezentovali poslední zástupce obrodného procesu. (Dubček)

K dění po dubnovém zasedání ÚV KSČ a k srpnovým událostem roku 1969 se vyjádřil Petr Pithart ve vysílání Českého rozhlasu dne 19. srpna 2007:

„Po 21. srpnu 1968 se tento národ ještě dlouho choval velmi statečně a nevzdával to. Bohužel, političtí vůdcové, ti zbožňovaní Dubčekové, Svobodové, Černíkové, ti to postupně vzdávali. A korunu tomu všemu dali 21. srpna 1969, kdy ještě naposledy lidé vyšli do ulic, já jsem na Václavském náměstí byl, volali 'Dubček, Dubček'. My jsme počítali s tím, že proti nám můžou vyrazit nějaké transportéry, ale byli jsme si jisti, že tam budou výsostné znaky sovětské Rudé armády, ony tam ale byly československé výsostné znaky. A šli do nás velmi tvrdě. A druhý den Dubček podepsal opatření předsednictva Federálního shromáždění, které umožňovalo proti těm lidem, kteří tenkrát volali jeho jméno, použít nejtvrďší prostředky..., které měly tvrdě zatočit s lidmi, kteří vystupovali na jeho podporu. Toto je druhý srpen, ten byl zlomem pro nás...pro nás to byl začátek normalizace a ztráty všech nadějí. Lidé emigrovali, buď fyzicky nebo psychicky, tedy do vnitřní emigrace. Obrnili se cynismem. Někteří podepisovali to, čemu samozřejmě absolutně nevěřili, protože si říkali, když nás opustili tito naši zbožňovaní vůdcové, tak proč bych jim to nepodepsal taky. Tak to byl ten druhý srpen a pro vnitřní život tohoto národa byl mnohem významnější než ten srpen před rokem, protože tenkrát jsme ještě dokázali stát si za svým. Pak už se to vzdávalo.“⁶⁷

⁶⁷ Český rozhlas, Historické obzory, S Petrem Pithartem o roce 1968, 19.8. 2007

Poslední změny znamenající definitivní nástup normalizačních poměrů přineslo plenární zasedání ÚV v září 1969. Došlo k odvolání A. Dubčeka a J. Smrkovského, bylo vyloučeno všech 80 reformních členů ÚV a deklarovalo se zbavení mandátů delegátů mimořádného sjezdu. Plénum také vyhlásilo stranickou prověrku, lednové plénum roku 1970 jí dalo formu výměny stranických legitimací čímž byl zahájen proces stranických čistek. Úspěšné absolvování prověrky a uchování členství ve straně bylo podmíněno „správným“ postojem k minulosti a především k srpnové intervenci a ochotou k loajalitě v budoucnu. Členská základna se snížila téměř o půl milionu osob. Podobná čistka probíhala pod záštitou potřeby federální reorganizace v rámci státního aparátu a měla být zahájena v dalších odborových, společenských a dalších organizacích.

16. Závěr

16.1. Důvody zásahu a příčiny neúspěchu obrodného procesu

Pro úspěšné provedení reformy zejména neexistovaly mezinárodní podmínky. Zatímco v ČSSR se situace vyvíjela směrem k uvolnění systému, po nástupu Brežněva v SSSR začalo postupné utužování centralismu v stalinském duchu. Jakékoli vybočení z brežněvovského kurzu bylo bráno jako ohrožení socialismu a návrat k buržoaznímu systému. ČSSR hrála samozřejmě významnou úlohu v mocenskopolitických zájmech Moskvy, naše republika patřila k ekonomicky nejvyspělejším zemím sovětského bloku s jednou z nejlépe vyzbrojených armád Varšavské smlouvy. Strategicky významná byla poloha země, která tvořila předěl mezi státy Varšavské smlouvy a NATO a zároveň chránila jižní část NDR. Vzestup úlohy armádních složek v politickém systému SSSR zvýšil tlak na požadavek rozmístění sovětských jednotek na našem území a byl jedním z hlavních důvodů, proč bylo vojenské řešení upřednostněno před řešením politickým.

Významné také bylo, že se reformní vývoj neseťkal v okolních socialistických státech s podporou a jejich představitelé požadovali přijetí co nejrozhodnějších opatření k potlačení kontrarevoluce, kterou za obrodným procesem viděli. Důležitou roli hrál totalitní způsob uvažování těchto zástupců, kteří v každém autonomním společenském hnutí, jenž neměli pod kontrolou, viděli spiknutí antisocialistických sil. Brežněv uplatňoval myšlenku omezené suverenity států východního bloku, na které se pohlíželo jako na legitimní výdobytek druhé světové války, jejichž suverenita byla pouze formální a tak i vnitřní politika těchto zemí se měla řídit pravidly stanovenými v Moskvě.

Z hlediska mezinárodní situace bylo důležité, že se dále zostřoval konflikt mezi Čínou a SSSR a zároveň pod vlivem Číny opouštěly Rumunsko a Albánie sovětský kurz. Vyhrcovala se situace na Blízkém východě a evropské komunistické strany začínaly prosazovat své autonomní postoje. Z pohledu velmocenských zájmů Moskvy byly všechny tyto procesy velkým problémem a případný odklon nebo dokonce ztráta vlivu nad ČSSR byla nepřipustná.

Příčiny „porážky“ obrodného procesu však nelze hledat jen v zahraničně-politické situaci. Významnou měrou se na neúspěchu podílely problémy a spory vnitřní politiky. Spory mezi reformními a konzervativními silami ve vedení strany se po celou dobu zostřovaly. Ačkoli reformisté měli na své straně většinu veřejnosti, sebevědomí a aktivity dogmatických členů strany se pod silicím tlakem Sovětů zvyšovaly. Lze říci, že českoslovenští vedoucí představitelé v čele s A. Dubčekem velmi nerealisticky hodnotily meze, které jim pro reformy bylo sovětské vedení ochotno tolerovat. Projevila se také nezkušenost politiků, jejich (a Dubčekův zejména) idealistický postoj a značná podřízenost moskevskému vedení, které bránily vyjádření silnějšího odporu vůči tlaku, jenž na ně byl vyvíjen. Dubčekovo vedení volilo cestu přesvědčování a vysvětlování, domnívaje se, že sovětské představitelé jsou o situaci v ČSSR pouze mylně informováni a špatně ji chápou. Snažili se vyhýbat konfliktům a získávat čas do doby, než se uskuteční mimořádný sjezd KSČ. Na druhé straně takový pohled na věc vedl k tomu, že Dubček odmítal represivně postupovat proti rodícím se demokratickým tendencím, které byly Moskvě trnem v oku.

Na závěr nelze nezmínit úlohu konzervativního křídla ve straně, které na reformní dění nahlíželo s nesouhlasem a obavou. Zkresleně informovali o dění v republice a o náladách, které ve společnosti převládaly. Jejich snaha o zastavení liberalizace československého politického a společenského systému vyvrcholila snahou o politickou legitimizaci vojenského zásahu předáním tzv. „zvacího dopisu“ a snahou o ustavení kolaborantské vlády.

16.2. Zahraniční pohled na Pražské jaro a jeho vojenské potlačení

Československý reformní vývoj se v zahraničí setkával s kladným ohlasem. Západní tisk kvitoval rozkol a potíže východního bloku, avšak na možný mocenský konflikt pohlížel s obavami. Politika Západu měla řadu svých problémů. USA stále válčily ve Vietnamu. Válka byla přes americkou technickou převahu pro USA velmi vyčerpávající po všech stránkách a další vojenský střet si nemohly dovolit. Ve Spojených státech sice vyvolala

invaze do Československa nemalou odezvu, je však nutno říci, že USA nechtěly situaci vzhledem k zklidnění vztahů mezi Moskvou a Washingtonem vyhrocovat a o nějakém zásahu se v podstatě neuvažovalo. Přímou reakcí USA bylo odřeknutí plánovaného setkání prezidenta Johnsona s Brežněvem.

Srpen vyvolal mimořádný ohlas u komunistických stran po celém světě, které většinou vojenské řešení odsoudily jako akt neodůvodněné agrese. Francouzská komunistická strana dvakrát navrhovala svolat poradu komunistických stran o situaci v ČSSR. To odmítly jak ČSSR prosazující dvoustranná jednání, tak SSSR zastávající názor, že nejde o záležitost mezinárodního komunistického hnutí, ale o vnitřní záležitost socialistického tábora. Dánská vláda pověřila svého stálého zástupce u OSN o okamžité svolání Rady bezpečnosti, která by se zabývala situací v ČSSR. Na jejím zasedání byla pak většinou hlasů vojenská akce označena za agresi a odsouzena jako hrubé porušení norem mezinárodního práva. Proti byly pouze zástupci SSSR a Maďarska.

Po obrovské demonstraci v Bělehradě přijala jugoslávská vláda zvláštní opatření, jímž postavila mimo zákon jakýkoli ústup před agresorem. Zároveň vybudovala nový systém jednotné územní obrany, včetně partyzánského oddílu k boji na obsazeném území.

Podobně Rumunsko zdůraznilo svoji nedotknutelnost a vytvořilo národní gardy na obranu suverenity. Albánské vedení, které se už od roku 1961 neúčastnilo jednání zemí Varšavské smlouvy, zdůvodnilo své vystoupení z Varšavského paktu právě nesouhlasem se srpnovou intervencí.

Intervence také zásadně přispěla k rozkladu mezinárodního komunistického hnutí a k prosazování myšlenky eurokomunismu. Ukázalo se, že pokud se chtějí západoevropské komunistické strany hlásit k lidským právům a demokracii, budou muset přehodnotit svůj vztah k SSSR. Výsledkem byla právě doktrína eurokomunismu, která prosazovala demokratickou cestu k dosažení komunismu, odsuzovala sovětský absolutistický systém, distancovala se od sovětského vlivu a zdůrazňovala potřebu hledání vlastní cesty vývoje.

První den okupace se sešlo na moskevském Rudém náměstí několik sovětských občanů, kteří na této demonstraci vyjádřily svůj nesouhlas s okupací a své sympatie k Československu. Jednalo se především o spisovatele a intelektuály (např. Pavel Litvinov, Larisa Danielová, Vadim Delon, Natálie Gorbaněvská, Vladimír Dremljuga, Konstantin Babickij).

16.3. Vztah Pražského jara k roku 1989

Zásadní bylo zřejmě to, že vojenským zásahem vůči demokratizačnímu procesu

v Československu a následnými opatřeními ze strany „normalizujícího“ se vedení KSČ došlo k hluboké politické deziluzi československých občanů. Idea socialismu s lidskou tváří vzala za své a „normalizace“ ruku v ruce s represemi a rozsáhlou vlnou emigrace přinesla hluboký morální úpadek společnosti. Lidé ztratili v podstatě zájem o věci veřejné, ve kterých opět přestala hrát roli profesionalita a vzdělanost, ale na důležitosti získala loajalita ke straně a jejím představitelům.

Vedení KSČ postupně činilo z událostí Pražského jara tabu, resp. pokud je líčilo, tak pouze negativně, jako útok imperialistických sil na slabé a špatné vedení strany a státu, kterému nás ubránila pouze internacionální pomoc „bratrských stran“.

Problematika odkazu událostí roku 1968 znovu vytanula na povrch ve 2. polovině 80. let pod vlivem narůstající krize (nejen ekonomické) a uvolňování situace v SSSR. Jakákoli možnost změny znamenala pro vládnoucí normalizační režim založený na potlačení reformního hnutí z období roku 1968 palčivý problém. Každá reforma by podlamovala jeho i tak velmi pochybnou legitimitu, což si krom vedoucích činitelů velmi dobře uvědomovali také představitelé disentu a otázka přehodnocení reformního hnutí se stala jedním z hlavních požadavků téměř všech opozičních kruhů. Režim tak byl zasahován na místě nejcitlivějším, což jeho až hysterická reakce, když se tato otázka počala řešit na půdě eurokomunistické strany italské a v uvolněném tisku ostatních zemí sovětského bloku jen potvrzovala. Na jedné straně tak událostí roku 1968 působily jako konzervant, komunistické vedení do poslední chvíle odmítalo zásadní revizi politického systému, na druhé straně nedůvěra v politické představitele zasetá právě potlačením obrodného procesu znamenala, že společnost nepřijala žádná polovičatá řešení a vzrůstající požadavky některých vrstev (disent, studenti..) ve spojení s liberalizací v okolních socialistických zemích znamenaly definitivní pád komunistického režimu.

17. Seznam použité literatury:

Vědecké monografie:

- Benčík A., Requiem za Pražské jaro, Třebíč: Tempo 1998
- Fakta o roce 1968, Knihovna Rudého práva 1978
- Gronský J., Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa, III. díl, Praha: Univerzita Karlova, Karolinum 2007
- Jičínský Z., Právní myšlení v 60. letech a za normalizace, Praha: Prospektrum 1992
- Kaplan K., Československo v letech 1967-1969, 4. část, Praha: SPN 1993
- Křen J., Dvě století střední Evropy, Praha: Argo 2005
- Menci V., Hájek M., Otáhal M., Kadlecová E., Křižovatky XX. století, Naše vojsko 1990
- Mlynář Z., Mráz přichází z Kremlu, Praha. Mladá fronta 1990
- Pauer J., Praha 1968- vpád Varšavské smlouvy, Praha: Argo 2004
- Pecka J., Dělnické výbory na obranu tisku, Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV 1993
- Pecka J., Hoppe J., Belda J., Občanská společnost 1967-1970, 1. svazek, Emancipační hnutí uvnitř Národní fronty 1967-1970, Praha, Brno: Ústav pro soudobé dějiny AV a nakladatelství Doplněk 1998
- Pecka J., Hoppe J., Belda J., Občanská společnost 1967-1970, 2. svazek, Sociální organismy a hnutí Pražského jara, Praha, Brno: Ústav pro soudobé dějiny AV a nakladatelství Doplněk 1998
- Rudé právo, Zpráva o současné polit. situaci, 2.7.1969
- Vančura J., Naděje a zklamání, Praha: Mladá fronta, 1990

Odborné statě:

- Cigánek F. - Postavení a role parlamentu v srpnových dnech 1968, Sborník studií a dokumentů o nekapitulantských postojích v českosl. společnosti 1968-69, Praha, Brno: Ústav pro soudobé dějiny AV a nakladatelství Doplněk 1998
- Pauer J. - Sovětská intervence a restaurace byrokraticko-centralistického systému v Československu 1968-1971, Sborník studií a dokumentů o nekapitulantských postojích v českosl. společnosti 1968-69, Praha, Brno: Ústav pro soudobé dějiny AV a nakladatelství Doplněk 1998

Elektronické podklady:

- Národní shromáždění Československé socialistické republiky 1964 – 1968. In: Společná československá digitální parlamentní knihovna, <http://www.psp.cz/eknih/1964ns/index.htm>
- Průběh roku 1968 v Československu. In: Totalita.cz, <http://www.totalita.cz/1968/1968.php>
- Vojenské řešení Pražského jara. In: Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu služby kriminální policie a vyšetřování, <http://www.mvcr.cz/police/udv/prezentace/prazskejaro.html>

OBSAH:

1. PŘEDMĚT DIPLOMOVÉ PRÁCE.....	1
2. ROZPAD STALINISMU, VÝVOJ PO XX. SJEZDU KSSS.....	2
3. VLIV SOVĚTSKÝCH UDÁLOSTÍ NA ZEMĚ SOCIALISTICKÉHO BLOKU.....	3
3.1. NDR.....	3
3.2. Polsko.....	4
3.3. Maďarsko.....	5
4. ČESKOSLOVENSKO PO XX. SJEZDU KSSS.....	6
5. UVOLŇOVÁNÍ SYSTÉMU V 60. LETECH.....	7
5.1. Ústava z roku 1960.....	8
5.2. Ekonomická reforma	9
5.3. Vývoj v oblasti právní vědy.....	10
5.4. Vliv otázky politických procesů na právní vývoj.....	11
5.5. Kultura.....	12
6. POČÁTEČNÍ OBDOBÍ OBRODNÉHO PROCESU	12
6.1. Vývoj po lednovém zasedání ÚV KSČ.....	14
6.2. Aféra generála Šejny a odvolání prezidenta Novotného.....	15
7. AKČNÍ PROGRAM KSČ.....	16
8. LEGISLATIVNÍ VÝVOJ.....	18
8.1. Shromažďovací a sdružovací právo.....	18
8.2. Svoboda pohybu a pobytu.....	19
8.3. Svoboda slova.....	20
8.4. Soudní rehabilitace.....	24
9. FEDERALIZACE STÁTU.....	27
9.1. Příprava legislativního zakotvení federace	28
9.2. Ústavní zákon o československé federaci	31
9.3. Postavení národnostních menšin.....	36
10. ZMĚNY V NEJVYŠŠÍCH STÁTNÍCH ORGÁNECH.....	37
10.1. Volební zákonodárství.....	37
10.2. Národní shromáždění.....	39
10.3. Národní fronta.....	40
10.4. Vláda a bezpečnostní aparát.....	42
11. VÝVOJ ČESKOSLOVENSKO-SOVĚTSKÝCH VZTAHŮ V OBDOBÍ PRAŽSKÉHO JARA.....	45
12. ODRAZ SOVĚTSKÉHO NÁTLAKU V ČESKOSLOVENSKÉ POLITICE.....	47
13. SRPNOVÁ INTERVENCE A JEJÍ BEZPŘÍMÉ DŮSLEDKY.....	50
13.1. Moskevský protokol.....	53
13.2. Mimořádné sjezdy KSČ a KSS.....	54
13.3. Zasedání ÚV KSČ 31. srpna.....	55
14. LEGISLATIVNÍ ZMĚNY.....	56

15. POČÁTEK „NORMALIZACE“ POMĚRŮ.....	58
15.1. Smlouva o podmínkách dočasného pobytu sovětských vojsk na území ČSSR.....	59
15.2. Listopadové zasedání ÚV KSČ.....	59
15.3. Rada obrany státu.....	61
15.4. Změny v ÚV KSČ.....	62
15.5. Zákonné opatření č.99/1969.....	63
16. ZÁVĚR.....	66
16.1. Důvody zásahu a příčiny neúspěchu pražského jara.....	66
16.2. Zahraniční pohled na Pražské jaro a jeho vojenské potlačení.....	67
16.3. Vztah Pražského jara 1968 k roku 1989.....	68
17. SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY.....	70